

Поредица „Просветление“

Олаф
Кооб

ЗЪТ

И
НЕГОВИЯТ
ДВОЙНИК

ЗА
ПСИХО-
ЛОГИЯТА
НА СЯНКАТА

**Олаф
Кооб**

ЗЪТ

И

**НЕГОВИЯТ
ДВОЙНИК**

**ЗА
ПСИХО-
ЛОГИЯТА
НА СЯНКАТА**

Olaf Koob

Das Ich und sein Doppelgänger:
Zur Psychologie des Schattens

Verlag Johannes M. Mayer & Co. GmbH,
Stuttgart, Berlin, 1998

Всички права върху българското издание на тази книга
са запазени от *Издателско ателие Аб*

- © Олаф Кооб, автор
- © Нели Спиридонова-Хорински, преводач
- © Емилия Драганова, редактор
- © Христо Маринов, технически редактор
- © Светлозар Писаров-Белката, художник
- © Издателско ателие А^б

ISBN 978 - 954 - 737 - 898 - 8

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Тайната на двойствеността	14
За онези, които тръгнаха по света да научат що е страх	22
Пияницата и Берлинските камбани	27
Мотиви за двойника в литературата	32
Двойници и сенки	43
Сенките на съдбата	53
Уилям Уилсън и митът за Каин и Авел	60
Физическият двойник	68
Органите като входни врати за демонични сили	79
Азът и демоните	84
Демонизиране на 20. столетие. Хитлер	95
Сянката на любовта	105
Проблемът на мъжката и женската същност	129
Сянката на народите	149
«О, двойнико! О, бледи спътнико!»	174
Взаимните отношения между конституцията на аза и ландшафта	183
Гъоте като прототип на модерния човек	188
За ежедневната психология на злото	200
Душевна работа	223
 Бележки	 241

Кое е това,
което ни лъже,
блудства, краде и убива?

*Георг Бюхнер*¹

ПРЕДГОВОР

Душата няма единна същност, защото иначе щеше да застине и нямаше да може да се развива. Важно е от самото начало да усвоим представата за полярността, за противоречивостта в душевния живот.²

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

По времето, когато бях доцент по медицина, студентите трябваше да изготвят реферати по различни предмети, като имаха право сами да избират темата. Правеше впечатление, че по психология винаги предпочитаха да разглеждат шизофренията, тоест разпадането на личността. Като изходим от факта, че днес се срещат много хора, страдащи от тази болест, темата най-често довеждаше до интересни и многостранни дискусии за съвременната културна шизофрения на прогреса и едновременната варварщина, както и за усещането за раздвоеност у модерния човек. Обект на бурни разисквания бе и все по-разпространяващата се «шизофрения» на думите в сравнение с делата, както и постепенно налагащият се интелектуален разум, съпътстван от морална корупция, трайната борба между доброто и злото в нас и ежедневно противоречие между мисли и чувства.

Всеки знае от собствен опит и от делничните си наблюдения, че душата не е едноизмерна, а съдържа в себе си понякога неразрешими противоречия. Как да си го обясним, след като всички ние искаме единствено да бъдем добри? Дали доброто е присъщо само на нас, а злото е идващото отвън чуждо? Или – ако си послужим с образ на Волфрам фон Ешенбах – сме като свраката: и бели, и черни³? Колко често, да речем, се случва да уважаваме някого заради таланта му и същевременно да го осъждаме заради моралните му слабости? Как е

възможно две различни души да живеят в един и същи човек? Днес не са вече рядкост вестникарски заглавия от типа «Защо една порядъчна студентка изведнъж изпадна в амок?»⁴ В една от статиите във фокуса на обществения интерес например е млада девойка, доскоро живяла при родителите си и печелила джобните си пари с гледане на съседски деца. Деветнадесетгодишната студентка заедно с приятеля си устройва кървава баня в Париж. В резултат загиват трима полицаи, един таксиметров шофьор и приятелят ѝ.

Полицаи, социолози и психиатри са изправени пред загадка. Деветнадесетгодишната прилежна студентка, дотогава редовно посещавала университета в парижкото предградие Нантер, изведнъж изпада в амок и причинява смъртта на петима души – деяние, което никой не може да си обясни. Флоранс Рай, дъщеря на скромни учители, изобщо не се вмести в класическата представа за престъпниците. Дребничката блондинка (1, 60 м) не е нито интелектуална псевдореволюционерка, нито асоциална престъпничка.

Като тийнейджърка тя доброволно посещава часовете по религия, без проблем взема матурата си и се записва да следва медицина, учи един семестър, а през зимата се прехвърля в специалност литература. Според приятелката ѝ Клер Флоранс била «съвсем нормално момиче». Преди няколко месеца обаче претърпява радикална и необяснима промяна⁵. Студентката напуска родителското жилище и заедно с приятеля си Одри Мопен се наанся в полуразрушена необитаема вила. Тук Флоранс и Одри, които се познават и обичат още от гимназията, изведнъж стават анархисти. Двама души, искащи да направят света по-добър⁶, които отначало пишат позиви: «Граждани, всички ние трябва да умрем», през една нощ стигат и до кървавото си дело.⁷

Типичната реакция на обществото е подновеният призив за смъртно наказание. Но какво всъщност се проявява в тази ужасна симптоматика? Не е ли мистериозно, че има хора, които вярват в добри идеали и същевременно действат разруши-

телно? Не е ли самата душа арена на вечната борба между все по-силни изкушения, конфликти и болезнени изживявания, които ни поставят пречки за преодоляване, преди да познаем по-задълбочено себе си и съдбата си? Не сме ли още от раждането си съставени от две същности, които трябва да се приведат в индивидуална хармония? Не са ли съмнението, раздвоението, разпокъсаността и дори самият дявол⁸ причината за отделянето ни от Бог, следователно част от нашето същество, която навлиза в тъмни дълбини – прочутите две души в една гръд⁹, които подобно на Фауст с неговия мрачен спътник Мефистофел ни водят през възходи и падения, докато съзреем и стигнем до истинската си същност? Кога наистина се чувстваме като едно цяло с нас самите и със света? Не са ли това редки моменти на висше блаженство?¹⁰

Темата за двойствеността и полярността ме привлича още от ученическите години. Доста рано се появи въпросът: Защо на света съществуват злото, неразумното и разрушителното, след като всемогъщият Бог е добър? Защо човек има добри намерения, а върши точно противоположното?

За пръв път осъзнах тази проблематика, когато прочетох *Нарцис и Голдмунд* от Херман Хесе и описанията на интровертен монах и екстровертен, жаден за приключения художник. Открих и двамата в себе си. Тази книга внезапно разбули пред мен много световни тайни, които по-късно преоткрих в ин и ян, законите за полярността, в духовнонаучно ориентираната медицина и в спиритуалната психология. Всичко, което се стреми към проявление, трябва да се прояви като светлина и мрак, като мъжки и женски принцип, добро и зло, тоест като двойственост, за да се види, да подтикне към развитие и да бъде опознато от човека. По-късно в антропософията на Рудолф Щайнер и в Гьотевия мироглед открих духовния закон за полярността, който стои зад физическите и душевните явления, и в старата и новата езотерика се обозначава като Луцифер и Ариман. Реших да използвам тези имена за определени духовни сили в човека и в света, и се надявам, че по-нататък

ще стане ясно как духът на светлината Луцифер и духът на мрака Ариман действат в човека. След като опознаем техния начин на действие, ще можем непрекъснато да наблюдаваме как тези сили действат в нас, а нашето познание за тях ще доведе до задълбочено разбиране на много събития в съвременния свят.

Едва *духовното* опознаване на човека и света ще ни даде възможност да внесем яснота в този първоначално несъзнаван сянкаподобен свят и да разберем защо всеки човек носи в себе си една същност, която неизменно го придружава като личностно-неличностен «Мефистофел», изтъкан от земни и предземни сили. Та нима всяка епоха, всеки народ, дори цялото човечество и самата Земя нямат своите сенки, чието трагично въздействие изпитахме в Германия, а и наблюдаваме при други нации и политически системи? Агрипа от Нетесхайм дори говори за «планетен демон».¹¹ Двудукият Янус е част от живота, също като тъмната страна на Луната, която не бива да забравяме, ако искаме да разберем спътника на Земята в неговата цялост.

Като сенки действат и всички несъзнателни негативни части от душата, които понякога се надигат в нас и искат да се проявят, но ние ги потискаме. Всеки познава тези стрелкащи се в главите ни откъслечни сенки от страсти, недостатъци на характера, суета и противоречия, от които най-често се срамуваме, но които – и това е една от характеристиките на «злото» – като вътрешни «противодействащи сили» подтикват нашето развитие.

Има извънредни ситуации, в които тези сенки изплуват нагоре от дълбините на душевния ни живот като самостоятелни същности и могат да бъдат възприети като образи.

Това обаче са изживявания от «елементарния свят¹²», възникващи в извънредни ситуации, когато душата волно или неволно прекрочва прага на съзнанието.

Веднъж след изтощително пътуване в Азия, вероятно вследствие недоспиване, часовата разлика и други обстоя-

телства – тоест в, така да се каже, «разхлабено¹³» състояние, – ми се стори, че пред вътрешния си взор видях почти релефно абсолютния негатив на собствената си личност, съставен от всички лоши навици, угризения на съвестта, страховете от провал и морални дефекти. В литературата често са описвани такива явления, наречени «ефекти на доктор Джекил и мистър Хайд» по романа за двойника на Робърт Луис Стивънсън. Подобни описания познаваме от творбите на Ги дьо Мопасан, Гьоте, Едгар Алан По, Рудолф Щайнер, Александра Дейвид Нийл и др. Последната, облечена като мъж, в началото на миналия век посещава тибетски манастир и упражнява някои медитации под ръководството на тамошните монаси, за да си създаде по-ясна представа за своята жизнена и душевна енергия, както и за своето либидо. Толкова добре усвоява визуализацията, че един ден по пътя за манастира среща английски монах в сиви одежди, който я подминава. След няколко срещи обаче започва да я поздравява и тя дори успява да го погледне в очите. Но щом си представи, че го няма, той изчезва. С течение на времето монахът става все по-определен. Тя има чувството, че той получава все по-обективно съществуване¹⁴ и черпи силата си от нея, без тя да го желае. – «Реалността» на такива срещи ще ни занимае по-късно.

Следните изложения ще засегнат главно «арената» на душата. Историческият и литературният материал, цитиран за по-добро разбиране на темата, няма да бъде подложен на изчерпателно анализиране и тълкуване, а ще послужи само за осъзнаване на скрити душевни съдържания и за потвърждение на разглежданите факти.

Поради вътрешни или външни моментни събития днес мнозина са лабилни и стоят на ръба на пропаст. Когато не осъзнават какво може да се надигне от тази пропаст и какво в миналото за добро или за зло е било окачествявано като «демонично», те заболяват душевно, както ще опишем по-късно, «отчасти полудяват», в душата им настъпва хаос или биват тласнати към безскрупулни действия, които вече няма как да

се свържат с истинската им същност. Изпитанията, през които трябва да преминат мнозина наши съвременници, са чудовищни. Облагодетелстван е този, който е добре подготвен и разбира с какви въпроси го конфронтират тези изпитания.

От време на време ставаме свидетели на съвсем банална ситуация: как някои хора разпространяват за други фантазмагории, смесица от слухове, предразсъдъци, мнения, а накрая и изказват присъди, и неволно се запитваме: с какви очи всъщност хората гледат другите. Дали това няма нещо общо със сянката в нас самите?

На известна възраст или при определени обстоятелства всеки може да прекрачи прага на вътрешните задръжки и да се сблъска с този втори човек в себе си, какъвто всъщност не желае да бъде. След като е открил «ефекта на доктор Джекил и мистър Хайд» у самия себе си, той по-често го открива и у другите.

Феноменът на раздвояването, на негативния и позитивния «двойник» и влиянието на демоничните сили се осъзнават особено през вярващия в напредъка, бидермайерово-рационалния XIX век от хората, открили зад фасадата на буржоазното общество дълбока пропаст, която и през XX век омагьосва и вдъхновява особено филмовия свят.

Нека си припомним *Бебето на Розмари* на Роман Полански, но също *Заклинателят*, както и по-новия *Адвокат на дявола*. Дали трябва да сме много лоши, за да носим у себе си този негативен двойник, или у всеки човек е залегнала онази друга страна, която е съставена от необлагородените сили и нагони?

Изглежда е нужно ново отношение към злото в нас, а с това и признаване на противодействащите сили. Защото колкото по-голямо е противодействието в живота, толкова по-силни ставаме в борбата. Нима мускулите не заякват повече, ако трябва да бутаме натоварена догоре количка? Нима стремежът към познание не става по-интензивен, ако тънем в неизвестност? Нали ни е известен прастарият закон, че къ-

дето има много светлина, задължително има и много сянка, която, както знаем, първоначално трудно може да се избегне? Нали този възглед ни помага и в ежедневието да разбираме по-добре гениалните хора или изобщо човека и да го уважаваме въпреки «другите» му страни? «Но с хората е също както с дърветата. Колкото повече се стремят нагоре към светлината, толкова повече корените им се стремят да навлязат дълбоко в земята, в мрака, в дълбочината – в злото.»¹⁵

Изхождайки от тази позиция, дали не бихме намерили обяснение за много събития от XX век, макар че «дяволът» отначало се появи в ангелски образ, но така наречените добри идеи и намерения се оказаха дарове на злото, които посяха смърт и хаос и превърнаха в обвиняеми хиляди дотогава добре поставени хора.

В епохата на свободата и доброто, и злото имат основания за равноправно, паралелно съществуване. Това обаче слага началото на борбата за човека. Той самият е призван да опознае какво иска да се разкрие чрез полярностите в него и в света, какво стои «зад кулисите». Днес истински наш съвременник е само този, който се научи да разбира значението на така нареченото зло, на демоничното в епохата и с това да разсее мрака. Тогава рядко несъзнателното влияние на опознатото ще бъде отслабено и то ще бъде превърнато в Румпелцилцхен¹⁶, който се самоунищожава.

«Така всеки човек, доколкото има душа, е същество, което не е само господар в себе си, но е подвластен и на нещо вътрешно, което поначало не може да бъде обхванато с неговото познание.»¹⁷

ТАЙНАТА НА ДВОЙНСТВЕНОСТТА

Двойствеността е съмнение,
раздор, кавга, разединение, двойник.
Две е плод-близък на клона –
сладък и горчив.¹⁸

БРАМИНСКА МЪДРОСТ

С двойствеността, с полярността се докосваме до тайна за света и човека, залегнала в основата на цялото видимо развитие. Защото зад всяко число стои духовна действителност, която му отрежда определено място в мирозданието. Тук не е мястото да излагаме принципи на спиритуалната нумерология, но ще споделим някои мисли и резултати от наблюдения, които показват тази взаимовръзка.¹⁹

Нека разгледаме как двойствеността се проявява в *особено интензивно свързаните с душата* на човека бели дробове, бъбреци и сетивните органи. За разлика от тях имаме по пет пръста на ръцете и краката, т. е. на нашите *създадени за Земята* «инструменти», дванадесет двойки ребра и дванадесет чифта черепно-мозъчни нерви, седем вратни, дванадесет гръдни и пет поясни прешлени. Освен това навсякъде виждаме ритмични процеси, подчинени на определени числови закони. Следователно онова, което обикновено възприемаме като абстрактно, има своето много живо и конкретно проявление. Настинката и пневмонията протичат в 7-дневен, а някои детски болести в 28-дневен ритъм. При други заболявания в пет часа сутрин се наблюдават особени състояния, на петия ден може да настъпи криза в състоянието на опериран човек, а на петата година – криза в отношенията. Числото пет явно има нещо общо с възможността за промяна по свободна воля. Същинската промяна обаче е свързана с числото седем. Знаем поговорката за «прокълнатата седма година» в брака, в която се проявява нещо, обикновено започнало като проблем през

петата година. Така че седмицата се оказва число на завършека. От музиката знаем, че след седемте тона започва нова октава. В спорта седмият рунд на мач нерядко е решаващ; в политиката Горбачов е седмият генерален секретар на КПСС, сложил края и новото начало на руската политика.

Ако нещо трябва да възникне от намиращата се в покой *единица*, числото на единството, първопричината или божествеността, тя първо следва да се раздели. Тогава може да влезе във взаимоотношение с насрещното и да се породи ново съзнание поради факта, че се отразява в него. Азът придобива дуалност, като нещо заставащо насреща му. Така две става числото на външното откровение, като се появяват небе и земя, горе и долу, добро и зло, мъжко и женско начало, дух и материя, светлина и мрак. Ето защо не е за чудене, че много култури – като например персийската култура чрез Заратустра, говори за светлина и мрак, за сътворение и разрушение и с това представя света като двустранен – са възприемали двойката като число на злото, като начало на съмнението и лъжата, двуличието. Мислене, което си служи единствено с черно-бели краски, съответно с категориите добро и зло, и не се стареа да преодолее двойствеността и да я издигне до нещо трето, хармонизиращо, ще посее само хаос и раздори, което се потвърждава от историческите събития.

Интересното в това отношение е, че разделението на света в *обществено-политическата* област започва през 1917 г. Появяват се противоположните политически системи, които познаваме като капитализъм и комунизъм, и които десетилетия наред си служат с лъжа, заблуда и страх. В САЩ президентът Удроу Уилсън (1856–1924) с правото на самоопределение на народите спомага за разцвета на радикалния национализъм, а по същото време Ленин (1870–1924) основава интернационалния социализъм под ръководството на СССР. Тези крайности – национален егоизъм и национално обезличаване в полза на една идея – стават големите антагонисти на столетието, надминати единствено от националсоциализма. Георгий Арбатов

описва последствията на Октомврийската революция като социална реалност: «Когато се цели изграждане на тоталитарен режим, най-добрата помощ е политическият и психологическият контекст на бедственото положение. Така наречената предстояща световна революция изтиква на заден план всички делнични проблеми и въпроси на стопанското развитие и на социалните промени. Тази позиция беше предпоставка за строго разделяне на черно и бяло или на две половини – ние заедно с нашите съратници от едната страна и безпощадните противници и техните съюзници от другата. Подобен силно опростен светоглед се запечата дълбоко в нашето съзнание. Тази концепция се разви и превърна в теория, според която светът се разпадна на две враждебни социално-икономически системи, чиято непрестанна борба стана главното, около което се въртяха отношенията между различните нации. Това положение трябваше да се задържи дълго и то продължи до средата на осемдесетте години. А по времето на Сталин се оказа много полезно за установяване и поддържане на лична диктатура, както и за въвеждане на репресивен ред.»²⁰

Забележително е, че същата тази 1917 година Рудолф Щайнер (1861–1925) говори за «закона на разцеплението», когато се преследва икономическо световно господство. Тогава на дадена господстваща област трябва да се противопостави друга, коренно противоположна: «Така че трябва да има противопоставяне. А че това навлезе в широк мащаб в нещата, е могъща, гигантска мисъл, заслуга на онези окултни братства, за които говорих.»²¹

Гореспоменатото трето, като уравновесяване на крайностите, отново премахва противоположностите, създава здравословно равновесие и така се превръща в числото на «проявената божественост», т. е. в онова, което се проявява като духовна дейност във външните дадености. В тази връзка ще си позволим да попитаме дали разрушаването на Средна Европа през двете световни войни няма нещо общо с фиксирането на непримирими противоположности?

Още историята на сътворението в Стария завет започва с разделянето на половете и последвалото изгонване от рай. В гръцката митология сътворението започва с разделянето на горе и долу, на небе и земя, Уран и Гея. Следва ги Хронос, творецът на времето. Благодарение на него възникват преди и след, отзад и отпред. По-късно господството над боговете поема Зевс. От неговия разцепен на две череп се ражда силата на мисленето, олицетворявана от богинята Атина. Така възникват мисъл и чувство, рационализъм и интуиция.

Тези пространствени посоки са тясно свързани с душевния живот на човека и позволяват съвсем нови възгледи например при качествената диагностика в медицината. Познаваме болести, локализирани предимно над или под диафрагмата, по-вляво откъм страната на сърцето или по-вдясно откъм страната на черния дроб, по-често в предната част на тялото, която е обърната към сетивния свят, или в гърба, където всеки носи своето минало. Така човек душевно и телесно постоянно се намира в тази комплексна полярност между висше и нисше, съзнавано и несъзнавано, между ангел и животно – или както го наричат астролозите: между животното на висините, орела, и смъртоносното животно на низините, скорпиона – между съзнание и инстинкт.

В «горния човек», който е проводник на съзнанието, от органична гледна точка съществува най-голямата симетрия, т. е. организирана структура. В «долния човек» полярната сфера на обмяната на веществата, където разграденото вещество преминава през състояние на хаос, органите се изграждат в динамични формообразувания.

Тази полярност е от решаващо значение за човешкото познание. Защото кой може да се издигне във висините, ако не познава своите дълбини?

Характерна черта на нашето съвремие е желанието да опознаем подсъзнателните пластове на съществуването си. Външно доказателство за това е появилата се през XIX век психоанализа. И все пак винаги е било налице съзнанието, че който

се осмели да поеме «пътя към майките»²², към «долните богове», не бива да го прави с обичайното съзнание.

Това може да се види от дискусиите на двамата бащи на психоанализата Зигмунд Фройд и Йозеф Бройер. Фройд, който е запознат с определени мистерии, отрича духовното съдържание на подсъзнанието и задълго поставя преграда пред спиритуализирането на душата. Изтъкнатият представител на дълбоката психология и някогашен съмишленик на Фройд, Карл Густав Юнг (1875–1961), ни предоставя поучителен разговор за това трагично фактическо положение.

Отначало доста по-младият Юнг е силно впечатлен от сексуалната теория на Фройд. Той вижда, че тя е от голямо значение за Фройд и постоянно се пита дали в нея става въпрос само за субективни предположения или за плод на личен опит. Особено съмнително му се струва отношението на Фройд към духовното. «Винаги, когато у някой човек или в някое произведение на изкуството се проявяваше нещо духовно, той подозрително го окачествяваше като *потисната сексуалност*. А което не можеше да се характеризира директно като сексуалност, наричаше *психосексуалност*. Аз възразявах, че ако се развие докрай, неговата хипотеза логично би довела до унищожителна присъда над културата.»²³

За Фройд културата е «болестен резултат на потисната сексуалност» и «проклятие на съдбата». Винаги, когато разговаря на тази тема с Юнг, изпод неговата иначе толкова критична и скептично-научна резервираност се прокрадва нещо като «натрапчива боязливост». През 1910 г. споровете им стигат до своята кулминация: «Все още живо си спомням как Фройд ми каза: «Драги Юнг, обещавайте ми никога да не измените на сексуалната теория. Това е най-същественото. Вижте, ние трябва да я превърнем в догма, в нерушим бастион.»²⁴

Юнг усеща, че в случая говори не само съвременният учен, а съкровениите си мисли споделя друг човек, някакъв догматичен пастор, който сякаш иска да каже: «Обещай ми нещо, драги сине! Ходй всяка неделя на църква!» На въпроса

за качеството на бастиона и срещу какво се издига той, Фройд отговаря: «Срещу черната *окултна тиня*[...]. Според Юнг под «окултизъм» Фройд разбира всичко, което има нещо общо с философия, религия и парапсихология. За самия Юнг сексуалната теория е също толкова «окултна», т. е. непрегледна, недоказана теория.

Как иначе демонстриращият толкова рационално и научно мислене Фройд стига дотам да изисква «обещание за вярност»? «Без да разбирам истински това, тогава наблюдавах изблик на неосъзнати религиозни фактори у Фройд.»

Дали защитата на Фройд срещу заплашителни подсъзнателни съдържания не би могла да се обясни с неговия двойник, с останките от минали земни животи? Това е въпрос, към който ще се върнем. Човек, винаги изрично изтъкващ своята нерелигиозност, вместо изгубения Бог си е създал измислен «сексуален идол» (Юнг), «който беше не по-малко настоятелен, възискателен, властен, заплашителен и морално амбивалентен».

Сексуалното либидо, което заради психическата му мощ, а оттам и застрашителната енергия Юнг определя като «демонично», обзема самия Фройд и се оформя в него като нов Бог: «Яхве и сексуалност – едно и също. Само името е променено. Изгубеното вече не се търси горе, а долу. Единият бог е разрушен и заменен с друг. Но от гледна точка на душевния опит не е изчезнало нищо от натрапчивостта, боязливостта, принудителността и т. н.»²⁵ Щом скритите в душевните глъбини съвест, страх, вина, принуда или инстинкт вече не могат да се изяснят с помощта на светлата, идеалистичната страна, тогава евентуално ще ни помогне тъмната, биологичната страна.

Фройд е вътрешно раздвоен. От една страна, за него сексуалността е нещо «нуминозно» (божествено), към което се отнася като жрец, а от друга – той отрича всичко висше. В неговата терминология и теория то намира израз само като биологична функция. Въз основа на една все по-засилваща се характерна черта на Фройд, а именно озлобеността, Юнг стига до интересното заключение: «В края на краищата той иска-

ше да покаже, че, разгледана отвътре, сексуалността обхваща дух, или има смисъл. Неговата конкретистична²⁶ терминология обаче бе твърде ограничена, за да даде израз на тези мисли. Затова имах впечатлението, че той всъщност работеше срещу своята цел и срещу самия себе си; няма по-силна озлобеност от тази на човек, който е най-върлият си враг.»²⁷

Дали «монотонността», даже мономанията на неговите тълкувания не е бягство от дълбоко мистично-спиритуалната му двойствена природа? Разкъсван между рационалност и ирационалност, той е типичен представител на нашето време. Но как човек да постигне хармония в себе си, когато с догматична мощ се бори срещу другата, духовната си страна? Естествено обратното също е валидно. Дали тогава другата страна, било то дух или инстинкт, не става още поддоминантна? Така същинският извършител може да се превърне в жертва. Нима самият Фройд не описва убедително как необлагодороденото, само потиснатото прониква през задната врата, сложило заплашителна маска? Защо Юнг в края на краищата го нарича «заслепения», който е сляп за парадоксалността и двузначността на подсъзнателното и очевидно не желае да приеме, че всичко, изплуващо от подсъзнанието, има горе и долу, вътре и вън?

Но когато постоянно се говори за външното – а Фройд го прави, – се взема под внимание само едната половина и от подсъзнанието логично възниква противодействие. Тук става въпрос не за оценяване или дори осъждане на Фройд и психоанализата – много неща впоследствие са коригирани и релативирани от неговите ученици, – а за по-добро разбиране, от една страна, на влиянията на тези мисли чак до наши дни и от друга – на *источника*, от който произлизат тези представи и «факти». Как така тримата велики «антиметафизичи» на XIX век Фройд, Маркс и Дарвин, а по-късно и Хекел толкова ревностно преобръщат човека с главата надолу? Как да си обясним, че го интерпретират само от неговата животинско-биологична страна и с тези полуистини създават нещо като

материалистическа религия с догми, анатемии, научни «папи» и отрицание. Какво действия например у Фройд като «двойник», който го вдъхновява да «биологизира» всичко духовно?

По-късно ще видим какво ще стане, ако човек с чисто земно-абстрактни понятия се опита да проникне в духовна област, каквато е подсъзнанието, и как понятията и душевните изживявания ще се объркат, ако в земния живот навлязат духовни реалности и не се отчитат достатъчно закономерности на единия и другия свят. Защото тогава може да се случи – и се случва – истини от единия или другия свят да се превърнат в карикатурни полуистини и да се изопачат, а те, трябва да признаем, притежават специфично очарование, което в крайна сметка с нищо не показва тяхната правдоподобност, макар че тези сенки се следват от милиони безкритични²⁸ хора.

Ако мисленето с ясни и подходящи за предмета на подсъзнателното понятия отвежда в дълбините на душата, съответно на надсъзнателното, то постепенно ще осъзнае духовното съдържание там и в органите.

Какво става, когато при определени болестни състояния или съдбоносни ситуации от «тинята» на органично-душевния подземен свят безконтролно изригват сили, които заразяват и обсебват съзнателния душевен живот? Не са ли шокиращите събития, наркотиците, пристрастяването към екстаза или други влияния тези, които често «освобождават духа от бутилката»?²⁹ Не е ли днес «ежедневната лудост» много по-близо до нашата вътрешна порта? Не сме ли се приближили много повече до прага на нашето подсъзнание?

Приказки и митове разказват за безброй душевни процеси, които са не само в миналото, а ще протичат и в бъдещето. В приказката на Братя Грим *За онзи, който тръгнал по света да научи що е страх*, между другото се описва картинно как човечеството, тръгнало от естественото изживяване отвъд духовния праг, стига до едно по-скоро вътрешно, т. е. подсъзнателно изживяване и така се сблъсква с неща, които всяват страх и ужас.

За онези, които тръгнаха по света да научат що е страх

Трябва да си изясним накратко духа на времето и произтичащите от него последствия за подсъзнателното.

В наши дни се наблюдава отразяване, а с това и обръщане на това, което за хората в миналото е било естествено изживяване на духовното и космическото. Както ни показват стигналите до нас митове и сказания, по онова време боговете господстват над природата и човешките съдби. Едва след «залеза на боговете» у хората отново се събужда духовен интерес и се наблюдават ситуации «на прага», които обаче сега изплуват отвътре. Неподходящи за описание на духовността понятия затрудняват разбирането на свръхсетивното, поради което някои духовни факти се изопачават и дори застрашават хората. Красноречиво свидетелство за тези нови изживявания дават многобройни сведения за ситуации, които пораждат въпроси за живота след смъртта, за ангели, духовно изцеление, прераждане, влиянията на Луната, цялата област на езотериката, но и манипулациите на избягвани досега теми. Раздвижва се другата същност в човека – позитивният и негативният «демон».

В недалечното минало бяха извършени демонични разрушения, които не могат да се разберат с рационални средства. Дори в най-малките социални единици като брак, семейство или професия ставаме свидетели на «приватизиране на ада».³⁰ Един психолог се изказва за този феномен с думите: «Човек започва да се страхува от самия себе си.»

Но дали днес не трябва да се научим да гледаме този страх смело в очите и така да развием познавателния си живот, че ужасът от непознатото да изчезне? С помощта на приказката на Братя Грим *За онзи, който тръгнал по света да научи що е страх* искам да поясня някои мотиви, които засягат този комплекс от въпроси.

Там срещаме младеж, втория син в семейството, описан

като глупак и мързеливец относно чисто земните неща, но по-добен на рицаря Парсифал. «Кой си ти?» «Не знам.» «Откъде си?» «Не знам.» «Кой е баща ти?» «Не бива да казвам.» Ала младежът има странна черта на характера: копнее за нещо, което обикновено никой не желае, а именно да изпита истински страх. Забележителното е, че е описан като мързелив и глупав, но при срещите с призраци, умрели хора и чудовища проявява завидни умения и смелост, като че ли е запознат с нещата отвъд прага.

Дали пък още не е развил познатите ни човешко-земни черти, към които спадат особено страхът, т. е. душевното притеснение и усещането за изоставеност и зависимост само от себе си? Тъй като страхът възниква винаги, когато не разбираме доминиращия човек срещу нас.

В тази връзка нека си припомним за религиозния философ Съорен Киркегор (1813–1855), който пише за страха и ужаса: «Който се е научил да се страхува истински, е научил най-висшето нещо.» Ужасът като резултат от отделеността от корена е най-силното индивидуално телесно изживяване, смаяване, концентриране. Така страхът става «реалността на свободата.»³¹

Младежът в нашата приказка явно все още е обвързан с предземното съзнание. Той иска да стане човек между хората, а това означава и среща с непознатото в собствената му природа, желание да опознае сам себе си. Младата царица от приказката му показва какво е ужас, след като е прекарал три кошмарни нощи без физическа и психическа увреда и е станал цар, т. е. намерил е своята азова природа. Докато спи през нощта, тя издърпва предпазната му обвивка – одеялото и излива върху него кофа с риби («кротушки») от близкия поток. Ето как в нощта на своето съзнание смелчагата узнава какво е ужас. Водата и рибите са символ на подсъзнателното в човека, сфера, която първоначално ни изглежда като тъмна бездна.

Какво се надига от нощния мрак на душата ни, от царството на инстинктите и нагоните, които между другото могат

да преиначат, разрушат или извратят и потъналите в нас добри импулси? Не е ли разрушителното зло понякога почти идентично с доброто? Какво се случва, когато дадено намерение се вмъкне при долните волеви импулси, в сферата на егоизма? На това място ще отбележим важен закон: Всяко отражение показва първообраза с обратни страни. Това означава, че което е било добро горе или вчера, не е задължително да е добро и долу, съответно утре. Можем да си представим, че знаем за тези преобръщания в несъзнаваното и поради това някой може да ги извади оттам и да ги манипулира. Красноречив пример за това са редица извратени идеали в секти и политически системи. Защо толкова много идеалисти се полъгват по тях? Колко често дори алтруистично възвишените чувства на обич у нас, така наречените «чисти духовни отношения», изведнъж се превръщат в празни сексуални връзки?

Къде в човека се намират силите, които, проявени твърде интензивно и на неправилното място, стават едностранчиви или дори «зли»?

За целта трябва да разгледаме противоположното на нашата душа – тялото. Поради своята телесност ние сме същества, които са егоистични, водени от инстинкта си за самосъхранение, и твърде отдадени или на вътрешния си мир, или на външния земен живот. В този смисъл «злото» е онова, което се поражда, когато човекът или се изгубва в света или светът изгубва човека.

Но ако разгледаме правилно тялото, ще забележим полярността, т. е. противоположността между втвърдяващата, създаваща вътрешен свят мозъчно-нервна система и организмите на обмяната на веществата, които напълно се отварят към материалния свят – например към храната – и водени от инстинкт за самосъхранение, първо трябва да я разрушат.

Какво дължи душата ни на нервната система? Да обърнем внимание на една от главните ѝ дейности, благодарение на която изобщо придобиваме самостоятелност: образуване на собствени представи и тяхната консервирана форма – спо-

мена. Още споменът, т. е. изживяното, отминалото може да съдържа нещо «демонично» и в момент на слабост да ни завладее, обсеби изцяло, да ни откъсне от актуалните събития и прикове към миналото. Активират го особено физическата слабост, но и някои зрителни впечатления, миризми или специфични вкусове. Една извършена съзнателно представна дейност, при забравяне потъва в подсъзнателното. Следователно определена сила в нервната система улавя живия сетивен образ, изсмуква жизнените му сокове, обвива го като в паяжина и го превръща в «мумия на спомена», скрита в мрежата на нашата душа. Аналогията с дейността на паяка е очевидна.

Всичко, което човекът поема душевно-физически отвън, трябва да предаде своята собствена природа, да бъде разрушено, за да не обърква самостоятелния вътрешен човешки живот. Тази убиваща, парализираща и мумифицираща сила, която винаги въстава срещу моментната спонтанност, тази консервираща страна в нас, която има общо с процеса на умирање, е силата, носеща мотивите на злото, когато обсеби прекалено силно нашата душа. «Същността, на която дължим способността да си спомняме, е същата, която, ако се прояви по неправилен начин, се проявява, когато у човек излизат наяве мотивите, тласкащи го към злото.»³² В тази връзка Рудолф Щайнер използва много картинен образ, говорейки за «духовно-душевно оригване».

Така че в случая имаме работа с обърната назад мумифицираща сила, която упорито иска да се противопостави на дадено развитие. Можем да си представим и хора, които например нищо не забравят. Поради това в душата им не може да навлезе нищо ново и те спират да се развиват.

Тези мумии се срещат във всяко партньорство. Също и в политически системи, в които оловната завеса на дадена идеология и на отживелици се спуска върху душата и дори бащите на въпросните идеи подобно на древноегипетски фараони са балсамирани и спят вечния си сън в мавзолеи. В своя разказ *Човекът в калъф* Антон Чехов майсторски описва такъв

човек и време, което от страх пред новото парализира всяко развитие.

Следователно на нервната система дължим всичко парализиращо, консервиращо и сковавашо, което ни дава възможност да се изправим свободно срещу света, когато не ни възпрепятстват сетивни и вътрешнотелесни процеси.

Но какво се случва, ако нервната система, особено онази, която контролира нашето органично подсъзнание, а именно вегетативната нервна система, съответно слънчевият сплит – наричан и «мозъкът на корема» – вече не може да изпълнява посредническата си роля? Ако това, което се намира в корема, действа разрушително и нахлуе неправомерно и хаотично в съзнателния душевен живот – например в шокови ситуации, при които човек излиза извън себе си, или при органични болести?

Като нормален, здравословен разрушителен процес се приема силата в ензимите на нашия стомах, панкреаса, жлъчката – накратко: на храносмилателната система, която разгражда храната ни. Но какво се случва, когато реагираме «кисело, горчиво или жлъчно» или «коремът ни се е свил от яд»? Обикновено тези сили са ангажирани в разграждането на храната. А какво ще стане, ако хората, да речем, са принудени да гладуват? Дали здравословният вътрешнотелесен инстинкт за разрушаване няма да избие навън? Може ли например да се обяви революция на пълен стомах?

Вегетарианецът трябва да изразходва за храносмилането си повече сили отколкото месоядецът. Но какво ще последва, ако вегетарианецът не получи *своята* храна? Не е ли възможно един досега кротък човек внезапно да прояви неподозирани негативни енергии? Ако приемем сериозно връзката между обмяната на веществата и чувствата, би следвало да се запитаме какво ли може да се случи, когато хората отиват на работа незакусили – често срещано явление в западния свят. Дали част от агресивността на работното място не може да се обясни с факта, че обикновено ангажираните с храносмилане-

то сили избиват навън?

Душевно най-силно сме свързани с органичната и сексуалната дейност – «дом на аза» в «долния» човек, – следователно там сме най-егоистични. В тази област са и най-големите ни претенции към света. Кой не познава интелигентността, която «се усеща с корема», т. е. е плод на интуицията или чувствата, и ни подвежда да мислим както тя желае? А алтруистичната маска, която си слага егоитетът, в действителност мислещ само за себе си? Класически хумористичен пример ни дава Хайнрих фон Клайст, който в своите разкази, анекдоти и драми майсторски описва този двойствен свят в човека.

Пияницата и берлинските камбани

Войник от някогашния полк Лихновски, непоправим пияница, след многобройните удари на съдбата, получени заради този порок, обещава, че ще влезе в правия път и ще се откаже от пиенето. И действително удържа думата си в продължение на три дни, но на четвъртия отново го намират пиян-залян в канавката. Един подофицер го затваря в ареста и по време на разпита му задава въпроса защо е забравил добрите си намерения и отново се е поддал на порока.

– Господин капитан – отговаря войникът, – не съм виновен. По поръчка на един търговец носех касетка с дърва и тъкмо минавах през градината, когато от катедралата забиха камбаните: «Померанци, померанци, померанци (портокали)!» Бий камбаните, дяволе, бий ги, рекох си, сетих се за добрите си намерения и не пийнах нито глътка. На Кьонихшрасе, където трябваше да предам касетката, поспрях да си почина, а от кулата на кметството се разнесе звън: «Кимион, кимион, кимион!» Обърнах се към кулата и рекох: Звънкай си, ако ще и небето да продъниш – и пак се сетих за добрите си намерения, и макар че ожаднях, не пийнах нито глътка. На връщане дя-

волът ме подстори да мина през Шпителмаркт и там застанах пред една кръчма, където имаше над трийсет души, а от кулата прокъртя: «Анасонлийка, анасонлийка, анасонлийка!» И попитах колко струва една чашка. Кръчмарят рече: шест пфенига. Тогава му казах да даде една насам, а какво е станало с мен по-нататък, не знам.»³³

Така Хайнрих фон Клайст описва важен аспект от нашата проблематика. От долната, органичната област идват тенденциите, които познаваме като егоизъм, лъжи, истерии или душевна тирания. Там, ако стане «отвързването», ще намерим безсъвестния «престъпник», на чиято коремна хитрост и рафинираност понякога така се възхищаваме. Там е убежището на безграничното самолюбие, което използва света само за да запълни своя вакуум. Ще се върнем на темата по-нататък, когато описваме положението на пациент с тежко чернодробно заболяване.

Вътрешното втвърдяване и едновременното кървене от душевна рана, често водещо до агресивни реакции, са полярности, които понякога се проявяват по едно и също време. От медицинско-психологическа гледна точка при органични болести, породени от шок, съответно от разхлабване на връзката между вътрешните същности³⁴, може да се появят негативни психически последствия: изключително тежки сривове в характера, които произлизат от този органичен свят.

Често сме изправени пред загадка, когато поради заболявания на нервната система, например възпаление на мозъка, мозъчна травма или склероза, множествена склероза, сифилис (с увреждане на гръбначния мозък) или мозъчен удар, задръжките изчезват и възникват личностни промени като враждебност, скъперничество, завист или маниакални състояния. Не е достатъчно да припишем вината за тези случаи само на мозъка. Би трябвало да се запитаме какво вече не се контролира, какво е било налице в латентно състояние и сега избива без задръжки? В самата двойствена природа на човека се крие огнището на двойното зло. Понятието «отвързване», което ни

е познато от много приказки, митове и разкази, трябва да се разбира буквално. Вързани на правилното място, тези сили са необходими и полезни, но тежко̀ ни, ако напуснат своя определен от природата периметър.

В тази вечна борба, в която само азът упражнява контрол и благодарение на определени добродетели отново и отново трябва да установява равновесие, човекът както душевно, така и органично застава между консервативните втвърдяващи сили и изтласкващите миналото, разтварящите настоящето противоположни сили. Намираш се между депресия и мания, себезатваряне в неврозата и невъздържаност в страстите, той се опитва да осъществи индивидуалната си свобода.

Ето че досега се запознахме с двете важни характеристики на «злото» в нас. В *първия случай* това е мумифициращото абстрактно и чуждо на битието мислене, което изпраща смъртоносните си сили във всички сфери на живота и психиката. Срещаме го и в идеологии, схеми и в многобройни «практически модели»; тенденция, която означаваме като *ариманическа*. Тази форма на едностранна интелектуалност може да действа болестотворно и да накърни виталността. Във *втория случай* в нас се намира силата, която иска да превърне в конкретна действителност възникващите в съзнанието ни картини, фантазии и мисли. Тогава вътрешните картини се изпълват със субстанции, които много често не се коригират от трезвата действителност, както е например с илюзиите и халюцинациите. Тази *луциферическа* тенденция, чрез която чувствата и сетивните впечатления се интензивират и дори предизвикват появата на море от багри в душевния живот, между другото наблюдаваме при употреба на определени наркотици.

В първия случай имаме хиперактивност на нервния импулс, който води до втвърдяване, във втория – на импулса на кръвта, който е предразположен към разтваряне, разливане и органични и душевни «възпаления».

Във време, в което поради възпитанието и най-различни влияния на околния свят човек вече не осъзнава вътреш-

ните си способности, цели душевни сфери не се използват и се шири безкритичност, се забелязва все по-засилващо се активизиране на «подземния свят», който чрез организираната престъпност заплашва да унищожи нашата цивилизация. Но тези дремещи у всеки човек сили стават наистина зли едва когато от подсъзнанието проникнат в сферата на съзнанието и злото се върши *преднамерено* – за разлика от животното, където то си остава инстинкт.

Следователно тайната на двойствеността крие в себе си свободата на аза да взима решения – качество на способно за развитие същество. Колкото по-често човек се сблъсква с тези два полярни свята, доброто и злото, толкова по-често към него се апелира да вземе свободно решение и да поеме отговорност.

Андрю Вакс в разговор с Клаус Легеви казва: «За мен злото е въпрос на свободно решение. Злото е нещо, което човек върши *умишлено*. Злото означава, че поставяме собственото си удоволствие, собствената си наслада или дори изгода над основните права на другите хора. В случая говоря не за крадци или мошеници, а за хора, които извършват всякакво престъпление, от причиняване на телесна повреда през изнасилване до убийство просто за да получат удовлетворение или да спечелят, или и двете едновременно. Това е злото за мен.»³⁵

Тук Вакс засяга мисъл, която срещаме още през IV век в писанията на църковния отец Августин. Той се опълчва срещу античната философия, според която човек дори със злата постъпка цели да направи добро за себе си, ала не го осъзнава и затова греша. Следователно още по времето на Платон незнанието е причината да се върши зло. Августин обаче като юноша изживява нещо друго, докато краде круши. Той решава да открадне не заради вкуса на крушите, а защото го блазни нарушаването на закона. Исква да извърши злото заради самото зло. «Откраднах, понеже справедливостта ме отвращаваше, а грехът ме изкушаваше.»³⁶

Съзнателното извършване на зло е една от възможностите за човека и в това действително се съдържа «драмата на свободата». Оттук се вижда, че не е лесно да се дефинира злото и има разлики в степенуването му, които зависят от нивото на съзнание у даден човек.

МОТИВИ ЗА ДВОЙНИКА В ЛИТЕРАТУРАТА

Стана ми ясно, че не аз, а чуждата сила, която се намира в моето същество, предизвиква всички тези необикновени неща, а аз съм само безволевиият инструмент, с който тя си служи за своите неизвестни за мен цели.

Ала осъзнаването на това раздвоение, което враждебно разкъсваше душата, ме утеши, като пред рече зараждането на сила в мен, която набираща все повече мощ, скоро щеше да се противопостави на врага и да го победи.³⁷

Е. Т. А. ХОФМАН

Ако сме готови да навлезем в по-дълбоките слоеве на душата, а не само да разглеждаме първия пласт на подсъзнателното, т. е. изживяванията, породени от земното обкръжение, но да включим и проникването на пренаталните сили и влиянието на починалите или духовните същности, трябва да се запитаме кое се отразява в културните феномени, историческите събития и мирогледите като вдъхновяваща сила и кое, като цяло, наричаме «дух на времето».

Така например в различните континенти едновременно се правят открития или изживяното от един човек се възприема от милиони съвременници като част от собствената им същност. Ако разгледаме от тази гледна точка просветването в съзнанието на онзи свят, който се обозначава като «типично модерно съзнание» и намира отражение в романи, стихове и дневници, ще ни направи впечатление в каква висока степен се тематизират обсебването, демоничното и темата за двойника. Да разгледаме най-напред XVIII век, където те по различни начини се надигат в душите на хората и постепенно проникват в общественото съзнание.

Учението за монадите³⁸ на Готфрид Вилхелм Лайбниц (1646–1716) бива изместено от нови възгледи. Самосъзнателната душевна същност, азът, който дотогава се е намирал в непоклатима хармония с целия божествен свят, напуска световната сцена. Под влияние на разпространяващите се материалистически и механистични възгледи на Джон Лок (1630–1704), Дейвид Хюм (1711–1776) и Жулиен Офре дьо Ламетри (1709–1751, основен труд: *Човекът машина*) душата все повече се откъсва от духовния си произход и бива лишена от творческото си своеобразие. Възгледите стават все по-повърхности, а поради развитието на техниката човек изцяло се увлича по външните условия. Дееспособността на духа се губи право пропорционално на потребността от приравняване на резултатите от развитието на техниката и науката. Започва борбата за духа. Така нареченият «прогрес» обаче означава и отдалечаване от духовната същност на човека и света. Благодарение на Дарвин (1809–1882), Маркс (1818–1883), Хекел (1834–1919) и Фройд (1856–1939) по-късно е роден «антиметафизичният човек», който се движи от своите инстинкти, нагони, икономическите процеси, а с това от животинската си природа.

На прага на този прелом е Гьоте като модерен човек с цялата си двойствена природа. Той познава демоничния подземен свят и негативния двойник, така майсторски описан като Мефистофел във *Фауст*. Нека си припомним вълнуващия край на *Фауст – втора част*:

Спасена е от злото
частта благородна от света духовен!
Тоз, който вечно нагоре се стреми,
ний него можем да спасим.

Тук акцентът пада не върху избягване на греха, а върху непрестанния *стремеж*, заложен в човека. Гьоте описва и земно-духовната двойствена природа на човешката душа след

смъртта, която се поема от «несъвършените» ангели:

Остава ни да носим унизени земния остатък;
от азбест той да беше, по-чист не би останал.
Духовна сила мощна, стихииите
когато към себе си привързва,
сплотената природа двойна
и ангелът не може да разкъса.
Всевечната любов едничка ще успее
душевните половинки една от друга да развърже.

Едва космическа инстанция е в състояние да различи и дори да обича в човека това, което изглежда сято и което човек мъкне донякъде «неспасено»³⁹ от един земен живот в друг. Ние сме сбор от светли и тъмни, минали и бъдещи сили. Същия възглед срещаме във всички големи светогледи. В Египет това е «двойното сърце», т. е. съдбата, произхождаща от миналото – «сърцето от майка ми», и това, което сам ще спечеля за бъдещето си на Земята – «сърцето от моето развитие». В будизма това е «самсара», действащите в тъмната страна на човека сили от предишни инкарнации, които поради «незнание» непрекъснато го впримчват в земната му съдба.

След смъртта си през 1832 г. Гьоте оставя на хората своето духовно завещание: втората част на *Фауст*. Малко по-късно индустриалната епоха навлиза в период на бързо развитие. През 1835 г. в Германия потегля първият влак, заработват парните машини и техниката поема победоносния си ход. Земята трябва да стане технически и социален рай, макар че някои идеи за ощастливяване на света се оказват като «кутията на Пандора» и донасят хаос и опустошение. Светът на развитието и битието постепенно се превръща във вихрушка от молекули и енергии. «Азът» на Фихте и «духът» на Хегел вече не са нищо друго освен феномени.

Но изведнъж на сцената излиза друг свят, който уж отдавна е погребан от зараждащия се реализъм и материализъм.

През 1840 г. се появява един от първите и може би най-добрите разкази за двойника в световната литература – *Уилям Уилсън* на Едгар Алан По, майстора на тайнствените и зловещи истории, «предтечата на модерната дълбока психология» и «най-големия духовен откривател на съвременния свят». В него е описана борбата между добрата и злата половина в нас, Каиновата и Авеловата природа, на която ще се върнем по-късно.

През 1841 г. почти едновременно с публикуването на разказа започва това, което изхождайки от становището на духовната наука, Рудолф Щайнер нарича «падане на духовете на мрака». Което до този момент се е разигравало само в свръхсетивното, вследствие падането на дадени противодействащи сили намира своята арена на действие в човешката душа. В бездната на подсъзнанието разрушителните сили все повече завладяват човешките волеви сили, така че може да се говори за «окупация на волята». Човек трябва да впрегне цялата си воля за познание, за да ги разбере и да се опази от увеличаващите се изкушения. Борбата на Архангел Михаил с дракона е образно доказателство за този факт и като християнска иконография и символ се среща в много легенди и художествени произведения. Въпреки външния напредък и по-високата интелигентност хората започват да губят здравословните си инстинкти и попадат във водовъртежа на неконтролируеми катастрофи. Интелектуалност и моралност се разделят. Ширят се мумифициране на културата и душевна парализа, а с това започват и бюрократизация и въвеждане на контрол във всички житейски области. Появява се един вид «световно филлистерство».

Раждане и смърт, здраве и болест, изживяванията на прага на земното ни битие неизбежно се поставят в служба на техниката, индустрията и комерсиализацията. Бог Мамон триумфално навлиза във *всички* житейски сфери. Отдаден само на тези земно-материални същности, духът бавно отстъпва назад, а така и нашият организъм попада във вакуум, т. е. из-

губва вътрешната си цялост, своя имунитет. Когато духовното се отдръпва от тялото, неминуемо следват душевни и телесни изтощения и болести и човек бива победен от негативните сили на наследствеността.

«В действителност обаче нищо в света не остава празно. Празнотата е липса на нещо определено, което по някое време е изпълвало даденото място. Всъщност нищо не остава съвсем празно. И докато човек все повече и повече отдръпва душата си от телесното, това телесно все повече и повече се излага на риска да бъде изпълнено с нещо друго. И ако душите не направят усилие да възприемат импулси, които идват само от духовната мъдрост, тогава тялото ще се изпълни с демонични формации. Човечеството върви към съдба, когато ще стане възможно демонични сили, ариманически демонични сили да изпълнят телата. [...] и в бъдеще ще виждаме хора, които в обикновения си живот ще изглеждат например като Ханс Кунц, понеже се намират в социални общности, но тялото им ще бъде толкова опразнено, че в него ще може да живее някое силно ариманическо същество. [...] Човек само привидно ще бъде човекът, носещ това име.»⁴⁰

Този обективен духовен факт се възприема и претворява от чувствителни артистични натури. В изобразителното изкуство човешкият лик се разпада на отделни части, светът се атомизира и с това става абстрактен. Още през 1816 г. Е. Т. А. Хофман написва разказа *Еликсирите на дявола. Симфония на ужаса*, също история за двойника. «Онеириус, богът на сънищата, ме вдъхнови за роман, който е окъпан в светли тонове. [...] Книжката се казва *Еликсирите на дявола*. Вътре е описан зловещо-фантастичният живот на мъж, над когото още от раждането тегнат небесните и демоничните сили, както и онези тайнствени обвързаности на човешкия дух с всички висши принципи, скрити в природата [...].»⁴¹

Двамата противници в разказа се казват Медардус и Викторин. «Собственият ми аз, повлечен в зловещата игра на капризната случайност и разпадащ се на чужди образи, плува-

ше безконтролно като отломка сякаш в море от събития, които прииждаха към мен като бушуващи вълни. Не можех да се овладее! Очевидно случайността, насочила ръката, а не волята ми, беше блъснала Викторин (двойника) в пропастта. Аз заемам неговото място... Но бремето на връзката, която Викторин поддържа с баронесата, ще падне върху моята глава, защото аз самият съм Викторин. Аз съм това, което изглеждам, и ако това, което съм, не ми изглежда като необяснима загадка, значи съм отделен от моя аз!»⁴²

Романът съдържа важни елементи на въпросите за наследствеността, спасението и същинския смисъл на злото. Медардус (монахът): «Ако роденият от грешник също изпитва потребност да съгреша поради наследения си организъм, тогава няма грях.» На което папата отговаря: «Вечният дух създаде великан, който е способен да обуздае и хвърли в окови онзи сляп звяр, беснеещ в нас. *Съзнание* се нарича този великан, от чиято борба със звяра се ражда спонтанността. Победата на великана е добродетелността, победата на звяра е грехът.»⁴³

И все пак тази *Симфония на ужаса* завършва с едно от най-красивите внушения на Хофман – преодоляването на разцеплението чрез нещо трето, чрез хумора, чрез ведростта, която също е част от човешката ни същност. Затова накрая се появява фризьорът Петер Шьонфелд, когото в италианска лудница наричат Пиетро Белкампо и който казва на монаха, чийто живот е спасил: «Аз самият съм шутовщината, хуморът, той е навсякъде около теб, за да подкрепя твоя разум, а дали го съзнаваш или не, само в хумора ще намериш своето спасение, защото твоят разум е крайно мизерно нещо и не може да устои; той се лута насам-натам като хилаво дете и трябва да влезе в съдружие с веселието, което ще му помогне да се оправи и ще му покаже как да намери правилния път към дома си... Хуморът е истинският духовен цар на Земята.»⁴⁴

А сега да разгледаме друг разказ, няколко десетилетия по-късно написан на американския континент. В една декем-

врийска нощ на 1885 г. в Сан Франциско туберкулозно болният Робърт Луис Стивънсън, автор на прочутата книга *Островът на съкровищата*, след като поема доста солидна доза кокаин, се събужда с вик от ужасен кошмар. В съня си е преживял история за двойника и веднага я записва: *Доктор Джекил и мистър Хайд*. Тя ще стане най-известният и най-често филмиран роман от този жанр и дори ще даде името на определен ефект в психиатрията⁴⁵. Това е завладяващ и изпълнен с напрежение разказ за демони в тогавашната така добре уредена викторианска епоха. Порядъчен лекар си прави коктейл от наркотици, и се превръща в своя престъпен двойник, който е безскрупулен злодей. «Наркотикът не бе в състояние да прави разлики, не беше нито дяволски, нито божествен, той само раздруса портата на тъмницата на моето предразположение, подобно на тъмничните врати във Филипи, и освободи всичко, което живееше в мен. В това време моята добродетелност дремеше. Злото в мен, поддържано будно от амбицията, бе готово да се възползва бързо от възможността и това, което се роди, бе наречено Едуард Хайд.»⁴⁶

Този прочут роман разглежда много актуална тема – превръщане в злонамерено алтер его с помощта на «всеомогщата трансцендентална медицина». Доктор Джекил, воден от прометеево съзнание, се стреми да разшири границите на познанието чрез химически субстанции. Той иска с помощта на химията да постигне това, което прочутият доктор Франкенщайн се е надявал да осъществи по хирургичен път – да подобри природата чрез манипулирано ново сътворение. За доктор Джекил божественото сътворение е неуспешно, защото е заложило в човека двойнствената природа и с това е внесло в него разцеплението между принципа на удоволствието и принципа на реалността, като естествените нагони винаги противоречат на моралните закони.

Макар че душата болезнено усеща това разцепление, тя отчасти го приема, но тялото не може да го последва. «Проклятието на човечеството се състоеше в това, че несродните

части бяха така свързани, че в мъчителните борби на съзнанието тези враждебни един на друг близнаци бяха принудени постоянно да воюват помежду си.»

Но каквото първоначално изглежда като сериозна наука, скоро се оказва егоистично желание, подобно на Фауст, да се изживее другата, нисшата природа. Метаморфозата се удава, ала новосътвореното е несполучливо. Закърняването на душевността намира външен израз в телесната уродливост. Самото зло е сложило отпечатъка на преобразуването, падението и разрухата върху това тяло. Бездуховната наука може да произведе само бездуховен живот, който неизбежно се самопроклина.

Тази животинско-демонична страна в човека става тема на многобройни романи, разкази и филми. Нека си припомним *Преображението* на Кафка, *Красавицата и звярът* на Кокто и редица истории за върколаци.

Няколко десетилетия по-рано, през 1846 г. на световната сцена се появява руският *Двойник* на Достоевски, окачествен от самия автор като най-сериозното му произведение. Това е историята на несретния и раболепен титулярен съветник Голядкин, който воден от страха и болезнения си кариеризъм, измисля своя двойник Голядкин младши, успяващ във всичко. Тук в типично руски маниер двойникът е описан като идеализиран бъдещ собствен образ. През 1871 г. Достоевски завършва *Бесове*. Преди смъртта си главният герой С. Т. Верховенски пожелава да му прочетат историята за изгонването на бесовете от *Евангелие на Лука*, която дава заглавието и религиозното послание на романа. Дяволите, бесовете на Русия, са дясната ръка на разрухата заради самата разруха – много актуален проблем, ако разгледаме най-новата история на човечеството, – родена от nihilизъм и цинизъм. Тяхното олицетворение Ставрогин е обладан от жажда за власт и разрушение, води разюздан и пълен с жестокости живот и накрая, духовно деградирал, се обесва. През пролетта на 1890 г. е публикувана една от най-четените истории за двойника в английска-

та литература: *Портретът на Дориан Грей* от Оскар Уайлд. Това е историята на загънал в блатото на порока мъж, чийто портрет отразява нравствения упадък на личността му. Двойният аспект на портрета и портретираното показват модерното разцепление на аза и привидно непреодолимото противоречие между интелект и морал. Този опит за синтез не успява. Норберт Кол ясно вижда това в случая с Дориан Грей: «Духовната изолация и отчуждението на индивида от обществото са последвани от разпад на неговата идентичност. Там, където животът е стилизиран до произведение на изкуството и има стремеж единствено към необуздани земни наслади, всичко приключва с тотално обезсмисляне, лишаване от илюзии и усещане за «ennui» (душевна празнота), чието преодоляване всъщност е било планирано. Творецът е предал своите идеали, интелектуалецът е загубил нравствената си отговорност, естествоизпитателят става съучастник на престъпника.»⁴⁸

През XIX век излизат още два романа, които, многократно преиздавани и филмирани, и до днес доказват своята актуалност и се превръщат в синоним на ужаса. Това са *Франкенщайн* на Мери Шели и *Дракула* на Брам Стокър. И при двата образа сме изправени пред полярността на човека в нервната и кръвоносната система. Електричеството «вдъхва» живот на Франкенщайн, кръвта на другите хора е храната на Дракула. Кое е вдъхновило авторката на *Франкенщайн*?

«Водеше ме случайността или по-скоро зъл дух, ангелът на унищожението, който витаеше над мен от момента, в който за добро или за зло напуснах родния си дом.»⁴⁹

Тези няколко симптоматични явления изтъкват какво започва да се откроява все по-ясно в човешките души от XIX век насам.

И до днес въпросът за демоничното и двойственото, за сянката и ада в нас – както в индивидуалния, така и в политическия живот – не е загубил съвременното си звучене. Показателни са визионерските разкази на Кафка, които донякъде се превръщат в зловеща действителност по времето на Третия

райх: *Преображението*, т. е. оскотяването, *В наказателната колония*, т. е. концлагерите, или *Процесът*, т. е. анонимността на арестите в авторитарните системи. Пример за това е и романът *Доктор Фаустус* на Томас Ман.

Напоследък четящата публика бе развълнувана от произведения като *Ангелите са черни и бели*⁵⁰ от Ула Беркевич – роман, разглеждащ променчивата страна на националсоциализма, където героят е и извършител, и жертва. През 1989/1990 г. в Свободния университет в Берлин се проведе и симпозиум по въпросите за реалността на злото. Особено бурни дискусии предизвикаха книгите на Йорг фон Утман *Двойнико, ти, бле-долики съпътнико, За патологията на немско-еврейските отношения*⁵¹ и *Общество на сенки* на Стефан Веховски⁵², който анализира типичната негативна страна на отделните народи, а именно техния специфичен криминален манталитет. Появиха се и филми, които онагледяват «бялата» и «черната» страна на човека, например намерилата широк отзвук блестяща творба на режисьора Джон Ву *Лице назаем*.

Опитахме се да извлечем различни аспекти от образа на демоничното и така наречения двойник, ползвайки главно литературни източници. Под думата «демонично» на първо място разбираме, че дадени нисши сили спечелват надмощие поради слабостта на по-висшия човек. Но откъде идват и какво означават те за човешкия живот? Откъде произхождат тези междинни светове, тези паразитни мумии, «арсенът» – окултен израз на Парацелз за спасената⁵³ (непреобразената) природа в човека, – който той носи със себе си от различните земни животи и който не принадлежи нито към човешкия, нито към божествения свят, а става хранителна среда за негативни сили, причиняващи удари на съдбата, болести и катастрофи?

Но демоните не са само в миналото. С всяка лоша постъпка, лъжа, предателство или проява на егоизъм човек и днес създава нови демони, които навлизат в света и диктуват мисленето, чувствата и волята на други хора. Какво например се е случило в душите на онези, които за да оцелеят, десети-

летия наред са били принудени да лъжат и разпространяват насаждани от държавата неистини, да стават изменници, предатели и те самите да не вярват на никого? След рухването на Третия райх, СССР или ГДР мнозина от тях в недоумение се конфронтират със своето повече или по-малко съзнателно съучастие. Ала преди да ги осъди, човек би трябвало първо да се запита как той самият би действал в такива ситуации.

По-нататък ще се занимаем с аспектите на двойника в човека, които като реални формации са изтъкани от душевно-духовна субстанция и влияят положително или отрицателно върху нашето земно съществуване.

ДВОЙНИЦИ И СЕНКИ

Ние всички наследили сме
предчувствие потайно.
Каквото в нас се разиграва,
каквото ни подтиква, кой познава?
Кой ли знае какво натрупало е в нас
природното старание в събития, изчезнали отдавна?
С дела и мисли светли денем странстваме,
така светът ни вижда да живеем –
а те са може би ключът към нещо,
все още непознато;
за нас учудване остава само и измъчващи въпроси.⁵⁴

КРИСТИЯН МОРГЕНЩЕРН

Въпросът за «двойника» и до днес е въпрос за скритите и действащи в подсъзнанието същности в човека, т. е. противоречивото, първоначално неовладяното от ежедневното съзнание, неразбираемото. Откриването на откъснатите от общото части, така наречените «сенки» в човешката душа, доведе до появата на различни, донякъде покриващи се понятия в специализираната литература: «врагът в нас», «огледалният образ», «другият аз», «нисшият аз», «мрачният близък», «сянката», «двойникът», «мрачният баща».

Това е нощната страна на аза, нашият постоянен «мрачен» спътник, който хвърля сянката си върху дневното ни съзнание и нашите изживявания; негативен, но и позитивен за развитието елемент и частичен аспект на съществуването ни, който не може да не се вземе под внимание. Модерната дълбинна психология и спиритуалната психология са си поставили за цел да хвърлят светлина върху тези действащи в подсъзнанието «шлаки» и да ги разберат като самостоятелни елементи. От отделните части се получават фигури със собст-

вена закономерност и дори физиономия, които като автономни частични личности могат да водят самостоятелно съществуване в човека. На помощ ни идва модерната болестна симптоматика, при която дадени хора се изживяват като съставени от различни личности.

«Непознатият убиец» в нас може да бъде заговорен чрез вестникарски статии, телевизионни репортажи, съответно филми за серийни убийци или други престъпници, като при това е възможно донякъде да бъдем заплениени от ужаса. Не-обяснимите неща притежават поразителна привлекателност и са благодатна почва за нашите фантазии. А че те всъщност идват от нас – това осъзнаваме рядко.

Под рационалната повърхност на душата все повече се изживява и осъзнава една бездна. Според днешните констатации серийният убиец е изместил подпалвача от миналото и «предлага услугите си» като изпълнителен орган, реализиращ непризнати желания и агресии.

Но дали разбирането ни за човешката същност е достатъчно, за да вникнем в тези враснати дълбоко в мрака корени? Въпросът за духовността на физическата плът и душата, както и проблемът за полярността между добро и зло стават непосредствено актуални. Този въпрос е съществен и за Юнг: «Нуждаем се от по-голямо разбиране за човешката природа, понеже единствената реална опасност е самият човек. Той представлява голям потенциал за опасности, но ние за съжаление не го съзнаваме. Ние знаем твърде малко за човека, всъщност почти нищо. Би трябвало да изследваме по-задълбочено душата му, понеже човекът е този, който ще бъде изворът на цялото бъдещо зло.»⁵⁵

Затова точно днес би трябвало да разберем кои «същности се проявяват в човека и разгръщат дейността си и в културно-историческата среда. Едва изучаването на сенките ще доведе до по-добро вникване в светлината, която сияе в нашето съзнание и с която опознаваме, разграничаваме се, но и можем да преобразим чрез любвеобилно разбиране още не-

спасеното, непреобразуваното. Изказването на Юнг можем да парафразираме така: «Най-големият грях в бъдеще ще бъде непознаването на човека.» Но как да вникнем в това, което като сянка живее и действа в нас?

Можем да започнем, като опознаем онези душевни сили в нас и в другите, които се издигат като пречки между нас и света и неизбежно ни превръщат в извършители, и същевременно в жертви – «лошите навици».

Тези «противодействащи сили» нерядко стават хранителна среда за други отрицателни качества и дори привличат хора с подобни характерови предразположености, така че може да възникне «солидарна общност» от взаимно подхранващи се двойници. Тъй като почти всеки човек има или поне иска да има едноизмерна и непротиворечива представа за себе си, това противоречие между положителни и отрицателни качества в нас и в другите е трудно поносимо. Поради доминиращото въздействие на сенчестите същности често може да се предвиди «типична» реакция спрямо определени неща. Опитаме ли се да променим нечии лоши навици, обикновено удряме на камък. Ако самосъзнанието и самокритиката на въпросния човек не са достатъчно развити, може да се стигне до автоматизирани реакции и сенчестите същности да завладеят още повече цялото.

Ние сме развили особено умение веднага да усещаме негативните частични аспекти у даден човек и от това да оформим призрачно цяло, втора личност. Този проблем ще ни занимае по-късно като «двойника от предразсъдъци».

Такива душевни обвивки, «съшити от навяващи ужас стари остатъци»,⁵⁶ представят в погрешна светлина истинската същност на човека и често са толкова закостенели, че не можем или не желаем да ги видим и възприемем като негативни частични същности в нас самите.

Такива маскировки на същността ни и самозалъгвания понякога се преодоляват в течение на живота посредством болезнени разочарования, шокови преживявания, сериозен

стремеж към познание, реакции на други хора или душевни изживявания на прага на духовния свят. Най-често обаче те остават забулени в мрак, понеже се срамуваме от тяхното негативно въздействие и ги потискаме.

В психотерапевтичната практика нерядко се срещаме с несъзнателните, «лишени от живот» решения и душевни механизми. Един такъв втори, негативен човек се състои от всичко, което обикновено определяме като «фантом от навици и предразсъдъци», и подобно на броня притежава почти механична съпротивителна функция. Но същевременно е и хранителната среда за разрушителни сили, понеже чрез него душевни части изпадат от съзнателния аз и така стават източник на различни деструкции.

Веднъж в лекарската си практика имах такъв случай, при който втвърдените навици на едно семейство, дори езикът и формулировките бяха останали непроменени в продължение на десетилетия, така че всички членове на семейството говореха сякаш в един глас. Разчупването на бронята бе предизвикано от тежко раково заболяване на член от семейството, което бавно разруши този фантом. Според мен всички ние познаваме този втори човек в нас, конфигуриран от най-съкровените ни влечения, страсти, симпатии, антипатии и гледни точки.

Бихме могли да го наречем и субективен егоист, съставен от сили на миналото. Понякога този двойник е толкова стабилен, толкова склерозирал, че не е в състояние да усвои нищо ново. Оттук се вижда, че най-лошото, което може да ни се случи в живота, е след години или десетилетия хората да ни кажат, че изобщо не сме се променили.

По правило този двойник субективизира отношението ни към света, манипулира нашата действителност и я фалшифицира чрез страстите ни, така че нещата често изглеждат точно такива и дори понякога се превръщат в това, което влагаме в тях. Слава богу, че тогава «добрите богове» ни изпращат удари на съдбата и болести, които отново проясняват нашия взор.

Така че този изнесен навън наш двойник е този, който

възприемаме в другия. Когато се борим с «отрицателните качества» на другия, собствената ни негативна същност още повече се скрива от нас и ние всъщност се борим със себе си в другия. Говорим за «вкопчване» на двойниците, които така се подхранват взаимно и се нуждаят един от друг. В Америка днес се говори за «co-dependency», в приблизителен превод «взаимозависимост», която е много разпространена. Ако другият човек се махне по една или друга причина, останалият сам бива лишен от своя противник и сега всъщност би могъл да се занимае със себе си. Но той скоро си намира нов враг, съответно нова жертва за компенсация и рано или късно започва същата игра. Могат да се разкажат цели романи как двойници се влюбват един в друг, а след това се съсипват взаимно, макар че толкова си приличат. Да проумееш, че това, което те дразни у другия, най-често си ти самият, е свързано с изключителни трудности и болки. Ако човек обаче приеме това само като частичен аспект от себе си, който подхранва обективни противодействащи сили, а не като действителната си същност, борбата може да се измести в собствената му душа и той вече няма защо да използва «остена на обвинението», с който да брани раните си от другите.

Според личния ми опит тези сенчести същности са сума от всякакви остатъци от нашето земно и дори предземно съществуване, например характер, темперамент, детски преживявания или наследствени признаци, които не са задължително негативни. Ако обаче се отцепят от съзнателната част, от аза, мястото им може да се заеме от необуздани егоизми, които все повече се изплъзват от пречистващата сила на коригиращото съзнание и действително се превръщат в самостоятелна «организация от навици», в «двойник», който категорично отблъсква всяка «атака», колкото и доброжелателна да е тя.

Юнг се доближава най-много до тези феномени с понятието «сянка». В неговата психология «сянката» е част от личното несъзнавано, т. е. «автономна частична личност», която е противоположна на съзнателния ни живот. Тази сянка

ка може да бъде отрицателна, както и положителна. Ето защо анализът започва с това да осъзнаем наличието на този сенчест човек в нас. Пренебрегването или потискането, но и абсолютно идентифициране с този частичен аспект, както се случва при депресиите, понякога водят до опасни психически последствия. Според Юнг сянката се доближава до света на инстинктите, следователно и до органично-вегетативното. Но тя може да се прояви и колективно. Намиращите се в нас архетипни прасили на инстинкта за власт и убиване, егоизма, мегаломанията и др. очевидно могат да се активират чрез определени символи и социални техники, както стана при комунизма и фашизма.

«Фигурата на сянката», нека още веднъж да цитираме Юнг, «персонифицира всичко, което субектът не признава и което въпреки това постоянно му се натрапва – директно или индиректно – под формата на малощенни черти на характера и други несъвместими тенденции».⁵⁷

Като маловажна част от личността сенчестата страна непрестанно се намесва в добрите намерения като душевен механизъм. Винаги трябва да имаме предвид, че висшият аз в нас понякога създава подобаващо социално обкръжение за двойника, за да бъде разпознат и преобразен, спасен от нас. Когато огледалото ни е поднесено от други хора, е естествено да го отхвърлим или в краен случай дори да го намразим – но това е просто двойникът в нас, който не иска да бъде изваден наяве. Той се маскира с различни оправдания, упреци и контраатаки. Защото който се види разпознат така, неизменно се изправя пред въпроса: Да обичам или да мразя?

Който не познава вътрешната си същност и не се е научил да се отличава от своя двойник, често възприема атаката срещу двойника за атака срещу личността си – така постъпва и нападателят – и реагира с мания за преследване и справедливост, заплахи, обидчивост или прогонване на въпросния нападател.

На това място ще разгледаме често срещан случай: Слу-

жителите в институт страдат от ръководителя си, който преди много години е основал института и е успял да го изгради с голям идеализъм и жертвоготовност. Същността на целите му се споделя от всички, но относно начина на изпълнението им има противоречия. Ръководителят прекалено силно се идентифицира с идеалите си, не може да се абстрахира от тях и използва хората за своите цели. Той приема всяка опозиция лично срещу него като опозиция срещу обективните идеали. Поради съпротивата от страна на околните негативните сенки засилват действието си в душата му. Всяка справедлива критика към него веднага се свързва с неговите толкова «добри намерения», а това поражда атмосфера, изпълнена с подозрения, нетолерантност, догматизъм и недоверие. Духовните цели се смесват с личните непречистени сили като суетност, честолюбие, комплекси за малоценност и др., които е възможно да са остатъци от детството или младостта. Между служителите се сформират групи от симпатизанти и изкупителни жертви, двойниците започват «окопна» война, а добрите общи намерения и задачи все повече потъват в забрава. Една такава демонична неразбория отравя общия социален климат. Всеки вижда само – нека цитираме израз от Рудолф Щайнер – «разлагачия се кучешки труп», а не «красивите зъби на кучето», които също са част от него. Понякога тази борба завършва с раздяла, съответно развод, ако това става в брака. Физическият «социален тумор» външно е отстранен, но сред служителите се образуват нови «метастази», понеже същинският проблем не е разрешен. Ако началникът остане на поста си, душевната му рана ще го накара да търси само слабохарактерни служители, които няма да му се противопоставят, а институтът ще изгуби своя блясък. При това служителите са искали не да разрушат делото на своя ръководител, а само да поставят пред него огледало, за да опознае своя двойник, изтъкан от суетност, страх от неуспехи, многознайство и комплекси за малоценност, и да не приема атаките срещу непрочетените части от съществуването си като атаки срещу идеите си.

Та нали той самият често е демонстрирал пред служителите своята осведоменост за «пътя на ученика към посвещение», за висшите светове и методите за преодоляване на противодействащите сили! Разбираемите човешки слабости обаче са подготвили почвата за действието на реално съществуващи противодействащи духове, които само използват човека, за да се борят срещу добрите идеи. При такова объркване и затъмнение понякога е полезно да си припомним общите цели и да отстъпим малко от твърдата си позиция.

Ярък пример за смесване на призива към себепознание с външните образи на врага, ни е оставил Фридрих Ницше в произведението си *Тъй рече Заратустра*.

«Една сутрин Заратустра се събуди преди изгрев слънце, остана замислен в леглото си и най-после си каза:

– Какво ме уплаши така в съня, че се събудих? Не се ли приближи до мен едно дете, което носеше огледало?

– О, Заратустра – каза ми детето, – виж се в огледалото!

– Но когато погледнах в огледалото, изкрещях и сърцето ми бе потресено, защото там видях не себе си, а подигравателно ухилена дяволска муцуна.

Действително много добре разбирам знаменията на съня и предупрежденията: Учението ми е в опасност, плевелите искат да минат за жито!

Враговете ми са станали силни и са изопачили учението ми така, че най-близките ми хора да се срамуват от даровете, които им дадох.

Изгубиха се приятелите ми...»⁵⁸

За да осъзнаем по-добре сенките в нас, трябва постоянно да се питаме къде са себичните душевни елементи, които често се крият зад «чистото учение» или «чистата обич». Ако човек истински се стреми към по-възвишени възгледи, добре е предварително да знае за неизбежната среща с тези сили на двойника, родени от неговия егоитет.

Как може да премине тази среща е показал Рудолф Щайнер като диалог в своите мистерийни драми. Художник на име

Йохан, си мисли, че обичта му към Мария, негова любима и духовна приятелка, не е продиктувана от егоизъм, и в състояние, което се проявява като спонтанно ясновидство, изживява своите все още непросветлени страсти.

*(Явява се Двойникът на Йохан Томасий.)**

ЙОХАН

Какво е туй?...

Пред мен самият демон ме изправя.

Не иска да отстъпи...

Това е образът на същността ми...

Самият той по-силен ми изглежда,

отколкото е същността ми...

ДВОЙНИКЪТ

Обичам те, Мария...

С разтупкано сърце,

с кипяща кръв

пред тебе мога само да стоя.

Когато погледът ти ме докосва,

горещи тръпки ме разтърсват.

В ръката ми положиш ли ръка,

блаженство в тялото ми се разлива...

ЙОХАН

Ти, призрако, изплетен от мъгла,

как смееш да се подиграваш

на искрените ми сърдечни чувства?

Какъв ли грях над мене тегне,

че трябва тук да гледам

такова извращение на любовта,

която считам за свещена?

* Стиховете са преведени от Христо Маринов – бел. пр.

ДВОЙНИКЪТ

Аз слушах думите ти често
и сякаш ги приех в душата
като известие от висши светове.
Но повече от всяко откровение
с любов приемах близостта ти.
Когато ти говореше за пътищата на душата,
изпълван бях с блаженство,
което се разгаряше в кръвта ми.

ГЛАСЪТ НА СЪВЕСТИТА

Така говори премълчавана,
но още непрогонена,
наяве неизлязла и
в кръвта останала
потайна мощ на страстите.⁵⁹

Това, което тук се явява като така наречената «еротерика» – смесица от еротични желания, която си служи с привидно духовни етикети, – по-нататък обаче е представено така, че страстта в кръвта е необходима, за да бъде трансформирана в по-възвишена любов, при което въз основа на познанието и самоознанието негативните същности, лежащи в човека, се трансформират в една от най-важните способности на аза – съвестта.

ДВОЙНИКЪТ

Но ти, Носителю на светлината,
насочи пътя на сетивността
да стане тя служител на духа.
В живота Йохан трябваше да бъде
с Мария разделен. Тогава той
на мисълта изцяло се отдаде.
И тя му даде силите, които
душата му успяха да пречистят.

Каквото се изля от чистотата
на мисълта му, също в мен се вля.
Бях променен и чувствам чистотата.
От мен не трябва вече да се плаши,
щом чувства се привлечен от Мария.⁶⁰

По-късно ще видим как точно при такава тематика може да се изследва прецизно влиянието на противодействащите сили. Проблемът е не в личната страст, т. е. любовта, която живее в кръвта, а в смесването ѝ с привидно неегоистични тенденции.

Нека чуем още веднъж К. Г. Юнг. Откриването и разглеждането на сянката, «нещо, което ние всъщност не искаме да бъдем», е неговият «зрелостен изпит» по психология.

«Човек получава просветление, не когато си представя светли образи, а когато осъзнае тъмнината. Но тази дейност е неприятна и затова изобщо не е популярна.»⁶¹

Сенките на съдбата

Друга и не по-маловажна душевна обвивка, която прилепва за нашата истинска азова същност, е това, което носим със себе си като неизплатена съдба през целия си земен живот и което непрестанно ни пресреща като идваща отвън обективна сила и кръстосваща се с нашите намерения – невинаги с драматични последици! Именно в младостта, когато се подготвя житейската съдба, човек интуитивно усеща какво дължи на света и човечеството заради своята съдба и какво иска да осъществи чрез идеали в професията, в брака, съответно партньорството или интересите си и така да се отплати. Но редица предчувствани и желани неща не могат да се осъществят или се осъществяват само частично поради неподходящи житейски условия, разочарования, фалшиви надежди или съпротива от

страна на други хора. Остатъците от нереализираната съдба, които са «залепнали» за човека в изминалите земни животи, постоянно унищожават образуванията тук и сега непоклатими представи и желания. Същевременно обаче – макар и болезнено – така се създават възможности за бъдещо развитие. Защото съдбата събира и разделя хората.

Има хора, които и в напреднала възраст усещат вътрешния импулс от времето на младостта в така наречените «младежки идеали», с чиято помощ преодоляваме някои граждански ограничения. Това, което непрекъснато побеждава ежедневните принуди, подмладява живота и ни извежда на неочаквани пътища, е наречено от Рудолф Щайнер «духът на младостта», «идващата от миналото сянка», която неизживяната съдба обективно хвърля върху нашия живот. Това поражда известен житейски трагизъм, който може да възникне още в «невинната» младост.

В по-късния живот, когато човек се оплита в илюзии по своя вина, може да се стигне до най-хубавите моменти в психотерапията: да се извадят отново наяве младежките идеали – онова, което човек някога е искал да направи. Тогава пациентът изживява така наречения от Гьоте «повторен пубертет».

Един колега ми разказа, че около 20-годишна възраст усетил силен вътрешен импулс да лекува хора и затова записал медицина. След тежки професионални разочарования решил да смени професията си. Въпреки явния талант за новото поприще поредица от изключително странни случки в крайна сметка го върнала към медицинската професия. Винаги, когато мисля за този колега, виждам в него «сянката на лечител» – или с други думи харизма, – която е имал още в младостта си и която по-късно го е накарала интуитивно да избере лекарската професия, макар че той я приема и като задължение, а не само като влечение.

Старата, идваща още от миналото, неизползвана сянка на съдбата може да се види у хора, изпаднали в необичайни ситуации, когато например пред някого внезапно застане стар

«кардинал», крайно догматичен «свещеник», мъдър «индианец» или «китаец» и промени напълно ирационално дадена ситуация. Тогава сянката застава отпред като чужд, втори човек. При някои хора тези сили са толкова мощни, че те изглеждат по-стари и са по-мъдри в младостта си, отколкото в по-късния си живот.

Когато четем спомените на известни личности, често оставаме с впечатлението, че авторът смята своята младост за чужда и понякога необяснима – също както стари фотографии на бузести дечица с моряшки костюмчета нямат нищо общо с достолепния и уважаван възрастен човек. В мемоарите си Карл Густав Карус, лекар, писател, художник и приятел на Гьоте, в тази връзка говори за обзелия го «известен ужас», когато като възрастен поел важен пост. Постът му се сторил като нещо външно, което му нахлузили на врата, като втори човек, «двойник», докато младостта му сякаш била не негова, а на «чужд човек». Какво общо има младежът от онова време с професора от сега? Дали още тогава е бил незабелязан в него? Поети и писатели постоянно пишат за такива изживявания с техния «дух на младостта», тяхната съдбовна сянка.

Понякога той се явява, за да ни предупреди, че не бива да забравяме какво сме искали да постигнем в живота, както е в стихотворението на Конрад Фердинанд Майер.

СРЕЩА

Поведе ме през елова гора
път, виещ се, покрит със сняг,
и без дори следа аз да съзра,
ездач изплува в сивата далечина.

Не устремен към мен, не и отвърнат,
той ми изглеждаше кат' стар познат,
към мене приближил се, с мантия загърнат,
когото бях познавал във един отминал свят.

В младежките очи искреше бурна страст,
уста присвита и застинала в мълчание.
Полъхна огнен порив на мечтание и власт,
докосна ме дълбоко и изглеждаше познат.

По бялата пъртина жребецът му пое отново,
премина покрай мен безшумно като сън,
поисках името му да извикам
и поздрав да изпратя подир него.

Но не намерих друго име,
заглъхващо самото мое име прозвуча
след пътника с жребца,
изчезнал мигом в облака от сняг.⁶²

«Духът на младостта» може да разгърне съдбоносната си сила и в моменти, с които сме обвързани емоционално, но ние биваме сякаш изтръгнати от житейския план, който възнамеряваме да изпълним. Тогава наричаме това трагична орис, ала тя се оказва необходима за развитието на индивидуалността. В *Поезия и истина*⁶³ Гьоте описва такава ситуация, когато, изпълнен с чувство за вина, се сбогува със своята любима Фридерике Брион в Елзас и по-нататъшната съдба му се явява в образа на двойник. Защото един граждански брак не би подходдал на неговия гений или както по-късно го нарича, неговия «демон».

«Подложен на такъв натиск и объркан, не можех да не посетя Фридерике още веднъж. Бяха мъчителни дни, които не останаха в съзнанието ми. Когато ѝ подадох ръка от седлото на коня, очите ѝ плувнаха в сълзи и аз се почувствах много зле. Препуснах по пътя към Друзенхайм и пред мен застана чудно видение. Видях с очите не на тялото, а на духа, как се връщам по същия път, и то облечен в дреха, каквато не бях носил дотогава: светлосива с нещо златно. Когато се отърсих от това видение, образът беше изчезнал. Странното обаче беше,

че след осем години, в дрехата, в която се видях тогава и която бях облякъл не по своя воля, а по случайност, се озовах на същия път, за да посетя Фридерике още веднъж. Както и да стоят нещата, чудното видение ми даде известно успокоение в онези моменти на раздяла.»⁶⁴

Ако разгледаме още веднъж двойника, който е изтъкан от личните ни навици, както и *сянката* на съдбата, която ни придружава обективно, ще разберем, че понякога е трудно да ги различим. Тези две сенки обуславят двата главни извора на заблуди и в живота ни. Единият идва отвътре и по силата на нашата самовлюбеност оцветява действителността със субективните ни желания и страсти. Какво са понякога нашите капризи в сравнение с капризите на съдбата? Другият засяга интерпретацията на събитията, следователно е по-свързан с разсъдъка. Тези събития идват към нас отвън и първо трябва да се изтълкуват правилно. Как да стигнем до трезва преценка?

Виждаме, че има различни типове хора. Някои са пленени и оплетени от своя двойник, поради това се изолират от света и закоравяват. Рудолф Щайнер нарича това «ариманическо» свойство. Други пък мъкнат със себе си тежък съдбовен товар, на моменти са неспокойни и неуморни, влизат в конфликти с пресилените си идеали и се заплитат в много афери. В живота им понякога има елемент на импровизация и авантюризм и те почти винаги изглеждат по-млади, отколкото са в действителност. Мъчителните удари на съдбата и усложненията, от които се нуждаят, за да се реализира кармата им, почти не се отразяват на лицата им, което следва да се припише на «луциферическо» влияние. В професионалните взаимоотношения често наблюдаваме борбата на тези два двойника – *принципи и спонтанност*. В такива случаи помага само посредническата роля на силната обич и хуморът.

Ето и един последен пример, ясно показващ непреработените остатъци от съдбата, които непрекъснато хвърлят сянка върху настоящето.

Семейна двойка работи с хора на преклонна възраст и с

увреждания. Въпреки всички хубави идеи за демократизация шефът им се държи авторитарно. Създал си е, така да се каже, частно царство, от което имат полза преди всичко обитателите на дома.

Съпругът се подчинява без съпротива и дори сериозните конфликти бързо се изглаждат. Но съпругата му очевидно има друг кармичен път. Между нея и директора се развиват отношения на любов и омраза. Дори подхвърлените мимоходом безобидни забележки силно засягат и двамата. Съпругата страда от догматизма, не може да диша свободно и се чувства контролирана на всяка крачка. А началникът ѝ още като я види, има чувството, че вечно трябва да се оправдава. При появата на спорни точки по време на събранията служителите често не могат да го познаят. Кроткият иначе мъж се превръща във «велик инквизитор», който понякога гледа и действа така, сякаш подготвя клада. Над тези взаимоотношения тегне сянка от миналото, която не може да бъде разбрана рационално.

Дотогавашните предположения на жената намират отговор в един сън, който ѝ помага да разбере нагледно компликациите със стария «велик инквизитор» и преплитането на съдбите им. «Опитът показва, че сънищата постоянно се опитват да покажат нещо, което азът не знае или не разбира», казва К. Г. Юнг.⁶⁵

Един ден жената поканва за цикъл беседи външен лектор, който също като нея е свободолюбив и неконвенционален. Вечерта преди беседата тя сънува, че на сборния пункт пристигат много автобуси, пълни с хора на различна възраст.

Само лекторът не се вижда. Отчаяна, жената го търси и го намира, застанал пред трибунал, където трябва да отговаря на въпросите на облечени в черно мъже. Тази процедура продължава няколко часа и когато тя се връща в лекционната зала, всички слушатели са се разотишли. В яда си жената изтичва до мястото на трибунала и в един от мъжете в черно разпознава директора на старческия дом. В отговор на упреците ѝ той казва: «Искахме само да разберем дали съдържанието

на беседата съответства на собствените ни идеи.» Тук жената се събужда и разбира, че сънят е като откровение и е освободил стаените ѝ чувства. Сега вече тя проумява по-дълбоката проблематика на своя конфликт.

За съжаление, въпреки цялата осведоменост на директора относно духовните същности, сянката се е вкоренила толкова дълбоко в него, че той не може да извлече никакво себепознание от споделения с него сън.

Сянката на непреработената съдба става противодействаща сила, когато нахлува в настоящето, и без да съзнава това, човек мисли и действа, изхождайки от нея.

От духовнонаучните изследвания се знае, че днес се раждат все повече хора, които непрекъснато носят в себе си този вид двойници като своя «нисша природа». За тях, така да се каже, е «залепнал» тежък товар от непреработени остатъци от съдбата, което води до специфичен вид «лудост» и ги тласка към определени страхове и агресии или ги подтиква към неразбираеми постъпки. Често тези сили спомагат за извършване дори на велики дела – понякога и «гениални» престъпления, – на които обаче е способен само страдащ от специфична «лудост» човек. В социалните отношения влиянието на такива хора може да бъде катастрофално, човек чувства нещо «недосегаемо». Около тях цари нервна атмосфера.

Според моя опит тези сили могат да се неутрализират, ако осветлим сянката чрез знание за съдбата и покажем на въпросния човек, че въпреки сянката харесваме у него другите му качества. Така дори е възможно да се преобрази, съответно да се преработи това кармическо бреме. Тези хора нерядко са много самотни и понякога напомнят на «космически недоносчета», които също като пеленачетата трябва да се държат на топло, а това, признавам, невинаги е лесно.

«УИЛЯМ УИЛСЪН» И МИТЪТ ЗА КАИН И АВЕЛ

Аз поне си признавам, че духовният ми живот се състои от две коренно различни състояния: състоянието на ясен, не подлежащ на съмнение разум [...] и състояние, пълно със сенки и съмнения. [...] Така пред загадките на моята душа можете да се почувствате като цар Едип.⁶⁶

ЕДГАР АЛАН ПО

През 1840 г. излиза от печат една от най-интересните и задълбочени истории за двойника, разказана от Едгар Алан По (1809–1849). Много литературни изследователи окачествяват тази малка творба както по съдържание, така и езиково като особено впечатляваща новела, която позволява да се направят и важни заключения за личния живот на автора. Тя е шедьовърът на «престъпил душевната граница» човек, който дълго преди психоанализата се осмелява да навлезе в граничната област на дълбинната психология, парапсихологията и окултното.

Новелата⁶⁷ започва с изповедта на *разказвача* Уилям Уилсън, който малко преди смъртта си признава, че в последните години е извършил зловещи престъпления. Чрез неумолимостта на заслужената си съдба той самият става жертва на тъмни сили, които непрестанно го водят към нови изкушения и накрая го съсипват душевно. Най-ранните му спомени стигат до ученическите години в затънтено английско село, което поради необичайно събитие е останало в паметта му до най-малките детайли.

Един ден в тамошния интернат се появява съученик, който има същото име като него, роден е на същия ден, прилича на него и има същите навици, без да му е роднина. Заради ви-

сокия си успех и дарбите си *разказвачът* става водеща фигура в интерната и е уважаван от всички, с изключение на неговия съименник и двойник. Последният често наранява прекомерното му самолюбие, противоречи му и не обръща никакво внимание на неговите подвизи. Между двамата се поражда чувство на любов и омраза, което все повече се засилва, и «отрицателният» Уилсън започва да плаши своя по-добър «двойник». Особено го стряска тихият, винаги шептящ глас на огледалното му отражение и най-вече неговата морална сила.

Двойникът все по-често го имитира, копира външния му вид, поведението и облеклото, даже гласът му все повече заприличва на неговия. Своеобразното шептене се превръща в ехо на собствения му вътрешен глас.

Разказвачът си спомня, че някога, в далечното минало е срещнал «фалшивия» Уилсън, но повече от това не може да каже. «Ако добре си спомням, по време на бурна кавга, в която той беше изоставил обичайната си сдържаност, говореше и се държеше искрено, което му беше по-скоро чуждо, аз открих или си помислих, че съм открил в гласа му, във физиономията и в поведението му нещо, което първоначално ме уплаши, но след това ме плени, понеже възкреси мъгляви картини от най-ранното ми детство – диви, объркани и потискащи спомени от време, в което паметта ми още не съществуваше. Не мога да опиша по-добре тези тягостни чувства, освен с думите, че много трудно се преборих с мисълта, че някъде в безкрайно далечното минало съм познавал съществото, което стоеше пред мен. Измамният образ обаче избледня по-бързо, отколкото бе дошъл.»⁶⁸

Към края на петата година (!) в интерната Уилсън решава да изиграе лоша шега на своя противник. Вмъква се в стаята му, но бързо я напуска разстроен, понеже чертите на спящия са точно копие на неговите и Уилсън вярва, че той самият лежи в постелята. След този кошмар напуска в паника интерната, за да забрави преживяването там. Премества се в университета в Игън, където все повече попада под властта

на алкохола и картоиграчеството. По време на пианска вечер в дома му, миг преди да избълва най-скверни хули, вратата изведнъж се отваря и пред него застава другият Уилям Уилсън, облечен в костюм досущ като неговия. Докато реагира, двойникът изчезва, като преди това обаче прошепва думите «Уилям Уилсън». От този момент нататък двойникът все по-често се появява в ситуации, в които студентът се отдава на безпътство и разврат, но е неуловим, понеже изчезва точно така внезапно, както е дошъл.

Накрая Уилсън прекарва две години в Оксфорд, където една вечер се опитва да измами на карти млад, много богат студент. Когато новакът проиграва всичките си пари и *разказвачът* си въобразява, че е на върха на славата си, вратата се отваря, фалшивият Уилсън влиза в стаята и с шептящия си глас разобличава измамника пред всички присъстващи.

Изгонен от университета, унижен от състудентите си, разкритият мошеник напуска Англия, но напразно се мъчи да избяга от съвестта си. Годишите минават, а другият Уилсън го преследва във всички страни и градове и му пречи да реализира замислените измами. «Забележителното обаче беше, че в много случаи, в които заставах на пътя ми, той правеше това единствено за да осуети плановете или да възпрепятства начинанията ми, чието осъществяване би довело до горчиво нещастие.»⁶⁹

Веднъж по време на карнавала в Рим преследваният се опитва да прелъсти съпругата на херцога, но изведнъж в тълпата вижда костюм, който прилича на неговия. Разгневен, той сграбчва своя противник, замъква го в странично помещение и с удари на шпагата пронизва смъртоносно в гърдите почти несъпротивляващия се друг Уилсън. «Двубоят беше кратък. Аз бях побеснял и чувствах огромна сила в ръцете си.⁷⁰ След няколко секунди с голи ръце го притиснах до дървената ламперия и той нямаше накъде да мърда. Тогава вдигнах шпагата и обезумял от гняв, няколко пъти го прободох в сърцето.»

В този момент на вратата се почуква. За да няма свидетеле-

ли, убиецът загърбва умирация двойник и отива да заключи вратата. Едва върнал се при жертвата си, внезапно се вижда във въображаемо огледало: смъртноблед и опръскан с кръв. Пред него е неговият двойник, неговият по-добър аз, понеже тялото и чертите на агонизиращия са досущ като неговите. И ето че умирацията проговаря не с обичайния си шепнещ глас, а с гласа на победителя: «Ти ме надви, признавам поражението си. Но отсега нататък и ти сам си мъртъв – мъртъв за света, за небето и всички надежди! Ти живееше в мен, но сега погледни в смъртта ми своя собствен образ, показващ как ти напълно уби себе си!»⁷¹

Мисля, че значението на действието е очевидно.

Тук се описва готовата за безсъвестни действия част от човека и неговият положителен двойник, неговият висш аз в образа на съвестта, която постоянно се опитва да ни изведе на верния път. Ясно е, че отрицателната част мрази предупрежденията на положителната дори само заради осуetyяването на удоволствието от личната изгода, властолюбието или алчността, но от друга страна, не може да се откъсне от нея.

Чрез бягството от самия себе си и заглушаването на вътрешния глас се изгубва способността за морална преценка и неизбежното последствие е убийство. Със заличаване на гласа на съвестта е свързана измамната надежда, че сега можеш да се отдадеш необезпокоявано на всевъзможни неморални деяния. Но това се оказва илюзия. Започваш да се отвращаваш от собствените си злодейства. Умъртвявайки по-висшата си същност, човек губи своята жизнеспособност.

От една страна, винаги смътно си припомня, че в детството и в далечното му минало в него е действала по-висша същност, но от друга – поривът за унищожение на тази същност като че ли е вроден. Кой са обаче двамата «Уилсъновци» в нас, които създават огнището на напрежение между доброто и злото и очевидно олицетворяват нашата по-висша и по-нисша същност?

Опирайки се на своите духовно-научни изследвания, Ру-

долф Щайнер представя висшия и нисшия принцип като Авелови и Каинови сили в човешката душа. Според него може да се говори за вид окултна психология, която разкрива архетип, праобраз на човешкото съществуване. Плодът на такава висша опитност има своето значение за всяка човешка душа и дава правилното обяснение на гениалния разказ на Едгар Алан По.

Според своето възникване и развитие човекът е двойствено същество, понеже обединява в себе си външна и вътрешна страна. Външно видимия си организъм и живот дължи на предците си и на земния видим свят. Вътрешната му същност обаче, душата и азът произхождат от «горе», от божественото сътворение. И в нея също се борят два свята – егоистичният и безкористният елемент на световните и човешките интереси.

Колкото повече този положителен вътрешен човек, отпаднал от божественото единство, от рая, отново осъзнава своя висш произход и се развива в тази посока, толкова по-благодатно могат да се влеят в света неговите съзидателни сили. Така човек ще преодолее космическата изолация, своята душевна студенина и ще се съедини със света без принудата да губи себе си. Пораждат се емоционална топлина и сили на обич. Всеки контакт с безкористен идеал създава тази космическа повторна връзка и укрепва жизнените сили. С това тялото се превръща в съд и «пазител» на тези божествени сили на Земята.

Но ние познаваме и пропадналия човек в нас, устремената надолу към земното егоистична същност, която ни приковава към вещественния свят. Образно казано: Добрата ни страна се стреми нагоре като «дим», лошата е отхвърлена от божественния свят и пада надолу.

В срещата на нисшия и висшия аз в човека изплува глас, идващ от нисшия човек, внушение като един вид решение да се заглуши и унищожи този висш аз или човешката космическа съвест. Това внушение изглежда като вътрешен протест срещу необходимостта човек да съхранява висшите сили на Земята и да се съобразява с тях: «Нима съм пазач на брата

си?»

За да е възможно азът да действа в историческото развитие на съзнанието, висшето, най-способното на обич и саможертва е трябвало да се промени и това е довело до желанието да умъртвиш другия, да го заличиш и заемеш неговото място. Рудолф Щайнер нарича разказа за Каин и Авел описание на «окултно изживяване», което като първообраз има нещо общо с развитието на човечеството след изгонването от рая. Така той представя индивидуалния земен процес на изграждане на аза. Това е историята на първата война между човечи братя, която, както знаем, още не е приключила.

От космическа гледна точка развитието на Земята е «преиначаване» на първоначалния замисъл относно човека. От астрологична гледна точка това е падането на орела, който се преобразява в отровния смъртоносен скорпион. Това са образи за висшето и нисшето съзнание в нас.

Но пропадналата природа на двойника, «мрачният брат» на висшата ни същност все още се спотайва в дълбините на нашата душа. В някои отношения той е убиецът, Каин в нас, който в определени ситуации може да се нахвърли необуздано върху висшата природа.

Обикновено този «мрачен» брат обаче е отслабен чрез физическото тяло, сякаш окован за скала дракон. Древните индийци наричат тази сила в човека «Шива», бога на разрушението, който винаги е обкръжен от смъртоносните животни тигър, змия, лъв и бик. Това са сили, спадащи към долната душевна област.

Отблясък на това, в известна степен засилен чрез душевността, намираме в една от характерните особености на човека, която се стреми да вникне в другата същност, да заеме нейното място като разруши нейната цялост – земната жажда за познание. Тези потопени в другото, в чуждото представи, понятия и идеи стават «притъпеното оръжие на Каин, забито в Авел.»⁷² Така например ако искаме да опознаем природата, трябва да я анализираме научно, т. е. да я разрушим. Колко-

то по-интензивно обаче човек може да навлезе в същността на другите неща или на друг човек с намерението да разбере безкористно вътрешното му естество, толкова по-осезателно се притъпява оръжието на Каин и толкова по-способни сме да обичаме чуждото.

Същността на черната магия например е да използва хора за своите егоистични цели. По думите на Щайнер «астралното тяло (душата) според най-интимната си природа е големият егоист; азът е още по-голям егоист, той не се задоволява само със себе си, а иска да проникне в другото, да премине в другата същност. И познанието, както е придобито на Земята, е притъпената жажда да се проникне в другата същност, и човек да разпростре всичко, което представлява, не само в себе си, но и далеч извън себе си, като навлезе и в другата същност. Това е разширяване на егоизма извън себе си.»⁷³

Мисля, че днес всеки може да разбере загатнатото преминаване на границите на науките.

В тази връзка е интересно да се изследва доколко неспособността да се опознае душевността на даден човек неминуемо води до физическо насилие, дори до убийство и разрушение, за да се присвои духовно, да се проумее светът по друг начин.

Ако телесната предпазна обвивка стане твърде пропусклива поради органични недъзи или тези Каинови сили се проявят по душевни пътища, без да има морални устои – например чрез наркотици, алкохол и някои «посвещения», – се поражда желание за нанасяне на вреди и разрушение, за агресивни действия. Шива се събужда в нас и изисква своята дан.

Тази Каинова и Авелова проблематика е представена в разказа *Уилям Уилсън*. Ако човекът убие висшата си същност, се избавя от угризенията на съвестта, но изгубва своята човечност и с това е изгубен и за света. «С умъртвяването на съвестта си героят изчезва от света.»⁷⁴

Ние подразбираме, че силите на познанието и моралното облагородяване трябва да вървят ръка за ръка, за да осуетим победата на разрушителната Каинова сила в нас. Здравото фи-

зическо тяло и правилното възплътяване, съответно вкореняването на душата и аза в земното, спомагат да се предотврати, някога добри идеалисти да се превърнат в зли, себични и разрушителни «чудовища», обсебени «входни врати» за унищожителните Каинови сили, които нападат винаги когато някой се противопостави на личните им желания и които прекалено лесно – като злия вълк в *Червената шапчица* – си слагат маската на алтруизма и човеколюбието.

На това място можем да се запитаме каква е вътрешната душевна структура на престъпник, който често притежава голяма интелигентност, но същевременно и извънредна морална слепота и безотговорност. Ако азът на даден човек не се свърже правилно с тялото си и не се идентифицира напълно с определената от съдбата му среда, с други думи, ако изпадне в състояние на душевно-социална изолация – вместо да прояви характерните качества на здравия аз, т. е. безкористност и чувство за отговорност към собствените действия, наяве излиза тяхната противоположност, а именно себичност, повърхностност и безотговорност спрямо живота и бъдещето. Тогава заради криминално деяние лекомислено се рискува дори собственият живот.

Плашещ пример за такъв характер е Адолф Хитлер, който произхожда от дребнобуржоазно семейство. У него тези черти са развити до крайност. Единствената му човешка връзка е със собственото надутото его, затова със самоубийството си той се освобождава от всякакви отговорности и грижи. Понеже обича само себе си, съдбата на другите хора и държави му е безразлична.

Извънредно точно описан психологически и политически портрет на Хитлер и неговите сподвижници прави в началото на Втората световна война юристът историк Себастиан Хафнер, който тогава се намира в Англия. Специално ви препоръчвам това великолепно произведение⁷⁵, което, както споменахме, излиза от печат *преди* да започнат големите сблъсъци през Втората световна война.

ФИЗИЧЕСКИЯТ ДВОЙНИК

Никое тълкувание и откровение на най-дълбоката същност на всички неща не може да избегне разглеждането на първичната връзка между Земята и човека. Тя се проявява в най-разнообразни форми: като антропология, етнология, география, екология, история заедно с всичките ѝ производни като история на икономическия живот, история на нравите, на вярата, на войната, родинознание и други подобни. Във всяка от тях се среща нашият специфичен предмет: елементарните въздействия на силите на времето, климата, характерът на почвата върху човешката душа. Каквито и обусловености, взаимозависимости, цели и резултати да създадем тук, на Земята, във всяка от тях се намира тя – често може би незабележимата, но в никакъв случай недействена, повлияната от Земята душа: ГЕОПСИХИКАТА.⁷⁶

ВИЛИ ХЕЛПАХ

Една от най-големите настоящи и бъдещи задачи в психологията и медицината, която се стреми към по-обстойно изследване на същността на сянката и двойника, се състои в придобиването на прецизни познания за намиращите се под прага на ежедневно съзнание физически и душевни влияния в тялото и извън него. При това ние само частично осъзнаваме органичните и географски въздействия върху душевното ни състояние. Съвременните изследователи обаче са открили многобройни единични взаимовръзки между «геофизическите дадености и душата», «космическите ритми» или «атмосферните влияния и болестите», които могат да обяснят някои неща в тялото и душата ни като депресия, съсирване на кръвта или епилепсия.

В древни разкази и приказки, например от Китай, често срещаме описания как чрез изменение или подмяна на физи-

чески органи може да се повлияе отрицателно или положително върху целия душевен живот.

Да разгледаме съответствията на фразата «научавам наизуст» на английски – «to learn by heart», и на френски – «apprendre par coeur». И двата израза очевидно имат нещо общо със сърцето. В тази връзка е показателно, че много древни народи – а някои го практикуват и днес – при душевни болести най-напред са изчиствали тялото от «токсини», като например индианците в шатрите за изпотяване, наречени «типи».

В един стар китайски разказ студент на име Чу, който така и не може да вземе изпитите си, нощем често е посещаван от съдия от подземния свят. Този съдия от ада нерядко дори ношува в дома на Чу. Студентът му показва своите реферати, а съдията зачертава грешките и го мъмри за тях. «Една нощ Чу се почувства уморен от алкохола и си легна пръв, а съдията остана да си допие сам. В пиянския си сън Чу усети болка в тялото. Събуди се и забеляза, че седналият до леглото съдия е разрязал гърдите му и вади и подрежда вътрешните му органи на масата.

– Нали не бяхме врагове – извика Чу, – защо искате да ме убие?

– Не се плашете – отговори усмихнат съдията, – само сменям сърцето ви с друго по-умно.

Той върна вътрешностите на мястото им и омота гърдите на студента със стегната превръзка. По леглото нямаше кръв и Чу не усещаше нищо друго освен леко изтръпване. Той видя как съдията сложи парче месо на масата и го попита какво е това.

– Вашето сърце – отговори съдията Лу – не ставаше за съчиняване на реферати, защото дупките му са запушени. Смених го с по-добро, което в ада избрах от хиляди човешки сърца, а вашето ще занеса там.

От този момент нататък Чу жънеше големи успехи в учението и каквото прочиташе веднъж, никога повече не го забравяше.»⁷⁷

В този разказ намира отражение древното знание, че физическият и духовният свят не са разделени.

Присаждането на органи може да предизвика не само телесни, но и личностни изменения, за което съобщава дъщеря-та на зъболекаря д-р Филип Блайберг от Капшат, първия пациент, на когото професор Кристиан Барнард присади сърце през 1968 г. В интервю тя говори за пълната промяна – «complete personality change» – на баща си след трансплантацията. И други наблюдатели съобщават за «дефицит на собствения аз» след трансплантации.⁷⁸

Освен това от личен опит знаем как някои области и климатични зони ни влияят потискащо или ободряващо. От не-съзнаваните органични дълбини на човека постоянно идват «сигнали», които обаче не забелязваме през деня, когато нашето съзнание през сетивата се насочва към външния свят.

Обикновено едва по време на сън, когато дневното съзнание почива и започва органичната възстановителна работа, скритите събития могат да излязат наяве като символични образи. Така веднъж след уморителна работа през нощта, пътуване със самолет, тежка вечеря, съпроводена от смяна на времето, сънувах следното: Бях на старо гробище, пълно с изветрени и обвити с паяжини гробни камъни. На известно разстояние от мен, между два високи гробни камъка бе опънатата огромна паяжина с паяк кръстоносец в средата. Заплетох главата си в нея и почувствах как паякът ме ухапа. Събудих се със силно пулсиращо главоболие.

Такива образи: гробище, паяк, който омотава всичко в паяжина, тъче нишки и изсмуква кръвта на пленената си жертва – както и ние постъпваме с живите впечатления, като ги превръщаме в мъртви представи и ги съхраняваме подобно на мумии в паметта си, – са реални «схеми» на нашите органични процеси, които се отразяват от мозъка. В психологията и особено в психопатологията се говори за «телесна схема», което означава: в екстремни ситуации ни се струва, че определени органи или органични процеси се намират извън нас.

Това може да се случи при висока температура, под влияние на наркотици, при психози като шизофрения или халюцинации и в процеса на умирането. Днес е известно също, че когато човек е изолиран от всички външни сетивни впечатления и освен това лежи във вана с вода, т. е. действието на гравитацията е неутрализирано, от подсъзнанието му изплуват визии и дори халюцинации, които иначе се «проспиват» в дневното съзнание. Тялото започва буквално да «имагинира»⁷⁹.

Преживяването на телесната схема, т. е. физическата форма като оптичен телесен образ, като двойник извън собствената личност се появява особено при психически и органични нервни заболявания. Медицината, преди всичко психопатологията от доста време познава тези – наречени *автоскопия* – феномени и що се отнася до интерпретацията им, е изправена пред загадка, която не може да се обясни задоволително със заключението «чиста халюцинация». При разрушаване на нервната система духовните сили обвързани *вътре* в органичната материя се освобождават – обикновено в мисловния процес духовното се отразява от мозъка както при огледалото – и човек изживява нервната организация като реален образ *извън себе си*, като втори човек, като собствения си «нервен фантом». Аксел Мунте, приятел на страдащия от прогресивна сифилистична парализа Ги дьо Мопасан, споделя следното: «Той често стоеше минути наред пред огледалото на камината, втренчен в собственото си лице, като че ли виждаше непознат човек. Един ден ми разказа, че докато седял зад писалището, работейки върху новия си роман, за своя изненада видял чужд човек, който бил влязъл при него въпреки изключителната бдителност на слугата му. Човекът седнал срещу него и започнал да му диктува какво да пише. В момента, в който понечил да повика слугата Франсоа, за да го изхвърли навън, с ужас забелязал, че чуждият е той самият.»⁸⁰ За такива изживявания на двойника от срещи на пациенти с техния двойник съобщават най-вече американски психиатри.⁸¹

Една от най-големите загадки – и единствена по рода

си в обичайната психологическа литература – е описаният от Рудолф Щайнер така наречен «електромагнитен двойник» в човека, който е тясно свързан със съответната географска област и представлява огромно отрицателно поле в сравнение със заредената положително атмосфера. Между двойника и съответната географска област постоянно протича различен по сила и вид електрически променлив ток, който за земната повърхност е около 1500 ампера. Този «животински магнетизъм», както е бил наричан по-рано, срещахме особено в мозъка и нервната система, а в по-слаба степен и в цялата телесна тъкан. Електричеството може да се определи и като «негативен» двойник на светлината. Докато слънчевата светлина има съзидателни, животворни свойства, електричеството, което може да задвижи само механиката и да създаде изкуствена светлина, разрушава живота и действа мумифициращо – да споменем електросмога, – което се забелязва при нервната ни система. Но тази мумия на живота като електронна интелигентност играе все по-голяма роля в нашата култура и днес владее почти всички житейски области. Както през последно време човекът внесе механизма на своите крайници във външния свят, влагайки го в техниката, така днес обособява електромагнитните сили на нервната си система и ги влага в електрониката, което дава възможност за все по-големи постижения с все по-малко количество материя, както е при компютрите. По този начин целият свят бива окабелен «wiring the world», свързан, протъкан и обвит с невидима «паяжина». Същевременно обаче сме принудени да констатираме, че това, което се представя като машинално и автоматично, са само, така да се каже, автоматичните и механичните елементи на интелигентността. Ако се ръководи единствено от тази електрическа част на своята мисловна сила, човек и душевно-духовно попада напълно под властта на електромагнитния двойник. Всъщност след като обособи и изнесе извън себе си поддаващите се на автоматизация елементи, би следвало да открие творческата си същност или, с други думи, това, което не може да се изчисли

и дигитализира. Несъмнено електричеството предоставя на хората големи диагностични и терапевтични възможности в медицината, които обаче се ограничават главно до твърдата материя в организма, например при ЕКГ, ЕЕГ, при електросимулация на нервите или терапия с магнитно поле след костни фрактури и травми.

Рудолф Щайнер описва⁸², че преди раждането в тялото на всеки човек се инкарнира такова електромагнитно същество, т. е. «електрически двойник», който е материалното съпътстващо явление на нашето съществуване и се проявява предимно в мозъчните и нервните потоци. Тук, от една страна, имаме работа с феномен, засягащ цялото човечество, а от друга – с подсетивна същност. Ала това изцяло свързано със Земята същество влияе и върху душевния живот на човека. Рудолф Щайнер му приписва висока интелигентност и природна воля, но не и душевните сили, които окачествяваме като типично човешкото в нас, като нашия център.

Изхождайки от тази гледна точка, можем да изясним редица въпроси, които притесняват хората навсякъде по света. Те се отнасят до все по-засилващата се привързаност към материални неща, властта на «бог Мамон» над почти всички житейски области, душевнодуховното уеднаквяване, втвърдяването на мисленето, чувстването и волята, закърняването на душевността и ширещите се безсмислено разрушение и смърт, постепенното изчезване на фантазията, творческата сила, религиозно-моралната нравственост и междучовешката солидарност. В края на краищата се изправяме пред опасността да механизираме и мумифицираме технически всичко. Така разпространеното днес и често безсмислено желание за експериментиране и производство на синтетични продукти, съчетано с висша интелигентност, е класически пример за това. Всичко изглежда възможно. Но дали всичко наистина става в полза на човека?

Споменахме, че всеки човек е «завзет» от такъв електрически двойник, който е повлиян различно от земното електри-

чество на отделните континенти. Ако това е истина, би трябвало да го видим в индивидуалните и културни феномени. Външен геоложки белег на тези електромагнитни сили, които са ориентирани в посока север-юг, е характерното разположение на планините, особено ясно изразено на американския континент. Тамошните масиви – като например Роки Маунтинс (Скалистите планини) или Андите – следват посока, успоредна на оста на земния магнетизъм, т. е. от север на юг. Следователно можем да предположим, че там е налице извънредно силно въздействие върху двойника.

Който е кръстосвал надлъж и нашир САЩ, «страната на крайностите», няма да приеме долуописаното за дискриминация на Америка, а напротив, ще задълбочи познанията си за континента. Геополитическата и културната индивидуална ситуация хвърля специфична «сянка» върху тези области, така че тя става показателна за изследвания тук главен въпрос. Ето и някои разсъждения и изводи, плод на личен опит.

Когато си представим ландшафта на САЩ, пред духовния си взор виждаме склерозиралата красота на каньоните и долините, особено в западната част. Цялата страна от изток до запад е осеяна със скали. Навсякъде, дори и като погледне небостъргачите, които се издигат върху твърда основа, човек има усещане за твърдост, а не за мекота, както е в източната част на земното кълбо. Това определя и общия американски стил на живот.

Крайностите на свързаната с материализма интелигентност се засилват особено в Калифорния – най-вече в «Силициевата долина», центъра на компютърната индустрия, и от друга страна, във фабриката за илюзии Холивуд и най-големия технически увеселителен парк на света Лас Вегас в Невада, наред с пустинята. Ако сравним начина на говорене, телесната конституция, хранителните навици и растения на американския континент – картофи, тютюн, домати, царевица и какао – или американската привичка за регламентиране и контрол на всичко, ако сравним например с Азия, можем да си

изградим представа как определени влияния се отразяват силно на страната и хората. Тук доминира земно-практическият елемент, който се опира на долара и е започнал с треската за злато. Мисля, че това е обусловено и от разделението на населението на черни и бели, дуалната политическа система и все по-разширяващата се пропаст между бедни и богати. В никоя друга страна на Земята не съм виждал такива крайности между материалистичен упадък и спиритуалност.

Връзката между материална интелигентност и външна практичност, изобщо стремежът към опростяване и «външна показност» за нас европейците често изглежда като повърхностност и душевна наивност. В САЩ има много психология, но нерядко се създава впечатлението, че душевността се проявява по карикатурен или дори комиков начин. Средната сфера, връзката човек-човек в правния живот, както доказват някои процеси от близкото минало, е невероятно корумпирана от развлекателния и паричния бизнес. Това обаче засяга само политическите, но не и междучовешките отношения, които се отличават с голяма отзивчивост и любезност!

Ако си припомним, че точно в САЩ всичко трябва да бъде регламентирано, подсигурано с външни правила, закони и забрани, така че почти не се налага човек да мисли, което поражда заплахата от администриране и на личната отговорност, самоинициативата и житейския риск, човек се пита дали това вече не е станало световен проблем. Когато душите вече не се срещат, водени от вътрешни импулси и знание за духовните закономерности, възниква все по-голяма зависимост от външни авторитети като психолози, лекари, адвокати. С други думи: поставяне под опекунството на експерти.

Едно от възможните последствия показва Иван Илич със своята фундаментална критика на днешната ни медицинска система, публикувана още през 1975 г.⁸³

Заради тяхната актуалност излагаме някои изводи от изследванията: «Светът на оптимално и всеобщо здраве очевидно е свят на минимални и само редки медицински ин-

тервенции. Здравите хора са хора, които живеят и се хранят здравословно, обитават среда, която е благоприятна в еднаква степен за раждането, израстването, трудовата дейност, лечението и умираването. Но тя се крепи на култура, която подпомага осъзнатото приемане на бариерите пред населението, остаряването, непълното излекуване и постоянно заплашващата смърт. Здравите хора не се нуждаят от бюрократично вмешателство, за да си намерят спътници в живота, да родят деца, заедно да изпълнят *contitio humana* и да си отидат от този свят.

Осъзнато изживяваната немощ, индивидуалността и социалната отвореност на човека превръщат опита, свързан с болка, болест и смърт, в неделима част от живота му. Способността да се справи самостоятелно с тази троица е основата на неговото здраве. Ако изпадне в зависимост от бюрократичното администриране на личния си живот, той ще се откаже от своята самостоятелност и здравето му *неминуемо* ще се увреди. В действителност «чудото на модерната медицина» е дяволско дело. Неговата същност е, че не само индивиди, но и цели народи се довеждат дотам да оцеляват, стоейки на нечовешко ниско стъпало на личното си здраве.»

Повече от шест десетилетия преди това Рудолф Щайнер говори по същия краен начин за «бюрократизацията» във всички житейски области, която, както знаем, е присъща не само на диктатурите. «Чрез външните закони и външните учреждения външният начин на живот толкова ще се усложни, че хората вече няма да могат да се справят. Противно на това, чрез вникване в закона на кармата, душата ще разбере какво да направи, че в себе си да открие пътя си в света. Тя ще го намери най-лесно там, където всичко е регулирано от вътрешния душевен живот. В живота ни има неща, с които се справяме напълно добре, понеже следваме вътрешния импулс, който ни води сигурно. Такова е например ходенето по улицата. Никой не ни диктува как да вървим по улицата. И въпреки това хората не се блъскат, защото всеки следва въ-

трешния си инстинкт. Иначе до всеки човек би трябвало да има пазач, който да му заповядва накъде да върви. В някои кръгове обаче наистина има стремеж да се постави пазач и лекар до всеки човек.»⁸⁴

Тук бих искал да опиша две преживявания на американския континент, които са свързани с геоложките дадености. Преди няколко години в Колумбия, близо до Кали, разгледах фермата на селски стопанин, където на площ от 200 кв. м. земният магнетизъм се усещаше изключително силно. Човек имаше чувството, че Земята го всмуква. Изпробвах въздействието му няколко пъти.

В Масачузетс – но и в други по-малки области на САЩ – близо до Нортхамптън има неголяма зона, където планинските вериги, съответно хълмовете са разположени в посока запад-изток. Там цари природна атмосфера, коренно различна от останалите региони на континента. Човек се чувства като забулен в нещо и същевременно по-лек телесно. Забележителен факт е, че точно там са възникнали много интересни духовни течения, които обаче положително са по-скоро плод на чувства, отколкото на знанието за тези природни дадености.

Нека да хвърлим още един поглед на медицината, която също има нещо общо със силите на електрическия двойник и поради това влияе по-скоро материалистично и машинално върху лечението.

В книгата си *Medicine and Culture /Медицина и култура*⁸⁵ американската журналистка Лин Пейър прави интересно сравнение на културите в европейските страни Англия, Франция, Германия и САЩ. Между другото тя показва и колко научно едностранчиво и механично е станало медицинското мислене в Америка. Главата за Съединените Щати носи името: *The Virus in the Machine /Вирусът в машината*⁸⁶, а тази за Германия: *The Lingering Influences of Romanticism /Продължаващо влияние на романтизма*⁸⁷, което е много показателно за влечението към природната медицина и хомеопатията.

На това място бихме могли да посочим още нещо за

внушенията на физическия двойник в нас, като започнем със страха от бактерии – в никоя страна хората не се боят толкова много от зараза, както в САЩ, и никъде не цари такава диктатура на имунизациите, – минем през замразяването на тялото след смъртта и стигнем до мечтата за създаване на изкуствени органи, например сърце. Искам да обърна вниманието ви и върху още едно наблюдение, много тясно свързано с физически-минералния двойник, или фантом. Това е манията на американците още сутринта да гълтат цяла шепа витамини и всевъзможни минерали и микроелементи, т. е. чисто физически заместители (supplements). Известно време там беше модерно дори да се приемат консерванти – с надеждата, че така плътта ще се запази по-дълго свежа. Днес почти не осъзнаваме, че тези неща имат нещо общо и със съответната география. Такава едностранчива «американска култура» и житейска философия се среща навсякъде по света. Тя води до все по-засилващо се уеднаквяване на обществото, наречено и «макдонализация».⁸⁸

Тези импулси обаче трябва да намерят своя противовес в света, защото поради своята едностранчивост действат разрушително на душата и здравето специално на някои народи. Така например материалистичният Молох, който се стреми да уеднакви всички култури и да ги принизи до нивото на Мики Маус, разбира се, се стреми да се разпространи и в най-затътеното кътче на света. Ето защо предупреждението на Рудолф Щайнер, че: «светът не бива да се американизира *географски*»⁸⁹, не е насочено срещу американския народ.

Всичко това ни води до нова проблематика, а именно: навлизането на външни извънчовешки духовни сили във физическите органи, с чиято помощ – в зависимост от здравето и съпротивителната сила – човек може да бъде подложен на положително или отрицателно влияние и манипулиран. Така че би трябвало да се изследва дали извън човека съществуват духове, например демони, които имат нещо общо с разрушителната сенчеста страна в нас.

Органите като входни врати за демонични сили

Един от въпросите, които се поставят при обсъждането на така наречените душевно-духовни болестни състояния, е за възможната обсебеност от разрушително-демонични сили, които завладяват човека и го подтикват към лудост и абсурдни разрушителни действия. През последните три десетилетия литературата и филмовата индустрия са буквално залети с такива теми.

Така например наскоро починалият духовен лечител Даскалос от Кипър описва една така наречена психоза.⁹⁰ Той съобщава за душевно болна еврейка, която, след като се е лутала при различни доктори и равини, най-после открила лечителя, успял да ѝ обясни нейното състояние и да ѝ помогне. Жената разказала как след семейна тревога заспала на канапето, нещо проникнало в нея отдолу, завладяло я и оттогава чувала гласове, които дори я подтиквали към самоубийство.

Обичайната психиатрична диагноза естествено е «нервноболна» и «чиста проба фантазия» и е лекувана с познати психофармацевтични средства. Даскалос, който разполага с големи духовни познания – в което се убедих сам, понеже познавам пациенти, лекувани от него, – разбира, че тази пациентка е обсебена от души на умрели, които са измъчвали хора през войната и са преминали прага на смъртта, изпълнени с невероятна омраза. Това обсебване е станало възможно само защото «вибрациите» на извършителите и жертвата са съвпаднали. Жената имала известна склонност към жестокости и изпитвала страхове, които са станали благоприятна почва за осъществяване на това обсебване. Следователно при нея са били налице силни душевно-телесни проблеми. Ето защо тези разрушителни потоци успели да проникнат през долните духовни силови полета, съответно през входните врати (чакрите) на слънчевия сплит и половите органи. Така че в този случай се касае не за влияния на черна магия или негативни собствени мисли (наречени от Даскалос «елементали»), а за въз-

действия на мъртвите, които вършат злодеяния и след смъртта си. Факт, който в продължение на хилядолетия е бил известен на хората и който в днешно време все по-често се взима под внимание. В този случай според Даскалос «имаме работа с умрели човешки същества, които приживе са изпитвали безмилостна омраза срещу определени хора или ситуации и не са успели да преминат изцяло в душевния свят. Вместо това те се лутат между етерната област на грубовеществения свят и психическия свят, следователно се намират в ситуация, която им дава възможност да влязат във връзка с този свят. Те го правят, обсебвайки някой човек, който живее тук, на Земята, и има определени фобии или страхове или е изпаднал в психическо състояние, което им позволява да проникнат в него. [...] До обсебване обаче [...] може да се стигне само ако има условия за това, т. е. ако въпросният човек и съществото, което се опитва да навлезе в него, «вибрират» по един и същи начин. С други думи, той самият трябва да има известна склонност да причинява страдание на другите.»⁹¹

Интересното е, че при интерпретацията на този случай Даскалос обръща особено внимание на веществообменните органи далак и черен дроб, през които могат да проникнат тези сили. Така че в случая се събират три неща: умрелите души с определени *разрушителни свойства*, които, ненамерили избавление, паразитират в междинна област, специфичната *душевна слабост* на даден жив човек и *телесни органи*, които очевидно са подходящи за това и са допълнителна входна врата за заболявания.

Аз самият веднъж имах възможност да изследвам подобен случай при хронично чернодробно заболяване, естествено в комбинация с други тежки личностни дефицити. В този случай много хора бяха подлъгани да правят големи жертви от особа, която се представяше за идеалистична и хуманна. Те бяха използвани и след това въввлечени в омагьосан кръг от извъртания, изопачавания и обвинения. Въпросната особа бе проявила рафинирана интелигентност и заинатена воля, коя-

то, така да се каже, минаваше през трупове, и същевременно притежаваше напълно корумпирана моралност, умело скрита под духовно-религиозна маска. В някои ситуации се създаваше впечатление, че цялата духовност е заличена. Непрекъснато се говореше за честност, благодарност или вярност, но на практика те все повече се превръщаха в своя антипод и затова нямаше начин вече да се коригират по човешки. За да се спуска този надут балон от лъжи, отвън трябваше да дойде удар на съдбата и това се отрази благотворно на всички «жертви». След като истината проблесна, всичко, за което въпросният човек се представяше в началото, за да постигне личните си цели, сякаш бе заличено с един замах и за пръв път в живота си осъзнах, че има не само Савел, който се покаява и става подобър, т. е. става Павел, а може да се случи и точно обратното. Някой реди благочестиви слова и се държи като апостол Павел – демоните са лицемерни, защото надушват добротата в другия, – за да скрие своята Савелова природа. Съответният човек проявява някаква свръхчовешки рафинирана «коремна хитрост». Тогава демоните показват истинската си природа и нещата се превръщат в своята противоположност.

В превода на Емил Бок в посланието на апостол Павел до римляните се казва: «Всъщност не съм самият аз, който така действа, а грехът, намиращ се в моята същност. И нека да е ясно, че в мен, това означава в моето физическо тяло, не живее доброто. Дадено ми е да желая доброто, но не да го осъществя. Аз не върша доброто, което желая, а злото, което не желая. Но когато правя това, което не желая, тогава не съм аз самият субект на моето действие, а живеещата в моето същество мощ на греха. Така вътре в мен се сблъсквам с един закон, който насилствено ме кара да върша лошото, макар и да желая да върша доброто. Моят вътрешен човек радостно се съгласява с божия закон, но аз виждам как в членовете на тялото ми действа друг закон, който противоречи на признатия от моето мислене закон. Това, което се намира в моето тяло, ме държи в плен на закона на греха.»^{92 93} В тази връзка можем

да говорим и за «частични лудости».

С помощта на духовната наука можем да разберем още по-добре описаните от Даскалос феномени, а от окултната физиология знаем, че в храносмилателните органи, т. е. «под сърцето», във вегетативния слънчев възел има входна врата за влиянията на мъртвите. Така че хора, свързани прекалено силно с починалите, понякога страдат от стомашни болести и специфични храносмилателни нарушения. Човек се разболява, понеже е конфрнтиран с твърде много влияния от страна на мъртвите. Несъзнателно се създава «чувствително съзнание» за света на мъртвите. В тази ситуация може да помогнат някои мехлеми с метал, които се нанасят в долната част на корема, за да предпазят човека от такива влияния.

Че слънчевият възел има нещо общо със света на мъртвите, наблюдавах два пъти по време на магически сеанс в Африка. В някои тамошни племена шаманите все още гадаят с помощта на кости, които държат в ръка, а когато изпаднат в транс, хвърлят на Земята. Предсказанието зависи от положението, което заемат костите. На въпроса какво става по време на транс, ми отговориха: «Умрелите деди влизат в нас.» «По какво го забелязвате?» «Като започнем да хълцаме.» И наистина станах свидетел как изпадналите в транс получаваха спазми на диафрагмата и се разхълцваха.

Светът на мъртвите, които през XX век са преминали в духовния свят с толкова много омраза, лъжи и изопачаване на истината, донякъде е причина за появата на определени душевни болести сред нас, живите. Като се започне от XV век, когато в историческото развитие на човешкото съзнание се полагат основите на въздействащите върху него интелектуализъм и материализъм, все повече души се завръщат в духовното отечество с «омраза и неразбиране на човека»⁹⁴ и със своите нереализирани сили създават там паразитно-разрушителни духовни огнища.

Ето защо именно днес една от специалните задачи на възпитанието е да предизвика интерес и любов към света и

хората, тъй като силите на антипатията са проникнали дълбоко в днешните хора.

Голяма част от нашата покварена цивилизационна субстанция се корени в такава паразитно-отровена духовна атмосфера, която не може да се обясни, ако Земята се разглежда само външно. В тази връзка може да се говори за «духовно раково заболяване», поразило съвременното човечество. Душевността отслабва все повече, когато човек възприема мисли, нямащи вътрешна духовна връзка с него. Ако той не се грижи за духовните си творчески сили, в напуснатите от духа телесни и душевни обвивки нахлуват силите, които обозначаваме като духовни паразити, като «демони».

Нека накрая да чуем какво казва Алфред Рибс: «Дали дяволът е отдавна премахнат? Това важи за дявола като външна реалност, но не и за неговото въздействие *върху* човека. За колкото по-просветени искаме да минем, колкото по-настояваме да отхвърлим като суеверие злото или дявола, толкова по-здрово ни сграбчва той. Съществува опасност да станем идентични с дявола. Ако се стигне дотам, той престава да застава насреща ни, а изчезва. Това е опасността при просвещението, когато всички демони се отхвърлят като несъществуващи, като суеверие. Тогава те завладяват човешкото съзнание. То се демонизира. То не се идентифицира вече с доброто. В своята богоподобност съзнанието се издига над противоречието между добро и зло. Изпаднало в плен на престъпно високомерие, то губи моралната си функция и става неморален престъпник. Говоренето за неосъзнаването на несъзнаваното днес често се смята за недоказуема хипотеза. Вследствие на това азът се идентифицира с цялостната психика. Резултатът е надут аз и смачкана същност.»⁹⁵

АЗЪТ И ДЕМОНИТЕ

Сатаната не е независимо действаща мощ. Той командва собствената си дяволска орда. Той е «принцът на демоните». Демоните обаче са «чичото пияница» на XX век; ние просто ги крием. Модерната психиатрия рационално зачеркна всички тях и ги категоризира като примитивни подобия на точно наименувани душевни болести, които – на законно основание – могат да се лекуват с модерни медикаменти и терапии.

Но когато всички мислеха, че демоните са изчезнали, книгата на У. П. Блати «Заклинателят» и последвалият я филм отново ги катапултираха в общественото съзнание. Не закъсня да се появи цяла поредица от филми, книги и телевизионни продукции за обсебването. Отново бе пробудена една изненадваща, дълбока и неосъзната потребност. Защо хората изведнъж възвърнаха вярата си в демони? Демоничното все пак е неизбежен фактор на XX век, може би негова характерна черта и негово перверзно събитие.⁹⁶

УИЛЯМ УИНК

От древността до наши дни злото, съответно демоничното в приказки, митове и легенди, в религията, историята и психологията играе главна роля за разбиране на човека и неговото отношение към света. Тук не е мястото да разглеждаме историята на демоничността и да проследяваме борбата на човечеството със злото до съвременieto. Това може да се прочете в съответната литература.⁹⁷ Онова, което ни интересува сега, е въпросът: Дали демоничното е духовна реалност или демоните са само «притегателни точки и символи на всичко непреодоляно, проблематично, застрашително и враждебно в дадено общество или дадена група, което колективният душевен живот е неспособен да интегрира...»⁹⁸

Как възникват демоничните сили, как действат и как може да се разпознаят, да се отслаби действието им и дори да се предотврати?

Няма съмнение, че във философията, религиозната наука и психологията хората отново започват да се занимават с реалността на демоничното, макар и отчасти по съмнителен начин – например чрез сатанински култове, черна магия, определени видове рок музика.⁹⁹ Да разгледаме въпросите, поставени в книгата на фрайбургския аналитик Тилман Мозер, която носи показателното заглавие *Демонични фигури – Завръщането на Третия райх в психотерапията*.¹⁰⁰ Как «интернализирани демонични образи» от Третия райх продължават да действат например в душите на второто и третото поколение? Какво се случва с всички деструктивни сили, с които извършители, съучастници и жертви се «заразиха», изгубиха своя аз и унищожиха душевността и съвестта си?

От всички тези непреработени преживявания, възникнали през XX век, се формира вътрешно раздираният от противоречия човек, израснал и възпитан в «гранично» общество, където в душата на всеки отделен човек може да се разтвори пропаст от разрушителни сили. Днес в индивидуалната психотерапия между другото все по-често става въпрос за откриване на обективната история и последващото ѝ действие в човешките души, т. е. за нещо трето, което съществено разширява терапевтичното пространство с неговата «погрешна двуполност» (отношението между пациент и терапевт), понеже «класическият сеанс наподобява тясно гърло на шише, през което не могат да преминат и следователно не могат да се изследват дебелиите късове на демоничните инстанции».¹⁰¹

Но какво всъщност означава думата «демоничен»? До XIX век това понятие се употребява не само в отрицателен смисъл. Всяко същество си има конкретен дух, свой «демон», смятан за «разпоредител и ръководител на съдбата». А че може да бъде и «разединител, разрушител», е специфичното му негативно свойство. Ако искаме да вникнем в същност-

та на демоничните сили, трябва да ги потърсим в междинно царство, сива зона между човешкия и божествения свят. Необходимо е да ги разглеждаме като отцепници, като паразити, които използват човека за гостоприемник, но се направляват от по-висши сили с отрицателно действие и се използват като земни съучастници. Можем да ги сравним с бактериите и бацилите, които изпълняват задълженията си в нас, но ако организмът не ги държи в шах, са готови веднага да атакуват, да се размножат и да ни унищожат. Отделни части от тялото се обявяват за автономни области, превземат чужда територия, разединяват и разрушават дотогавашната здрава цялост, т. е. влошават здравето. Може да се каже, че духовността прибягва до помощта на «отцепниците» – демоните, както правят болестите. Туберкулозата например използва бацилите като транспортно средство, за да се разпространи в човека. В психологията на Юнг също се говори за тези паразитни демонични сили, «комплексите», като за откъснати части от психиката, които например при невроза могат да завладеят цялата душа и да противодействат на свободното развитие на аза.

Както безобидно на вид растение може да се окаже отровно, така и в човека могат да навлязат разрушителни и отровни сили и да го използват като транспортно средство. Тогава с право говорим за частично или пълно обсебване. Тези сили обаче, както вече споменахме, се намират в латентно състояние във и около нас – подобно на паразитните микроорганизми в Земята и човека.

Тези духовни «мумии» са инструменти за болест, смърт и унищожение. Белезите им се описват по следния начин:

1. Те винаги живеят за чужда сметка, т. е. паразитно.
2. Те се борят срещу всяко праволинейно развитие.
3. Те се маскират умело и приемат формата на съответния «гостоприемник», т. е. водят псевдосъществуване.

Ако бъдат разкрити, мумиите изчезват, така да се каже, в нищото, за да се върнат през задната врата, сложили нова маска. Затова в живота нередко се случва, ако човек не е преодо-

лял напълно определени «изпитания», старото изкушение да се появи пак в променена форма. Едва след като бъде наистина демаскирано, то най-често оставя човека на спокойствие.

Друг феномен, който многократно съм наблюдавал у определени хора, е «изпразнената личност», която изсмуква, съответно краде чужди мисли и идеи, и си ги присвоява. Когато застанем пред такъв човек, в началото сме впечатлени и възхитени, че той ни разбира толкова добре, което естествено ласкае неимоверно нашата суетност. Великолепната маска обаче често се оказва абсолютно дяволска по-късно, щом стане въпрос за надлични проблеми и възникне нужда от здраво самосъзнание. Запитан от млад лекар по какво може да се познае дяволът, Рудолф Щайнер му отговаря приблизително така: Той никога не идва в образа на дявол, а винаги е като ангел и затова е толкова трудно да бъде разкрит. Злото първо носи маската на доброто, за да плени човека. Всички разрушителни идеологии в това столетие първо са заслепявали хората с началните си успехи, а след това са показвали истинското си дяволско лице.

Един от важните белези на демоничното обаче може да се дефинира така: *То заробва човека*. Следователно винаги трябва да се проверява дали даден човек наистина взема своите решения свободно или е подложен на определен натиск, например морален, или пък умело се подтиква към действия, провокирани от неговите умишлено разбудени чувства като суетност, честолюбие или завист.

Според духовната наука демоничните същества са се появили в течение на еволюцията с навлизане в нея на «противодействащите космически същества» Луцифер и Ариман, т. е. имат обективен характер и съответно притежават и техните характеристики. Понастоящем срещаме по-често ариманизираните сили, както те се проявяват особено в едностранчивия материализъм и последиците от него.

От друга страна обаче, самият човек чрез своите мисли и действия не само подхранва вече наличните духове, но и

създава свят на нови демони. Колкото по-малко азът на човека е господар в дома си, толкова по-лесно в него навлизат чужди душевно-духовни елементи, които го обсебват и откъсват части от него. Тези втвърдявания, «комплекси» от завист, омраза, нелогичност и други слабости са познати на всеки. Те са, както се казва в Библията, цял «легион».

Ако разгледаме изцеленията в Новия завет, може да се изненадаме, че изгонването на демоните е не само езическа практика, а и в християнската традиция тясно е свързано със същността на човека. Според нея има демони, които се появяват в човека поради неговите слабости и след това «заселват» околната среда, следователно са породени субективно, и такива, които го обсебват отвън, т. е. действат обективно. «Човекът може да бъде осквернен не чрез това, което идва в него отвън. Само това, което произлиза от човека, може да му отнеме достойнството... Не разбирате ли, че нищо от това, което идва в човека отвън, не може да го унизи? То не навлиза в сърцето му, а само в корема му и го напуска отново по естествените пътища, като го изчиства от всички – даже и от най-развалениите – храни. Само това, което произлиза от човека, може да го унизи. Във вътрешността на човешкото сърце е изворът на лошите душевни подтици. Там извираят развратът, кражбата, планове за убийство, прелюбодеяние, алчност, злосторство, лукавство, необузданост, завист, злословие, високомерие, тъпотата и други. Те са, които оскверняват човека.»^{102 103}

Тази характеристика на Христос е забележителна и различава субективните действия на злото от обективните, като последните не са «оскверняващи» сами по себе си, защото са свързани с цялата проблематика на изкушението и не са пощадили даже Христос. Човек може дори да се пречисти от тях чрез външни церемонии. Друго е, когато е покварен центърът на душата, сърцето и характерът, и човек върши *съзнателно* зло.

Малко след цитираните тук думи на Христос се съобщава за «изцеление на нееврейка», която била обсебена от нечист

дух, т. е. от обективно действащо зло, а Христос изгонил този нечист дух. Според мен човек много добре може да различи тези два вида зло, два източника на злото в света. В първия случай той е призван да вземе съзнателно мерки срещу своите пороци и да не ги отрича или прикрива.

Защо точно днес е важно да осъзнаваме все по-ясно тези взаимовръзки? Тъй като съвременният човек се отдава предимно на външни дадености и донякъде зависи от тях, азвата му сила, духовно-творческата му потентност отслабва и той постепенно попада под чужди влияния. Възниква телесно-душевна «имунна слабост». Но демоните можем да изгоним само ако конфронтираме духовете, а именно духа на творческата свобода и духа на злото. Ако това не се направи, съществува опасност от обсебване на волевите сили, което ескалира до неуправляем от човека автоматизъм, така че известното библейско изречение би могло да се модифицира по следния начин: Те знаят какво мислят, но вече не знаят какво вършат.

Така че ние сме проникнати от «определени същности», които си живеят в нас като «червеи в храна». Тяхното поражение и действие може да се сравни със стая, пълна с мухи. Те влизат в нея само защото там са разхвърляни всевъзможни остатъци от храна. Тези «определени същности» се хранят с отрицателните мисли и чувства, които развихрят демоничната си сила върху тази благоприятна почва. Лошото е не, че те са там, а че допълнително ги «угояваме», като разкрасяваме нещата и се оправдаваме. Така че добре можем да си представим защо толкова бързо се разпространяват лошите мисли и чувства – породени съзнателно или не – и че повтаряните достатъчно дълго лъжи изведнъж стават «истини», които заразяват милиони хора и се изкореняват само с много усилия и кристална честност.

Проявяващата се в човека демоничност не остава единствено във въпросния индивид, а с течение на времето се превръща в политическо-социална действителност, в обществен

климат, изтъкан невинаги само от лъжи, а и от полуистини, които са още по-трудни за прозиране. Който наблюдава внимателно взаимоотношенията на работното място, в семейството, различните институции, в обществения живот с всичките му лицемерни условности, норми и поведенчески модели, сигурно ще намери в следващите редове познати неща за създаването на демонични въздействия чрез хората.

Това, което обикновено означаваме като «демони», е диференцирано още по-точно от Рудолф Щайнер в три категории – «фантоми», «призраци» и «демони».¹⁰⁴

Бих искал да разгледам малко по-обстойно тези факти. През целия си живот – както личния, така и общественя, – ние създаваме мисловни и продиктувани от чувствата форми и често ги изпълваме със съдържание, което не отговаря на действителността, но погледнато от нашия ъгъл, би следвало да ѝ отговаря. Имам предвид лъжите, като изопачени земни новообразувания, които се възприемат от другите като реалности. Следователно чрез лъжи, оклеветяване и лицемерие се създават така наречените «фантоми». В буквален смисъл фантомът е лъжлив, илюзорен образ, сетивна измама, а в медицината е модел на части от тялото за учебни цели. Следователно във физическия сетивен свят се появява нещо, което не отговаря на истината, но е нейно копие. Заради тези фалшиви физически «факти» духовните същества – наречени в християнската терминология «йерархии», – които всяка нощ възстановяват нашето тяло и така го обновяват физически, неизменно трябва да оставят и част от собствената си духовна субстанция, за да изпълват със съдържание тези създадени от човека образувания. Това нарушава тяхната цялост и отцепените части вече не принадлежат нито към божествената, нито към човешката сфера. Така тези откъснати от цялото духовни същности придобиват собствено съществуване в обособено «междинно царство». Като «духове на пречките и затрудненията» тези фантоми водят до масови душевни епидемии, както и до телесни изтощения като инфекциозни болести. Впечат-

ляващ пример за задкулисните причини за войната в Залива, свързан с тези фантоми, ни дава американски журналист.¹⁰⁵ След като прочетем книгата, се запитваме защо някои политически системи, изградени само върху лъжи, рухват и «външно» всичко се променя. Къде са се дянали демоните на лъжата? Ако посетим страните, преживели такива преломи, непременно ще получим впечатление за последиците от действието на тези сили върху ландшафта и хората. Достатъчно е да си припомним последствията от хитлеризма и сталинизма. Това е демоничният дух на лъжата, който през XX век се установи в целия свят. Как тези демони действат между хората и какво могат да предизвикат, нагледно ни описва китайката Юн Чан, която емигрира в Англия и още веднъж извиква пред духовния си взор събитията, провокирани от маоисткото мислене.

«В дните след смъртта на Мао много разсъждавах. Знаех, че той минаваше за философ и се опитвах да разбера в какво всъщност се състоеше неговата «философия». В крайна сметка открих, че основният принцип на мисленето му е потребността – или желанието? – за непрекъснати конфликти. Водещата му мисъл бе изречението, че борбата между хората представлява движещата сила на историята и за да се тласка историята напред, е необходимо постоянно да се назовават «класовите врагове». Питам се дали други философи са донесли също толкова страдание и смърт на хората. Мислех си за страха и мъките, които бе принуден да изтърпи китайският народ. За какво беше всичко това?

Теорията на Мао вероятно бе само проекция на личността му върху външния свят. Впечатлението ми от него бе, че непрестанно и напълно успешно подклаждаше конфликти. Той имаше фин усет за тъмните страни на човешката природа, за завистта и недоброжелателството и умееше да използва тези страни за целите си. Управляваше, сеестки омраза между хората. По този начин караше обикновените китайци да вършат много неща, които при други диктатури се поемаха от професионален елит. Затова при управлението на Мао в Китай

нямаше институция като КГБ, тя беше излишна. Мао изваждаше наяве най-лошите страни на хората и ги поощряваше, създавайки морална пустиня и атмосфера на омраза. Естествено не мога да реша каква индивидуална отговорност носят простите хора.

Вторият отличителен знак на маоизма според мен беше господството на невежеството. [...] Мао изпитваше дълбоко отвращение към формалното образование и всички образовани хора и имаше мегаломанска представа за себе си. Той презираше величията от китайската история и постиженията на китайската култура, които му бяха чужди, като например архитектура, изкуство и музика. Каквото не разбираше, го разрушаваше, а това бе значителна част от китайското културно наследство. Мао остави след смъртта си опростачена нация и грозна страна, в която за великото минало свидетелстваха само малобройни следи.

На пръв поглед китайците тъгуваха искрено за него. Но аз се питах колко сълзи бяха наистина неподправени.

Хората толкова дълго бяха принудени да лицемерят, че навярно вече не можеха да отличават истинските от престорените чувства. Сълзите за Мао може би потичаха като по команда, както редица други неща в живота им.»¹⁰⁶

Не е нужно да прибавяме нищо повече към тази характеристика, тя подхожда на всички диктатори в ХХ век. Омраза и невежество спрямо духовния живот, както и безгранична грандомания, са маските на спасителите, които обаче в крайна сметка съсипаха из основи и задълго своите народи. Те бяха същинските врагове на прогресивния народен дух!

Втората форма на демоничността, така наречените «призраци», се поражда по-често в *житейските взаимоотношения* между хората. Тъй като призраците са последици от нещо, което е било живо. Те се надигат от «душевните гробове», когато са създадени лоши социални организации и лоши закони за хората. В тази атмосфера на манипулация и експлоатиране на идеализма, например чрез недостатъчно заплащане и прав-

на несигурност, се създават настроения, които лесно водят до подозрения, завист и шпиониране. Тук влиза и широко разпространеният днес и вече добре изследван феномен в професионалния живот, така нареченият «мобинг» – психотерорът на работното място.¹⁰⁷

Всеки, който е работил по-продължително в някоя институция, след известно време се запознава с такива «призраци на организацията», които се подхранват чрез предразсъдъци, забрани, страх и завист. «Но понеже демоните не са способни на реални дела, цялата им дейност се състои в това, да всяват страх. Защото ако можеха, те не биха се поколебали, а веднага биха осъществили злото. [...] Но тъй като са безсилни, са принудени да всяват страх, ако не с друго, то поне с призрачна измама.»¹⁰⁸

Истинските «демони», отцепниците, са елементи, които битуват в душевността на човека. По принцип душевността е «заразена луциферически». Това означава, че съгласно природата си тя вечно се стреми да се наложи над другите и поради това всъщност е самомнителна, антипатична и асоциална. Към това се прибавят и известни властолюбиви претенции, опасност от душевна тирания – непризнаване свободата на отсрещния и желание за заемане на мястото му чрез увещания. Така че тук имаме работа с всички форми на нетолерантност в мислите и мненията, с предразсъдъци, насилствено убеждение и всякакви варианти на групов натиск като например «мода» и «идеологии». Тези демони завладяват волята на човека и в краен случай, щом нещо им се противопостави, реагират с унищожение. «Властта е шансът – независимо каква основа – да наложиш волята си в рамките на определени социални отношения дори при наличие на съпротива.»¹⁰⁹

Такива насилия над душата, масово явление през миналия век, са родили цяла армия от демони. Всички те обаче са потиснати и битуват в човека като неосвободени сили. Който не познава вътрешните закони на душевността, не може да постигне съществена промяна в социалния климат

само с външни средства. Следователно не е възможно да се отрича демоничността в настоящето. Още много може да се говори за многостранните ѝ проявления. В случая обаче са достатъчни сведенията за примерни взаимовръзки, за което в крайна сметка допринасят и медиите. Не е за подценяване ролята на насока от сферата на музиката, популярна особено сред младежта. Става въпрос за определени рок групи, които свързват музиката си със сатанистки елементи, например *Лед Цепелин*, *Иксодъс*, *Айрън Мейдън*, *Кис*, *Ей Си Ди Си*, *Блек Сабат* и други. В анализа на тези феномени от Улрих Боймер се казва: «Цялата Библия свидетелства за реалното персонално съществуване на дявола и неговата свита. [...] В Библията Сатаната е наречен «Княз на тази световна система» и «Бог на света». Текстът на „Lord of this World“ на групата Блек Сабат [...] сполучливо интерпретира тези му характерни черти [...]. Сериозно се питам дали сексуалните перверзии и наркотичната зависимост, често срещани при рок музикантите, не са може би това, което окултистите обозначават като данък на дявола.»¹¹⁰

ДЕМОНИЗИРАНЕ В ХХ ВЕК

Най-важната житейска констатация бе, че въпреки всички предположения Хитлер се оказа сложен и противоречив като човек и диктатор.

«Най-големите светци», казва един от героите на Греъм Грийн, «притежаваха надвишаваща нормалните граници способност да вършат злини, а най-пропадналите хора от време на време се доближаваха до свята благочестивост.»

Тъй като небето беше недостъпно за него, Адолф Хитлер избра ада – ако изобщо осъзнаваше каква е разликата помежду им. Подтикван от зловещата си мечта да «прочисти» Европа от евреите, той се превърна в свиреп луциферичен диктатор.»¹¹¹

УИЛЪМ УИНК

Стигаме до проблематика, която обозначихме като обсебеност от демонични сили. Иска ми се да я поясня чрез примера с Адолф Хитлер. Неговото време и катастрофалните отражения и последици са проучени достатъчно добре.¹¹² Можем да си зададем въпроса кой дух е играл вдъхновяваща роля в Средна Европа и дори се е представял за спасител на Германия, а всъщност е бил този, който трайно е опропастил тази страна и старата Европа не само материално, а преди всичко духовно. Ако разгледаме почерка, феномените и техниката на злото от определени демонични аспекти, което днес е една от най-належащите, но и изискващи духовна смелост задачи, ще се сблъскаме с интересни индикации.

В характеровите анализи на «фюрера, или водача», когото по-скоро би трябвало да наричаме «водения», винаги се споменават хипнотичните му очи, изменчивостта на лицето, инстинктивната природа и една от любимите му думи – «леденостуден». Погледът му, така да се каже, лишава хората от

техния аз и ги подчинява на неговото влияние. Бие на очи и омразата му – особено към всичко интелектуално и духовно. Така още в първите изследвания на «феномена Хитлер», на пример в книгата на Пърси Ернст Шрам *Адолф Хитлер – анатомия на един диктатор*¹¹³, логично се посочва «необяснимото» в неговата природа, «тъмната страна, която не може да намери разумно обяснение и според признанието на психологията и психиатрията ги изправя пред голяма въпросителна».

Тази въпросителна – като синоним на неразбираемостта – се изяснява малко по-добре в анализ по случай петдесет години от смъртта му, който носи заглавието *Хитлеровото слизане в ада*.¹¹⁴ Хитлер, който се самоубива през Валпургиевата нощ, т. е. нощта на 30 април срещу 1 май, и е прегледан първо от съветски военен лекар, чието второ име е Фаустус, притежава вътрешна конституция, която бихме характеризирали като «вълча».

«Противно на вълчата си природа той се чувстваше привлечен от дълбоките подземия. Наясно беше със своя човеконенавистнически характер. Като неофициален сътрудник на райхсвера през 1919/20 г. носеше псевдонима «вълк», при молбата на Франция за примирие през 1940 г. той проведе своя Veitstanz в белгийската си главна квартира «Wolfsschlucht /Вълча клисура/»; главната квартира в украинската Виница бе нарекъл «Werwolf /Върколак/», а тази в източно пруския Растенбург – «Wolfschanze /Вълче леговище/».

Замисляйки партизанска война с опълченското подразделение («Върколак»), шугавият звяр се свря в бърлогата, в която щеше да намери смъртта си. На дневна светлина излизаше само за да поскита из развалините на райхсканцеларията или да изведе своята кучка Блонди. [...] Тя се окучи и най-милонидното мъниче, мъжко кутре, беше кръстено «Вълчо».¹¹⁵

Тук ще се занимаем не с отражението на националсоциализма и неговите окултни извращения – символите, черния цвят с черепа, нощните «меси» в есесовските замъци, душевната сигнатура на паладините, упадъчните влияния от отря-

лата цезарщина и монголщина, – а само с личността, съответно с владеещия я разрушителен дух, който действа чрез нея. За този «безумец» с глава, доминираща над цялата фигура – торсът, ръцете и краката са като закачени за нея, – Ото Щрасер, един от първите му съратници, който по-късно емигрира, казва: «Сомнамбул – същински медиум, каквито създават най-хаотичните епохи от човешката история. Той изплува от полумрака между деня и нощта. Колко често са ме питали в какво се състои изключителната ораторска дарба на Хитлер? Не мога да я обясня по друг начин, освен с онази поразителна интуиция, благодарение на която той получава безпогрешната диагноза на недоволството, от което страдат неговите слушатели. Когато се опитва да подплати речите си със заучени теории, взети от полуразбрани чужди произведения, той едва надскача жалката посредственост. Но когато захвърля всички патерици, когато се втурва право напред и изговаря каквото му диктува в момента неговият ДУХ, тутакси се преобразява в най-големия оратор на столетието.»¹¹⁶

С право можем да запитаме за неблагоприятния «дух», пораждал въпросното вдъхновение. За щастие разполагаме със спомена на приятел от юношеските години на Хитлер, свидетел на онзи знаменателен момент, в който този «дух» се показал за пръв път. Това се случило в една звездна нощ на 1906 г. на хълма Фрайнберг край Линц, Австрия. Хитлер бил на 17 години. Тогава за пръв път взел решение да стане политик. За неговия приятел Аугуст Кубичек цялата атмосфера под величественото звездно небе била сякаш «извън всяко време». Заедно гледали операта Риенци от Рихард Вагнер, чието съдържание разтърсило и двамата. След това мълчаливо прекосили тъмния, забулен в мъгла град и се качили на хълма, над който блещукали милиони звезди. Било полунощ.

«Сякаш тикан от невидима сила, Адолф се изкачваше към върха на Фрайнберг. И едва сега видях, че не бяхме сами в тъмнината, защото над нас сияеха звездите. Адолф застана пред мен. Изведнъж хвана двете ми ръце и здраво ги стисна –

жест, който дотогава не беше правил в мое присъствие. По натиска на ръцете му усетих колко е развълнуван. Очите му горяха от възбуда. Думите не излизаха както обикновено плавно от устата му, а изригнаха, изговаряни с груб и дрезгав глас. По него още по-ясно разбрах колко дълбоко го беше разтърсило това преживяване. Постепенно изля сърцето си с прочувствени думи. Никога преди това не бях чувал, а и по-късно не чух, Адолф Хитлер да говори така, както в този момент. [...]

Направи ми впечатление нещо изключително странно, което не бях наблюдавал дори когато по-рано ми беше говорил в състояние на възбуда. Сякаш от устата му говореше друг аз, който бе разбунил и неговата душа също като моята. В никакъв случай не беше както понякога се казва за сладкодумните оратори, че се опияняват от собствените си думи. Напротив! По-скоро имах чувството, че и той с удивление, дори с трепет преживяваше изгригващото със стихийна сила от него. Не си позволявам да дам оценка на наблюдаваното. Но то бе екстатично състояние, състояние на пълен унес. [...] Думите му избликваха подобно на заприщен поток, разкъсващ дигата. С великолепни, опияняващи картини ми описваше своето и на народа си бъдеще. [...] А после заговори за поръчението, което някога ще получи от народа, за да го отведе от робството до висините на свободата.

В онзи странен момент ми говореше един все още абсолютно непознат на хората младеж. Той говореше за специална мисия, която ще му бъде възложена в бъдещето. [...] Слязохме в града. Пред къщи се разделихме. [...]

– Къде отиваш? – попитах го учуден.

Той отговори лаконично:

– Искам да остана сам!

Проследих го с поглед как загърнат в тъмното си палто, вървеше нагоре по нощната безлюдна улица.»¹⁷

33 години по-късно, малко преди да избухне Втората световна война, по покана на райхсканцлера Кубичек за пръв път се намира в Байройт. Искане му се да зарадва Хитлер и в

присъствието на Вагнеровата снаха Винифрид разказва спомените си за онази забележителна нощ след представлението на Риенци. Хитлер го прекъсва и сам описва тогавашната ситуация. Запазил е в паметта си всичко до най-малкия детайл.

«Незабравими ще останат думите, с които Хитлер завърши разказа си пред госпожа Вагнер. Той каза сериозно: «В онзи момент започна всичко.»¹¹⁸

Към края на Първата световна война, през 1918 г., Хитлер почти ослепява след натравяне с газ и от фронта е изпратен в лазарет в Пазевалк, Померания. Политическите събития в Германия му причиняват допълнителен шок и вероятно предизвикват вид истерична слепота. На тридесетгодишна възраст той взима окончателно решение да изостави професията на архитект и ако възвърне зрението си, да се заеме с политика, за да «спаси» Германия.

Дали е обсебен от духовно същество, или нещо му е насадено чрез хипноза – това не може да се каже с абсолютна сигурност. Във всеки случай получава визия, която ще определи по-нататъшната му съдба, както и съдбата на целия свят. «Хитлер обаче беше сигурен», така Джон Толанд скицира биографичната извънредна ситуация, «че завинаги ще остане сляп. Животът му изглеждаше непоносим, но през същата или следващата нощ плачевното му състояние изведнъж се подобри, докато – все още отчаян – лежеше в походното си легло. Тогава получи «свръхестествена визия». Възможно е психиатърът професор Форстер нарочно да я е предизвикал чрез хипноза. Както Орлеанската дева, така и Хитлер чу гласове, които му заповядваха да спаси Германия. През тази нощ той изживя чудо – зрението му се възвърна. Тогава се закле да стане политик и да отдаде цялата си енергия, за да изпълни възложената му мисия. През онази нощ в лазарета на Пазевалк бе родена най-зловещата власт, виждана дотогава през ХХ век. Не Хитлер отиде при политиката, а политиката дойде при Хитлер.»¹¹⁹

Такива феномени, когато сили и власти използват хората

и им внушават идеи, диктуващи съдбата на човечеството, са познати и преди, и след Хитлер.

Теоретичният основател на модерната еврейска държава Теодор Херцл споделя например, че докато записвал своите мисли, се страхувал да не полудее, толкова бързо се гонели мислите в душата му. Имал чувството, че оставя духовно завещание на всички хора и че е най-великият благодетел на човечеството. «Аз пишех. Не, то пишеше в мен. Това би било фикс-идея, ако не беше от началото до края толкова разумно. Такива състояния се наричаха инспирации.»¹²⁰

Всеки, следящ историята на държавата Израел, може да добие представа за резултата от тези национално-държавни «вдъхновения».

Човекът като медиум на висши сили? Дали това спада към миналото или суеверието? Още Гьоте знае за «демоничните сили», които могат да се разкрият в природата и чрез човека, да изплуват от неговата инстинктивна натура и да му придадат онова особено «обаяние», онази специфична харизма, която непреодолимо привлича човешките маси.

Актуален пример за такава харизматична личност е някогашният съветски външен министър и сегашен президент на Грузия Едуард Шеварднадзе, чийто атрактивен и будещ доверие външен вид е в пълен разрез с бруталното му минало и днешната тирания в Грузия. Веднъж той споменава за определена «безименна сила», която понякога прониква във всяка фибра на тялото му, «вътрешен глас», под чийто диктат взема решения, някои от които са неочаквани и за него самия.

Въпрос: Доколкото ми е известно, грузинският патриарх Иля II ви е подарил иконите, които висят в кабинета ви, и по негова молба сте приели светото кръщение. Веднъж на въпроса на немски телевизионен журналист дали сте вярващ отговорихте, че вярвате не в ортодоксалната църква, а в определени свръхестествени сили. [...]

Шеварднадзе: Да, вярвам в съществуването на свръхестествена сила, но не знам как да я нарека.

Въпрос: Молили ли сте се понякога?

Шеварднадзе: По-рано не знаех как да го правя. Но често благодарях на онази безименна сила, когато нещо в живота ми се развиваше добре или някоя опасност ме отминаваше. Тогавя винаги ме изпълваше чувство на благодарност. Имах усещането, че дължа успеха не само на собствените си сили.

Въпрос: Навремето казахте, че понякога усещате онази безименна сила със всяка фибра на тялото си. Може ли такава възприятие да се приеме като предупреждение за опасност?

Шеварднадзе: Да, може би е предупреждение. Един вътрешен глас ми диктува нещо и аз вземам решения, които понякога са неочаквани и за мен...»¹²¹

На нас, като следващо поколение, ни е възложена задачата да проникнем още по-дълбоко в тази друга страна на историята и да я разберем. Да се разбули тайната на злото според Рудолф Щайнер е една от специалните задачи на човечеството в настоящето и бъдещето. При това обаче винаги съществува опасност да се изпадне под неговото влияние.

Ето защо е важно да опознаем добре техниката на злото и да впрегнем неговите сили за добро. В това отношение може дори да направим връзка между времето на ранното християнство и настоящето. Още през III столетие Свети Антоний изисква да се «идентифицира» и «различава» злото, за да може човек да се предпази от него. Това е една от най-важните задачи в тази област и онзи, който искрено се стреми да я реализира, ще получи помощ и от духовния свят. Защото едва нашето съгласие, съзнателното приемане на злите внушения ни правят наистина зли. В сцената с изкушението на Свети Антоний върху Изенхаймския олтар от Грюневалд се вижда как светецът в будно състояние е нападат от демоните, а Христос идва чак след като всичко е отминало. Антоний го запитва: «Къде беше? Защо не дойде още в началото, за да ми спестиш страданията?» Гласът му отговаря: «Антоний, аз бях тук. Но изчаках да видя как ще се бориш. Понеже ти издържа и не позволи да те победят, винаги ще бъда твой помощник и

ще се погрижа да се прославиш.»¹²²

Така че Свети Антоний е един от първите, които се стремят да изучат систематично демоните, да различат духовете, изследвайки съзнателно подземния свят.

Едно от основните му заключения е: «И нека всякога да си даваме сметка, че враговете няма да ни направят нищо, докато Бог е с нас. Защото, когато идват, те се отнасят с нас според това как ни заварват и приемат образа, отговарящ на нашите представи. Ако ни заварят уплашени и объркани, веднага започват да се държат като разбойници, намерили къщата незаключена, и затвърдяват мислите ни. Защото, ако ни видят страхливи и неуверени, те още повече засилват нашия страх чрез заплашителните си образи и това в крайна сметка е наказанието за душата, която позволява да бъде измъчвана. Но ако демоните видят, че сме радостни от Божията подкрепа, мислим за бъдещите добрини и в душата си даваме сметка какво принадлежи на Господ, и ако сме наясно, че всичко е в ръцете на нашия Господ и никой демон няма власт над християнина, че изобщо не може да се разпорежда с никого и с нищо – та ако видят, че душата е станала неуязвима благодарение на таква мисли, тогава демоните се оттеглят засрамени.»¹²³

Да знаем за тези вътрешни взаимовръзки и благодарение на това да оцелеем душевно, е една от задачите в епохата на съзнателната душа, епохата на свободата и духовните познания, която в езотериката се идентифицира с господството на архангел Михаил, водещия дух на нашата епоха. А разбирането на дейността на тези същества и техните противници в съвремението е един от заветите, които Рудолф Щайнер ни остави със своите произведения.

«Един ден», пише Ита Вегман, «Рудолф Щайнер сподели, че демоните, противници на архангел Михаил, безскрупулно се стремят да осуетят и разрушат делото на Михаил. Те крият своите намерения и само хората могат да изкопчат тайните от демоните. Само хората могат да узнаят тайните на демоните. Боговете очакват от хората да им поднесат тези тайни, а само

те пък могат да дешифрират за хората тези тайни на демоните. Чрез такива жертви от страна на хората, които поднасят на боговете изтръгнатите от демоните тайни, ще бъдат предотвратени пъклените им действия, така че където е господствал мрак, отново ще може да засияе духовна светлина.»¹²⁴

На това място бих искал да добавя още нещо важно, защото вътрешното анализиране на националсоциализма и други негови разновидности далеч не е приключило. Ако разгледаме сведенията на Рудолф Щайнер за настъпващите към Средна Европа противодействащи сили, можем да добием представа, че той добре е осъзнавал какъв зъл дух се задава на хоризонта още преди «завземането на властта». Ако вникнем малко по-дълбоко в същността на този дух, по-новите изследвания за Третия райх и неговата симптоматология крайно ще ни заинтригуват. Когато проучваме изявленията на националсоциалистическия елит, се озоваваме буквално пред лавина от сведения за дълбоко антихристиянския импулс, инкарниран в Германия.

Първият, опитал се веднага след войната да разгледа симптоматологично същността на националсоциализма и да го прозре, е историкът Карл Хайер. Неговите изследвания и резултати заслужават нашето внимание и днес.¹²⁵

Още през 1920 г. Рудолф Щайнер посочва опасността, идваща от онези, които вместо християнския са избрали за външен символ пречупения кръст и използват упадъчната епоха на римските цезари, копирайки дори техните жестове и инсценировки. Той говори за бъдещ «триумфален поход на пречупения кръст, вече носен от голям брой хора в Средна Европа», ако хората и занапред проспиват важни събития.¹²⁶ А през 1924 г. Рудолф Щайнер предсказва, че човечеството ще има духовно бъдеще едва когато познавателно се справи със «срещата си със звяра, който ще се издигне от дълбините през 1933 г.»¹²⁷

Според Щайнер времето между 1930 и 1940 г. има особено значение, понеже през това десетилетие следва да се слу-

чат събития, които са обусловени от нова форма на духовни изживявания и са тясно свързани с опознаването на Христос. Оттук е разбираемо, че ще бъдат предприети извънредни атаки и извращения, за да се осуети това събитие, което до голяма степен обуславя по-нататъшното развитие. «Поради неразбирането на хората голямото събитие може лесно да отmine незабелязано. Ако материалистите триумфират между 1930 и 1940 г. и кажат: Е, да, появиха се шепа глупаци, но не се случи нищо от очакваните големи събития – това няма да е абсолютно никакво доказателство, опровергаващо казаното. Ако те триумфират и човечеството подmine тези събития, това ще му донесе нещастие.»¹²⁸

Документи от късното Средновековие също свидетелстват, че ако победи човечеството и основе своето царство на земята, антихристът ще принуди всички поданици да носят неговия знак.

Накрая още веднъж да чуем какво казва самият Хитлер: «Аз ще доведа докрай делото, започнато от Христос. Ако германският народ не е достатъчно силен да пожертва собствена си кръв за своето съществуване, нека да загине.»¹²⁹

Германският народ отдавна е предугаждал този нечовешки цинизъм. Това ясно личи в един от така наречените «вицове, прошепнати на ухо», които се разпространяват в Третия райх: «Хитлер излиза от бункера, сваля фалшивите си мустаци и слага очила, бързо навлича униформа на американски сержант и докладва на генерал Айзенхауер: Задачата по унищожението на Германия е изпълнена!»

СЯНКАТА НА ЛЮБОВТА

Нямаме никакво основание да изпитваме недоверие към света, защото той не е срещу нас. Има ли ужаси, те са наши ужаси, има ли пропасти, те ни принадлежат, има ли опасности, трябва да се опитаме да ги обичаме. И само ако устроим живота си съгласно онова правило, което ни съветва никога да не се спирате пред трудностите, тогава това, което сега още ни изглежда най-чуждо, ще ни стане най-близко и скъпо. Как да забравим онези древни предания, с които започва историята на всички народи – преданията за драконите, които в сублимния момент се превръщат в принцеси. Може би всички дракони в нашия живот са принцеси, които само чакат веднъж да ни видят красиви и смели. Може би всичко страшно в основата си е безпомощното, което очаква помощ от нас.¹³⁰

РАЙНЕР МАРИЯ РИЛКЕ

Любовта и същността на мъжкия и женския принцип, както се проявяват чрез хората на Земята, са и остават голяма и дълбока тайна.

През последните столетия за нея са създадени много поетични и музикални творби, изказани са много мисли и всяко поколение ще трябва наново да се занимае мисловно и практически с тази проблематика, която не се изчерпва само с брака или «влюбването». Именно във време, в което любовта и идентифицирането с мъжкия или женския принцип са станали екзистенциални проблеми, тази проблематика най-често се обсъжда и афишира. А понякога се случва да говорим най-много за това, което най-малко притежаваме.

Поискаме ли да потърсим обяснение на тази мистерия, първо трябва, стремейки се към самопознание, да се вгледаме в себе си и сериозно да се запитаем: Когато говориш за

«любов», имаш предвид самолюбието, съответно желанието да бъдеш обичан, или наистина си заинтересуван да разбереш любовта в чистата ѝ форма и да си създадеш представа за собствената си способност да обичаш?

Внимателното наблюдение показва, че когато говорят за любов, хората по-скоро имат предвид *да бъдат обичани*, отколкото *да обичат*. Предполага се, че това се дължи на следния факт: на нас, съвременните хора, ни липсва душевната сила да обичаме истински, т. е. да можем да даваме. Самата дефиниция също не може да ни помогне, защото няма как да повлияе на човешката воля. Вместо абстрактен анализ ще цитираме една мисъл на Рудолф Щайнер. В нея той си служи с парадоксален символ – водна чаша, която при изсипване се пълни, а не се изпразва: «Любовта е много сложно нещо и никой човек не бива да твърди самонадеяно, че просто така може да прозре нейната същност. Любовта е сложна. Ние я възприемаме, но няма дефиниция, която да я изрази. Един символ обаче, един елементарен символ: чаша с вода, която при изсипване се пълни, ни показва едно свойство на действието от любов.»¹³¹ Как да го разбираме?

Всеки ден виждаме, че в душата ни, която посредничи между телесните сетива и висшите духовни стремежи, протича полярен процес на даване и вземане. Преди да се пробуди напълно за своето азово съзнание, човек е предимно в позицията на получаващ, както наблюдаваме особено в детска и младежка възраст. Телесно-душевната същност в човека се обогатява през целия му живот, докато отвън му засвидетелстват внимание, признание, обич и симпатия. При нашия аз, нашата духовна същност обаче става точно обратното и това е парадоксално. Колкото повече се свързваме със света в течение на живота си, проявяваме интерес към това, което ни заобикаля, вместо към самите себе си и се стараем да мислим, дори да действваме в хармония с чуждата същност, толкова повече се обогатяваме вътрешно, макар че сме в позицията на даващи. Така опознаването на същността на отделните съще-

ства, заставащи пред нас, в които буквално се потапяме, даже и когато само се вслушаме в думите им – а това е извънредно трудно, – става съществена предпоставка за нашата нарастваща способност да обичаме. Също и Адам и Ева, първата човешка двойка, са се «познали» като мъж и жена.

В модерната психология този феномен се нарича «парадокс на аза». Той е свързан със способността човек да се обогатява повече чрез *отдаване*, отколкото само чрез *вземане*. Може да се каже и обратното: Колкото по-голям е егоизмът в любовта, толкова по-малка е истинската ѝ субстанция.

Така че първата крачка към това самопознание е човек да си даде сметка, доколко се нуждае от другия заради самия себе си, или като изхожда от познанието за същността на другия, поне да се опита да действа в съгласие с него. Нека с тази перспектива да разгледаме ежедневната проблематика във взаимоотношенията на родители, братя, сестри, съпрузи, изобщо семейни общности, в които всички толкова много говорят за любов, но в крайна сметка обичат само проекцията на собствените си чувства в другия. Тази тема ще ни занимава и по-нататък.

Има толкова «привидни» чувства, при които въпреки уверенията единият се чувства неразбран, т. е. любовта само се вербализира, ограничава се до собствените чувства и представи, които човек си създава за другия, докато той гладува емоционално, поставен в позицията на «доставчик на чувства». Колко често се случва при двойки, които някога са се «обичали», след развода или раздялата единият да продължава да тормози другия с клеветнически кампании, съдебни процеси или прояви на омраза, а приятелите – неволни свидетели на всичко това, да стигат до заключението: «Той (тя) все още те обича...». Не е ли това пълно изопачаване на фактите. От човешка гледна точка е разбираемо, че «излъганата» любов, когато вече не отговаря на собствените представи, се изживява като вътрешна липса и се превръща в омраза, която обаче по фатален начин още повече обвързва двамата. Истинската лю-

бов прави човека свободен!

Поради всички тези причини е необходимо да си създадем възможно «най-ясно» понятие за същността на любовта. Съответната литература предлага доста интересна и вълнуваща информация, но понеже тази област е толкова обширна и обхваща не само чувствата, а и целия душевен спектър от мисли и волеви импулси, винаги съществува опасност «изкуството да обичаш» да заседне в главата и да си остане там, поради което взаимоотношенията между двамата да не се променят. Тъй като хората все повече страдат от душевни липси и възрастови смущения, е разбираемо, че истинската любов е станала рядкост. Най-често любовта се проявява като взаимозависимост, която в американската психология се обозначава като «co-dependency» и понякога има силен стремеж да се изсмукват сили от другия.

Човек може да си зададе въпроса: Докъде съм стигнал в познанието за същността на другия и готов ли съм да го обичам безрезервно, т. е. и в неговото несъвършенство, да го приема и му помагам да преодолее своето несъвършенство, да продължа да го обичам, макар да не отговаря напълно на моята представа. Тук говоря не за абсолютно и бързо събждане на този идеал, а за старанието да действаме все повече със силата на съзнателния аз и възможно най-рано да прозрем илюзиите в тази сфера, което обаче най-често няма да ни спести болезнените изживявания.

Една от най-известните сенчести страни на любовта е, че тя може да заседне в сантиментални чувства, човек да остане пленник на самия себе си и така да изгуби своята свобода. Тогава другият е обречен само да запълва душевните липси. Замаскирано като «любов», това води до зависимост и до неприятното чувство, че вечно си принуден да жертваш съществена част от своята индивидуалност, за да поддържаш емоционалния огън и да спестяваш разочарования на другия. Един от симптомите на този механизъм е, че между двамата партньори почти не може да се изгради атмосфера на доверие,

лесно се промъква страх от загуба и след по-дълго отсъствие се появява чувството, че трябва да се започне отначало. Също и след дълги години, дори десетилетия съвместен живот партньорите често си остават чужди. Колкото по-голяма е волята ти за познание, толкова по-свободен се чувстваш спрямо другия и връзката ви може да се задълбочи. Колкото повече от волята ти се влива в познанието, толкова по-независимо от външните емоционални колебания става то.

Като се абстрахираме от редките изключения, факт е, че при първата поява на любовно чувство все още не можем да обичаме другия в истинската му същност, а отначало обичаме неговите *отличителни черти* – външност, глас, движения, т. е. това, което наричаме еротичен чар. Най-напред обичаме чувствата, които другият поражда у нас – с други думи обичаме всъщност себе си в другия. Такова лично усещане е необходимо като кармична «въдица» за привличане на вниманието. Според мен почти всички връзки първоначално имат този оправдан луциферически аспект на самолюбие и себеудоволствие. Ако от емоционалната връзка с всичките ѝ трепети се породи трайно и засилващо се желание да опознаем носителя на ценените от нас качества, т. е. другата личност и нейната стойност, тогава може да се говори за любов в истинския смисъл на думата.

Ако обичам само външните белези на другия, той все още е важен за мен не като индивидуалност, а в най-добрия случай като *тип* и отгук е заменим. Така че пътят на любовта започва от едно по-скоро егоистично чувство и стига до познание за същността на другия. Затова би следвало да си зададем въпроса какво всъщност обичаме в другия – неповторимата индивидуалност или заменимия носител на определени симпатични за нас атрибути.

Психоаналитикът Александър Мичерлих е описал много сполучливо тази разлика между «неистинска» и «истинска» любов, между «моментно влечение» и познание за същността на другия, плод на «умни чувства».¹³²

Ако сме опознали сенчестата природа на това, което обикновено наричаме «любов», по-добре ще разберем проблематиката на редица провалени връзки, когато се касае за необходимото преобразяване на личните в надлични чувства, както и *разочарованията*, когато обектът на любовта вече не служи на нашите «привидни» и затова «неразумни» чувства. Неосъщественото преобразяване на егоистичните чувства в познание за другия, както и несбъднатите очаквания са една от най-често срещаните причини за повечето кризи в отношенията, а не «външните причини», които обикновено са банални и само удобен повод за раздяла.

Мичерлих изхожда от факта, че за нашата култура е типичен така нареченият «брак по любов», т. е. «свободният» избор на партньор. Открит остава въпросът дали в други култури, в които партньорът в живота се определя от семейството и тесния приятелски кръг, изборът е по-несполучлив. Във всеки случай една индийка ми разказа как партньорите, събрани с помощта на тези древни обичаи, се сплотяват от коренно различно чувство за отговорност към семейството и така любовта става *цел*.

При един «свободен» избор на партньор е важно да се направи прецизна разлика между истински и фиктивни, съответно породени от несъзнателна манипулация чувства. Освен това би трябвало да се знае, че чрез днешните средства за комуникация почти незабелязано се създават душевно унифициране и опекуство и се оформят така наречените «очароващи типове», които по-късно може да се окажат истински «разочароващи типове». С тях се свързват чувства на влюбеност. Подражава се на външния образ на фотомодели, спортисти, филмови и телевизионни звезди. Човек може да прелисти този «албум с модели» и да намери своя «тип». Този вид избор обаче в много редки случаи води до трайни и задълбочени взаимоотношения. Тъй като идентифицирането с въпросния «тип» е подчинено на модата, подобни връзки неминуемо са повърхностни и кратковременни. От този повече

или по-малко случаен аспект, който почива на външни сходства, скоро може да възникнат чувства на отчуждение между партньорите, ако «типът» излезе от мода и липсва стабилна душевна субстанция. Свързващото звено между партньорите всъщност са били «колективно-типови нагони», които имат общо с инстинктивната природа на човека. В психологията този вид избор на обект се нарича «нарцистичен».

Мичерлих вижда истинския стабилизиращ елемент на дадена връзка в душевно-духовното удовлетворение и във взаимопомощта, постигнати чрез процеса на взаимно разбиране, което естествено предполага усилия и изглаждане грапавините на характерите.

В нашето предимно материално ориентирано потребителско общество с неговите стереотипи, което цели да превърне и човека в «консуматорска стока», нарцисизмът, съответно егоизмът се е разраснал неимоверно и води до изолация между хората, дори когато са «близки».

Естествен е обаче стремежът на човека да намери изход от тези стереотипи и изолацията, да изгради истински между-човешки отношения и постигне разбирателство. В приливите и отливите на често дирижираните отвън афекти познаващият аз единствен ни дава устойчивост в душевния живот, разкъсван между симпатии, антипатии и различни мнения. Тази стабилност и осланянето на другия се коренят в познанието за неговата същност, а не в повърхностните чувства.

Да развиваме истинските «умни чувства» означава цял живот да се опитваме да поставяме личните си усещания под контрола на мисловната дейност и така да достигаме от субективни чувства до обективни познания, без да губим емоционалната топлина. Такива рефлекторни дейности правят афектното привличане по-трайно от моментен нагон и бавно преобразяват еротиката в любов, която е свързана с осъзната и постоянна грижа към партньора. Размисълът, а с него и интересът, който е насочен към света извън мен самия и не се ограничава само върху човека до мен, разширява и задълбочава

способността ми да обичам. Може да се каже и по друг начин: Колкото по-развити са интересът и обичта към света и към познанието за света, толкова по-важно място заема и партньорът като съществена част от него. Твърдението, че не може да се живее без другия, в голяма степен спада към егоцентричните, себичните душевни елементи. Тъй като този вид любов най-често е породен от душевна нищета и затова представлява засилен, маскиран егоизъм. Въпросният човек е вътрешно обеднял и търси запълване на липсите и удовлетворение чрез друг, но чрез това твърдение му отнема свободата.

Всеотдайната безкористна любов се изразява в това, че другият не ни е необходим и можем да се лишим от него. Тогава обичаме не заради себе си, а заради другия и не губим нищо, ако той ни напусне, за което естествено е нужно да познаваме неговата единствена по рода си индивидуалност. Следователно колкото по-надличностна е любовта, основана единствено върху познанието за другия, толкова по-малко ще бъде свързана със страдание и ще остане неподвластна на постоянните колебания в настроението. Ето защо самопознанието, самосъзнанието и готовността за познание са задължителни за трайна любовна връзка, но и за постепенно разграждане на сенчестите проекции на собствените копнежи и очаквания в другия.

Във философския си труд *Философия на свободата* Рудолф Щайнер изрично подчертава елемента на познание в любовта. Понеже днес имаме по-скоро негативно отношение към «главата», вероятно следното изявление ще ни изненада. Който обаче свързва дейността на главата не само с бледия интелектуализъм, а и с всестранната познавателна дейност, ще го разбере.

«Пътят към сърцето минава през главата. Не прави изключение и любовта. Когато не е само израз на половия инстинкт, тя почива на представите, които си създаваме за любимото същество. И колкото по-идеалистични са тези представи, толкова по-блажена е самата любов. Също и тук мисълта е

бащата на чувството. Казват, че любовта прави човека сляп за слабостите на любимото същество. Това може да се обърне и да се заяви, че любовта отваря очите именно за достоинствата. Множество нищо неподозиращи хора минават покрай тези достоинства, без да ги забележат. Някой ги вижда и точно затова в душата му се пробужда любовта. Какво друго е направил той, освен да си създаде представа, каквато стотици други нямат. Те не изпитват любов, понеже им липсва *представата* за това.»¹³³

Вече споменахме, че всяко време и всяко поколение ще трябва наново да узнае, изживее, а и изстрада любовта с нейните разновидности, както и нейната противоположност – омразата. За това може да помогне основаното върху възприятието разбиране на духа на времето, чиято «жертва» сме и ние самите. В лекарските кабинети често се чуват оплаквания – обикновено от жени, – че днешните мъже изисквали и очаквали прекалено много. Чувствали се изчерпани, натикани насилствено в постоянната роля на майка, неразбрани и претоварени. При това те, от една страна, се оплакват от егоизма на другия, а от друга – изтъкват личното си право на себerealизация, което затруднява разрешаването на този проблем. Да разгледаме тази проблематика без прибързани оценки или присъди, като имаме предвид «душевната нищета на съвремието».

Поради индустриалното развитие и културата на интелектуализма хората особено на Запад от поколение на поколение са изгубили голяма част от традиционните си здрави инстинкти, здравия човешки разум и душевната си сила. Душевната изолация и същевременно «извисеният» интелект стимулират личната самостоятелност, но и водят до самота и засилен егоитет. Модерният човек се превръща в «душевен отшелник», който вече не приема за «разбиращо се от само себе си» онова, което някога се е знаело инстинктивно или по традиция.

Но това има и положителна и дори въодушевяваща стра-

на. Човек трябва и може да си извоюва наново и индивидуално всичко чрез *собствената* си познавателна дейност. Поради недостатъчно задълбочаване в същността на другите днес се разпознава само «фалшивият аз», външният човек, обременен с негативната страна на интелекта, лошото възпитание и обществените заблуди. Така че е необходимо да се изследват други дълбини, стигащи до конституционалното, органичното, темперамента и биографията, а това изисква време! Защото днес ни е необходимо повече време, за да се опознаем истински и да преминем през всички недоразумения, съмнения, неуверености, вътрешни рани и предразсъдъци, т. е. през съответните сенки. Волевите сили често не достигат, та след еротиката, когато би могла да се прояви истинската любов, да започне «процес на изглаждане на грапавините», минаващ през всевъзможни препятствия, за да се види какво представлява същността на другия. Множество външни неща ни отклоняват от същественото, а променените културни обстоятелства ни позволяват – без да се излагаме на особен риск – да имаме голям брой мимолетни връзки, които приключват, когато би могло да започне истинското опознаване. Така че днес по принцип е трудно да заемем правилна позиция към света. Често «двойникът» застава на пътя ни.

В едно партньорство трябва да се постави въпросът: «Дали това, което е видимо, е достатъчно за благополучно съжителство? Има ли изобщо смисъл да продължавам да се боря и да проявявам търпение или проблемите ще ме отклонят твърде много от собственото ми развитие?» Тези въпроси засягат и традиционните кръвни връзки между родители, деца, братя, сестри и други роднини.

Поради тези трудности, пречки и вътрешни усилия за изграждане на индивидуални отношения, които се подлагат на изпитания чрез много кризи, може би е обяснимо, че все по-често се зараждат носталгични копнежи по некомплицирано общуване и лесно разбираеми възгледи, които се възприемат на драго сърце.

Ето защо същественият въпрос днес е как да постигнем истинско социално разбиране, т. е. как да се научим да предоставяме на другия свобода за изява на неговата индивидуалност, да го ценим, действително да се интересуваме от него и въпреки различията да го обичаме – което очакваме и от него. С това засягаме проблем, важен именно за днешното време. Като съвременни хора всеки от нас е завладян от «двойник на предразсъдъците», който ни придружава като вид «Мефистофел» и до голяма степен влияе върху душевните ни навици. Подобно както други хора биха могли да бъдат превръщани в проектирани фигури, следователно огледало на нашите собствени неосъзнавани сенки, днес трябва ясно да разберем, че в много случаи оценяваме, ръководейки се от недостатъчно разбиране на човека, предпочитани от нас мнения, симпатии и антипатии – с други думи, пристрастни, необективни мнения, които най-често възникват от само себе си. При това може да се наблюдава и странен факт: отношението между възприятие и съждение (понятие) започва да се преобръща. Обикновено първо се появява съждението, оценката и по-късното възприятие няма почти никакво коригиращо действие.

От предразсъдъците обаче не може да се стигне до правилно разбиране на човека и света. Затова трябва да се започне методична, последователна борба с възникващите автоматично предразсъдъци и симпатии, съответно антипатии. Защото чувствата, които означаваме като «познавателни», ни дават информация не за самите неща, а единствено за личното ни отношение към тях.

Следователно изхождайки от разширено човекознание, трябва да развием практическа делнична психология на развиващия се човек, за да осуетим широко разпространеното взаимно разбиране, почиващо само на мнения.

Интересът към човека днес вече не е нещо напълно естествено. Случва се например с часове да седим до някого във влака или самолета, без да разменим нито дума с него. Тук

визирам специално положението в Германия. От друга страна, наблюдава се и как другият човек може да разкаже много неща за себе си в отговор на нашия въпрос, но сам да не попита нищо. От тази заплетена ситуация, която сме създали сами, може да излезем единствено чрез проява на искрен познавателен интерес – и най-често успяваме само ако установим, че нещата от физическия свят ни дават индикация за нещо по-възвишено и по-пространно. Тогава сетивата се отварят за по-дълбокото значение на феномените, симптомите и събитията, които ни заобикалят.

Погледнато от този ъгъл, дали не би трябвало да преразгледаме и брачната институция? Дали пълното невежество спрямо днешната променяща се структура на съзнанието не води до нейното надценяване и до приемането ѝ като безсрочна застраховка «Живот и чувства»?

Видяхме, че в епохата на «съзнателната душа»* проявата на индивидуалните и дълготрайни усилия е съществена предпоставка за успеха на дадено дело. Общовалидните програми и «вечните закони» се превръщат във врагове на това развитие и се нуждаят от нови духовни съдържания – както например се вижда ясно и от идеята за «демокрация», – ако не искаме да деградират до празни думи. Колкото по-всестранно е дадено познание и колкото по-съобразени с другите са действията, толкова «по-морален» е даден акт. А за да реагираме подобаващо на съвременната ситуация, е необходимо да разберем и сенките в човешката душа и да се научим на правилно отношение към отцепванията, «демоните».

Много връзки, наред с другите причини, се провалят и защото се хранят неосъзнати надежди и очаквания, за които единият брачен партньор претендира като заместители на

* Понятие от духовната наука, част от троичната душа – сетивна душа, разсъдъчна душа, съзнателна душа. Вж. «Теософия», «Въведение в тайната наука» и др. произведения на Рудолф Щайнер. – Бел. пр.

собствените му душевни дефицити. И обявява другия за отговорен заради причинени от други рани. Но за тяхното лечение човек трябва да се погрижи най-вече сам. За лечението може да се помогне само със свободен акт на обич. Всеки носи в себе си душевни рани, от които произтичат повечето емоционални реакции. Да се хвърля вината за тях вечно върху другите, парализира собствената воля, а «демоните» винаги нахлуват там, където възниква «вътрешна опозиция» срещу фактите.

Ежедневните ѝ проявления са недоволство, мърморене, вътрешна леност и в крайна сметка постоянни разногласия и разправии. Ако винаги искаме от другия да бъде само такъв, какъвто си го представяме, това вече е началото на края, понеже така се активират негативните сенчести страни. Взаимните упреци ескалират и освобождават разрушителни сили. Можем да избегнем тези неща и «да обречем на глад» демоните, ако отделяме специално внимание на душевния си живот. Тъй като самопознанието е неотменна съставна част от човешкото съществуване, трябва да се запитаме дали се познаваме достатъчно добре и можем да понесем образа си в огледалото, поднесено ни от другия, т. е. дали сме узрели за партньорство, което може да се развива и обогатява. Ако дадено общуване се третира не само като доживотна гаранция за щастие и емоционална опора, а и като възможност за развитие и шанс за съзряване чрез другата индивидуалност – при положение, че тя се разкрие пред нас, – тогава можем да придадем индивидуалното си съдържание и на традиционните форми. Но опитът показва, че когато се срещнат две силно изявени индивидуалности, в началото зейва пропаст. Забележителното в случая е, че «индивидуалност» днес най-често се идентифицира с «труден характер».

В свое писмо Рилке споменава тези взаимовръзки и евентуалното им проявление в брака: «Впрочем аз съм на мнение, че „бракът“ като такъв не заслужава вниманието, което му се приписва поради конвенционалното развитие на неговата същ-

ност. На никого и през ум не му минава да изисква от несемеен човек да бъде „щастлив“ – но когато се задоми, всички са силно изненадани, ако *не* е щастлив! (А при това, ей-богу, съвсем не е важно човек да бъде щастлив, нито несемеен, нито задомен)... Брактът в някои отношения опростява жизнените обстоятелства, а общността на двама млади хора естествено сумира техните сили и воли и изглежда, че така обединени, те ще стигнат по-далече в бъдещето отпреди. Само дето това са сензации, от които не може да се живее. Преди всичко брактът е нова задача, ново задължение и сериозност – ново предизвикателство и изпитание за силата и добротата на всеки от партньорите, както и нова голяма опасност за двамата.

Според мен в брака не става въпрос да се разрушат всички граници и така да се създаде набързо общност. Добър брак е по-скоро този, в който всеки определя другия за пазител на своята самота и му оказва най-голямото доверие, на което е способен. *Единният* живот на двама души е невъзможност, непостижимост, а където все пак очевидно е налице, е ограничение, споразумение, което лишава от пълната свобода и шанса за развитие на единия или на двамата. Но съзнавайки, че дори между *най-близките* хора съществува безкрайна отдалеченост, те могат да живеят прекрасно един до друг, ако съумеят да обикнат дистанцията помежду си, която им дава възможност винаги да се виждат един друг в цялостен образ и пред голям небосклон!»¹³⁴ Такива мисли действително могат да ни подтикнат да погледнем на традиционните неща и от друг ъгъл.

Нови проучвания в Америка относно причините за развод показват, че в стресови ситуации много двойки неволно не се изслушват внимателно, т. е. общуват повърхностно. И щастливите двойки не разрешават всичките си проблеми, но въпреки това съумяват да водят диалог с «хумор и симпатия». Известният брачен съветник Петър Крамер също пропагандира брака между самостоятелни индивидуалности и е на мнение, че «проблемът е не в избора на брачния партньор, а как да

живееш с този избор». Всеки трябва да осъзнае собствените граници и тези на другия, да добие по-голяма самоувереност, за да не зависи изцяло от признанието на другия. Самостоятелността обаче не бива да се бърка с егоизма. В случая става въпрос не за непроявяване на чувствата, а за култивиране на необсебваща любов. Така например на съпруг, който се оплаква, че жена му е станала скучна, Крамер препоръчва да се опита да гледа безкритично на съпругата си и да работи върху самия себе си. «Решението не е нито да се напусне, нито да се променя другия. Решението е съвместно израстване.»¹³⁵

Във всеки случай в САЩ възнамеряват да увеличат броя на предбрачните консултации, за да се помогне на бъдещите двойки да проверят дали са подходящи един за друг. Според най-новите изследвания тези консултации могат да предвидят до 90% дали дадена двойка по-късно ще се разведе или не. Съвместното израстване според Крамер не е възможно чрез повърхностни приятелства и партита, където брачните партньори се показват като «трофеи». Но в края на краищата никой не твърди, че моногамията е нещо просто. Привържениците на полигамията виждат решението на проблема в бракове с няколко партньори. Някои от тях обаче са стигнали до извода, че този вариант брак е още по-сложен.

Ето че стигаме до същинската сенчеста природа на любовта, доколкото чрез противодействащи сили тя превръща добрите намерения на човека в тяхната противоположност.

Вече установихме, че в нашия душевен живот има две сили. Едната е насочена повече към външното обкръжение и живее в мисленето, а другата е обърната повече навътре и се проявява като лично чувство, като емоция. Силата в мисленето има склонност към охладняване, тази в чувството – към прекомерно разпалване.

Така нареченото «зло» в нашия случай се състои между другото в това, че тези неща се разменят или че определени части се изваждат от хармоничното цяло и се обявяват за частични истини, стават опозиция на цялото, от което всъщ-

ност произхождат. Нещо, което е напълно оправдано в дадена област, по неоправдан начин преминава в други житейски области. Чрез преобръщане на някогашните добри импулси злото възниква като «изкривено, изопачено добро». Някои политически системи и мирогледи затова и са така привлекателни, защото наподобяват доброто, но се развиват на погрешна плоскост. Тук можем да изброим много примери от политическата практика, а също от психоанализата, както и определени секти. Къде, да речем, може да се постигне «свобода»? Къде може да се постигне равноправие или подобаващо отношение към животинската еволюция?

Убедителна аналогия можем да извлечем от медицината. Болестите най-често имат нещо общо с «разбъркване». Така при старите хора студените кости могат да изгубят калций (остеопороза) и дори да се възпалят. Там обаче, където този минерал няма място, а трябва да тече само топлата кръв, калцият се отлага и води до артеросклероза.

Следователно, за да направим точна преценка на доброто и злото, най-напред трябва да научим къде е правилното място на нещата. Днес ни се струва проблематично, че чисто природонаучните възгледи, например закономерностите на физически-минералния свят и механичното искат да се наложат във всички области на живота като «сенки и схеми», т. е. догми. Тези духовни «изолационни продукти» придобиват самостоятелност и проникват в нашето мислене като неразтворими вещества. Тогава говорим за сърцето като за помпа, за «механизъм» на инстинктите и нагона, за гена «техника», аграрно «инженерство» или за мозъка като «компютър». Тези мъртви мисловни модели, които образуват свой, опиращ се на сетивността свят, се обозначават като «ариманически».

А как изглеждат нещата вътре в човека, в неговата емоционална сфера? Там виждаме тенденция, която иска да се издигне над прозаично сухия сетивен свят и да премахне всички форми и земни закони – например логиката. Така че там се срещахме със силите, които освобождават човека от земната

«проза». От този ъгъл можем да разгледаме аскетизма, художествените дейности, фантазията, също и философията, която си създава свой мисловен свят и се извисява над принудата, произлизаща от сетивния свят.

По този начин можем да разгледаме и определени душевни едностранчивости, присъщи на отделните полове. Така например вътрешното изстудяване в депресията, която ни обвързва изцяло със земното, или разпалването в манията, която обявява за нищожни всички природни закони, сковането в хипохондрията и душевното възпламеняване в истерията. Този вид възпламеняване се обозначава като «луциферическо». То се опитва тенденционно да въвлече душевния живот в емоционалния егоитет, а с това да го откъсне от земните мисловни закони, да основе свое царство от афекти, силни желаниа, страсти и нагони, което можем да наречем субективизиране на живота. Такива луциферически възпламеняващи душевни импулси, силно изявени у някои хора, които се опитват да емоционализират всички жизнени области, до известна степен инфектират душевността и понякога са – както например при масовите истерии – изключително заразни. Познаваме тенденцията да останем влюбени в мнението си, въпреки по-верните чужди възгледи и водени от известна суетност, да обявяваме чисто себичните си чувства за «обективни факти».

Едно от най-многостранните усещания, което обаче може да се окаже и голяма илюзия, понеже е свързано с най-интензивните чувства, е любовта. Как най-добре ще се опазим в живота от изопаченията, изкривяванията и вътрешните инфекции, т. е. от луциферическата си сенчеста природа?

В идеалния смисъл само ако освободим любовта, доколкото ни е възможно, от егоистични чувства и се научим да обичаме другите заради тях самите. Ако подтикът да проявяваме любов и интерес е външен, причината за любовта е в любимото същество, а не в нас, т. е. първоначално е лишена от егоизъм. Веднъж Владимир Соловьев нарече този душевен процес акт на «потвърждение». Това «да» в любовта тогава

е като отговор на въпроса, зададен ни от другия. Отговаряйки най-напред със сетивните усещания, ние дори излизаме от първичното си самообвързване. Според Соловьев първичният акт изхожда не от обичащия, а от обичания, който най-напред трябва да докосне вътрешно обичащия. Следователно в идеалния случай любовта се разбира като «отговор» на докосването от страна на другия. Това потвърждение обаче, ако следва да е здравословно, трябва да е плод на свободен избор. Никой не може да бъде принуден или убеден да обича.

При това, както вече споменахме, чисто инстинктивното привличане към другия все още не е същинското потвърждение, а неговата *предпоставка*, понеже неговата същност още не се е проявила. Ако обичам, с други думи: казвам «да» на някого заради неговите достойнства, трябва да се запитам дали го ценя само заради тези качества, които ми харесват, или го обичам защото те са лично *негови* достойнства, чрез които той се проявява като уникално същество, като аз. Ако се чувствам привлечен към другия само заради неговите достойнства, значи имам положително отношение към него, не защото го възприемам като самостоятелен аз, а одобрявам само това, което е добро за мен. Следователно одобрявам и обичам само себе си. Такъв вид любов, който в началото най-често съдържа този егоистичен аспект, естествено има своето място и оправдание. Затова и е така възбуждащ, хубав и трепетен – понеже притежава този луциферически аспект.

Описаният егоистичен израз обаче е сянката на онова, което има пълното си основание единствено в по-възвишен смисъл, т. е. в духовното. Появявайки се в тази изопачена форма, а с това и неправомерно в сетивния свят, може да се превърне във входна врата за всичко, познато ни като ревност, зависимост, любовна лудост и илюзии, които твърде охотно се крият зад маската на «любовта».

Достатъчно е да си припомним колко бързо след първата сексуална среща излизат наяве «сенките на властолюбието» и на зависимостта.

В душевността има сфера, в която егоизмът е напълно оправдан и дори би трябвало да се прояви максимално силно. Става въпрос за любовта към собственото духовно развитие, а с това и към духовния свят. Но тази любов към духовното може да произлезе само от мен и трябва да стане реалност заради мен, заради собственото ми усъвършенстване. Тъй като ние сме същества, чиито същински корени са в свръхсетивния свят. Затова и сме задължени да се образуваме, колкото ни е възможно. Трябва да се научим да обичаме духовното заради самите себе си и да се опитаем да внесем в душата си толкова духовна субстанция, колкото ни позволяват силите. Следователно личностно-егоистичният елемент е оправдан в любовта към душевността. Чрез тази индивидуална дейност човекът отново се свързва със своя космичен произход и с това изпълнява едно важно условие тук, на Земята – да се самоусъвършенства.

В този контекст е интересно да наблюдаваме как може да възникнат проблеми, ако единият партньор реши да тръгне по този самотен път, а другият – най-често от незнание на взаимозависимостите – му създава спънки, понеже смята, че така ще изгуби «любовта» му или ще се отчужди от него. Често точно мъжът е този, който поради ревност или страх да не изгуби партньорката си, ѝ пречи да върви по този път.

Така че луциферическите сили в света имат тенденция да смесват двата свята на любовта, земния и духовния, и се стремят да уподобят сетивния на духовния. Това, което има своето основание в едната област – личностната любов, в другата, в сетивната област се превръща в нещо враждебно. Следователно егоистичната любов в сетивната област става луциферическа сянка на истинската духовна любов, която днес зачитаме твърде малко. Често се учудваме, че не намираме решение на някои любовни проблеми, защото го търсим в погрешната област. Та нали можем да си представим как би изглеждала дадена връзка, в която на първо място е индивидуалното духовно-морално развитие и така може да се обра-

зува субстанция, подхранваща и стимулираща и физическата любов. Че и там са възможни – дори понякога необходими за самопознанието – заблуждения, се разбира от само себе си и ние не отричаме емоционалната топлина заради егоистично-студения стремеж към знание. Как по съвсем друг начин и с какво уважение биха се срещнали двама души, които признават и подкрепят взаимно индивидуалните си стремежи?

Както възвишеното може да се смеси със земното, така и в духовния стремеж може да се внесе непросветлен земен елемент, който да го оскверни. Възможно е да се породят окултни фантазии, които вече не се вписват в действителността, своеволни мнения, фалшив идеализъм и самолюбие. Тогава душата привнася непросветлената си земна природа във възвишените области и създава друг вид безредие.

Затова ако искаме да се развиваме духовно, винаги трябва да се наблюдаваме. Колкото по-надличностно се държим във взаимоотношенията си със света и другите хора и колкото повече усилия полагаме да усъвършенстваме познанията си, толкова по-здравословно може да се развива душата. Дали не е само собствената ни духовна леност тази, която завива на напредъка на другия и иска да го смъкне до своето несъвършено емоционално и познавателно ниво? Дали голяма част от проблемите в нашата връзка са толкова разпространени, защото не проявяваме достатъчно любов към висшата си същност и често изискваме от другия това, което всъщност би трябвало да направим сами? Какво обаче се случва, когато неизживяното, но налично влечение към духовно усъвършенстване, присъщо за всеки човек, нахлува със своите енергии в сферата на инстинктите, на нагона и висшето си търси заместител в нисшата физическа област? Възможно ли е висши влечения да «сублимират» в нисши и да се превърнат в изкривен духовен образ, сянка на най-възвишеното в най-нисшето? Обратният път е познат от психоанализата. Откъде произлизат разрушителните енергии на отрицателните афекти, честолюбието, стремежът за власт, «коремната хитрост» на толкова много ра-

финирани перверзии?

Ако светогледът е резултат само на материалистически представи, присъщото на душата влечение към духовното, макар че съществува, се отклонява навън и се заглушава. Тези неизползвани висши влечения ще потърсят баланс на друго ниво. Всеки знае от собствен опит, че неудовлетворените душевни желания търсят, а и намират достатъчно заместители във физическата сфера – храна, алкохол, сексуалност, мода, за да изброим само някои от най-често срещаните занимания. Колко изобретателен става човек, когато иска да получи съответните неща, ни е отдавна известно от изследването на наркотичната зависимост. Според него всеки престъпник може да се разглежда като дегенерирал гений, който разгръща таланта си на деструктивно равнище. Вложени в правилната сфера, неговите способности биха били благотворни и много полезни.

Тази гранична област между нисши и висши сили става все по-пропусклива в процеса на човешкото развитие. Следователно поради отслабване на моралните и традиционните обвързаности съществува опасност духовни сили да се прокраднат в други душевни области и да подтикнат към «зли» действия, показващи учудваща изобретателност. Така че няма абсолютно зло. Всяко зло възниква, ако нещо добро в определен смисъл се употребява по друг начин и едва тогава се преобразява в зло. Какво се случва, когато висшето, по необходимост егоистично влечение нахлуе в чувствените влечения, в личните егоизми и страсти? Сетивните здравословни влечения се превръщат в изкривени, а с това и в *перверзни* духовни образи.

Следователно перверзиите в сетивната област, ужасяващите – а нерядко и заплениващи хората – аномалности са непосредственият противоположен образ на това, което биха представлявали висши добродетели в духовната и познавателната сфера, ако тези сили останат на тяхното равнище. Следователно извисеното се преобразява и изражда в нещо

отвратително. Това е важен закон, чието значение изобщо не е за подценяване и затова заслужава цялото ни внимание. От него произлиза и присъщата на перверзното магическа сила, с която например си служат черната магия, някои политически течения и водачи на секти. Достатъчно е да проучим биографиите на известните престъпници в световната история. Все по-разпространяващите се тенденции към сексуална злоупотреба с деца, изтезания, безсмислени разрушения, насилие и др. също биха могли да се оценят от гледна точка на духовното изкривяване. Какво не са успели да развият в познавателния си живот престъпниците, които най-често са интелигентни и въпреки това не се отказват от своите престъпления, и защо страдат от морална лудост?

Как би изглеждала една индивидуална, съответно културна профилактика и терапия в тази област, ако изследваме многобройните «неправомерни култове», породени от духовния дефицит. Как можем да превърнем деградиралите фантазии в нормално здравословни? Това ще разгледаме по-обстойно в предпоследната глава, вземайки за пример биографиите на двама убийци. Заблудите обаче имат за задача и да обогатят нашите разумни познания и преценки, за да ги приложим в психологията и педагогиката.

Чрез определени практики днес все по-често се осъществяват «пробиви» в едната или другата посока. Откъснатото от света фантазърство и инцидентното докосване до духовните светове, тоест възприемане на нещо отгук-оттам в духовните светове, застават редом до земното властолюбие, амбициите и лъжите. В политическия живот те понякога достигат епидемични размери. Тъй като наркотиците, определени медитационни техники и всевъзможни окултни практики позволяват значителен «граничен трафик», от голямо значение са правилните познания за собственото душевно здраве.

Ако трябва да обрисоваме още веднъж накратко «чистата» същност на любовта, можем да кажем: Чрез индивидуалната телесност и с обусловената от нея силна идентификация

на душата с тялото ни и сетивността се развиват нормално земно азово чувство и нашият здравословен егоизъм. Но за да можем да обичаме, т. е. да се потопим в друго, чуждо същество, обичайното азово чувство трябва да отстъпи на заден план. Следователно любовта се превръща в изживяване на другия в собствената ни душа. Чрез необходимото потискане на самолюбието в собствения аз постепенно възниква същността на чуждия аз, в който вникваме и отчасти се преобразяваме. Така например страданието на другия се изживява като състрадание, радостта като споделена радост, въпреки че не ни засяга лично. Но само духовното в нас и в света е в състояние да се преобрази в нещо друго, да се влее в нещо чуждо, без да изгуби същността си, макар да се «жертва» по своя воля.

Следователно преобразяването в любовта изглежда така: егоистичното азово чувство се потиска и се разгаря като любов, преобразява се в по-възвишена сила и не угасва. Чрез отдадеността то се обогатява и засилва – аналогично на студено парче дърво, което, използвано за огрев, излъчва енергия и топли. Духовното остава вярно на своята закономерност – преобразяването, и се събужда в сетивния свят едва чрез любовта. Ние предчувстваме, че любовта във всичките си форми като духовна сила, като «небесна мощ» трябва да бъде нещо, за което копнее всяка човешка душа. Нейната липса или дори само недостатъчност би довела до необозрими последствия за човечеството.

Нека накрая да споменем още някои мисли от писмо на Рилке, в което отговаря на млад поет, запитал го за същността на любовта: «Да обичаш също е добре, понеже любовта е трудна. Човекът да обича човека е може би най-трудното, което ни е възложено; най-голямото, последното изпитание, работата, за която всичките ни занимания са само подготовка. Затова младите хора, които са новаци във всичко, не *познават* любовта: те трябва да я изучат. [...] Времето за обучение обаче винаги е определен, дълъг период, а оттам да обичаш е да излезеш от себе си и да навлезеш далеч навътре в живота –

самота, усилващо се и задълбочено уединение за този, който обича. Да обичаш първоначално не е нещо, което разцъфва, отдава се и се слива с друго (тъй като що за сливане би било това на неприясеното и неготовото, още неподреденото?). Това е възвишена основа за отделния човек да съзрее, да стане нещо в себе си, да стане свят за себе си заради друго. [...]

Никоя област в човешкото изживяване не е така изпълнена с конвенционалности като тази: в нея има най-различни спасителни пояси, лодки и гумени балони; общественото мнение е съумяло да създаде всевъзможни убежища...»¹³⁶

ПРОБЛЕМЪТ НА МЪЖКАТА И ЖЕНСКАТА СЪЩНОСТ

Според мене може да се каже, че повечето мъже в нашата култура крият своята женска страна, жената в себе си. И ако на тридесет и пет или четиридесетгодишна възраст пожелаят да установят отново контакт с жената в себе си, тя междувременно наистина е станала техен неприятел. Тогава е възможно въпросният мъж да се сблъска с много враждебност и във външния свят. В този свят, изглежда, е валидно правилото: Каквото е вътре, такова трябва да бъде и вън.

А когато една жена търси признание за женствеността си и затова крие своята мъжка страна, мъжа в себе си, тя вероятно също ще установи, че двадесет години по-късно той не храни добри чувства към нея. Освен това може би е суров, дори брутален в своята критика. Тя е в капан. Ако сега си потърси зъл мъж, за да заживее с него, наистина ще има някого, на когото да приписва вината за всичко и това евентуално ще отслаби малко вътрешния натиск, но няма да разреши проблема със скритата същност. Жената може би ще изстрада двойно отхвърляне и проклятие – от страна на мъжа във и извън себе си.

Във всичко това се таят толкова болка и мъка. Всяка част от нашата същност, която не обичаме, ни става враг. Тези вътрешни врагове могат да излязат наяве и оттам да се опълчат срещу нас.¹³⁷

РОБЪРТ БЛАЙ

В следващите редове бих искал да тръгна от космологичната антропология, да осветля по-дълбоките аспекти на мъжката и женската същност, за да ги използваме като основа за останалите психологични аспекти, които следва да разгледаме.

За целта трябва да се върнем във време, в което не само

душата на човека, но и неговото тяло са обединявали в себе си и двата пола, т. е. хората са били андрогенни. Останки от някогашната двуполовост срещаме и днес у хермафродитите, които в древните култури се радват на дълбоко уважение, понеже напомнят на древни космически етапи в развитието. Тези две същности се намират и в душата на човека и се обозначават с понятията «мъжка» и «женска», като представляват синоними на насочените навън (мъжки) и насочените предимно навътре (женски) сили. Така ориентираната повече навън сила на волята е «мъжкият», а насочената навътре сила на душата е «женският» елемент. По-късно ще видим, че при мъжа можем да говорим по-скоро за доминиращи желания, а при жената – за доминантна фантазия. Но първоначално тези сили не са полово специфични, макар че доминират у единия или другия пол и следователно създават известни едностранчивости. В процеса на еволюцията сме станали физически еднополови същества. Насочената повече навън, към земното волева природа изгражда мъжкото тяло с цялата му земна стабилност и физическа тежест, а насочените навътре сили на представите и въображението, които по своята същност са неустойчиви, творчески и «неземни», изграждат по-пропускливото, по-мекото и следователно по-ориентираното към космоса тяло на жената с цялата гама от налични физически репродуктивни възможности. Да вземем например лунния цикъл при менструацията. Тъй като мъжката инкарнация е «пожертвала» част от вътрешната си волева субстанция за изграждане на тялото, в душевността на мъжа са останали повече сили, подчинени на тенденцията да се проявяват навътре, обърнати към неговата личност. Последицата е, че в душевния живот на мъжа съществува тенденция към «женска» ориентация. Жената, употребила за създаване на тялото си повече космически съзидателни сили, които впрочем са в основата на дейността, образуваща мислите, представите, е съумяла да запази в душевния си живот волева сила; затова в душевността си тя е обърната повече към Земята, т. е. има «по-мъжка» ориентация.

Може би твърдението, че мъжът според своята душевна същност има ясно насочена навътре, с други думи, по-мека душа от жената, първоначално ще събуди недоумение. При внимателно наблюдение обаче се откриват много доводи в негова подкрепа. Ще го приемем по-лесно, ако не обвързваме понятията «мъжки» и «женски» с каквито и да било оценки или предразсъдъци. Така мъжът чак до физическите си органи и особено в половата си природа, се явява по-ориентиран навън, «принадлежащ към Марс», докато жената във физическата си мекота, пропускливост и полова ориентация навътре «принадлежи към Венера».

Както вече казахме, душевно е точно обратното. В душата на жената е заложена тенденция за проява на «мъжки» качества, т. е. волеви сили, насочени към практическия земен живот. Може да се говори и за по-голяма душевна конкретност, личаща особено във взаимоотношенията, в които мъжът общо взето мисли много по-теоретично, т. е. «неземно». При «мъжката» душа на жената най-често виждаме и по-силен характер, по-голяма душевна издръжливост, душевна смелост и енергия, например в конфликтни ситуации. Мъжът общо взето има склонност да отдръпва душата си от конкретно земното и лесно може да се изгуби в общо-абстрактното и теоретичното. «Общото му е по-близко от личното»: (К. Г. Юнг). *

Най-често нямаме понятие колко дълбоки и трайни са

* Тя и той спят в палатката си. След няколко часа тя го събужда и казва: „Погледни към небето и ми кажи какво виждаш.“ Той: „Виждам милиони звезди.“ Тя: „И какво си мислиш?“ Той се замисля за момент и казва: „Погледнато астрономически, за милиони галактики и билиони потенциални планети. Погледнато астрологически, Сатурн се намира в дома на Лъва. По отношение на времето – че сега е 3 часа. Теологично, че Бог е всемогъщ и ние сме малки и незначителни. Метеорологически ми се струва, че утре ще имаме прекрасен ден. А ти какво си мислиш?“ Тя нежно го плясва по челото и казва: „Погледнато практически, НЯКОЙ Е ОТКРАДНАЛ ПАЛАТКАТА НИ!“ – Бел. пр.

понякога душевните му травми, когато той се затваря в себе си, но си дава вид на «силен мъж».

От тази гледна точка е интересно какво показват по-новите изследвания относно физическите и психологическите аспекти на взаимоотношенията при мъжете и жените. Мюнхенското «Общество за рационална психология» например е разпитало около 4 хиляди мъже и жени за причините за конфликти в тяхното партньорство. Резултатът: най-често споменаваната причина за раздяла според жените е настъпилата емоционална студенина на партньора. Мъжете напускат своите партньорки най-вече заради изневяра, макар че те самите не са света вода ненапита. 59% от жените определят като причина за приключване на връзката сексуалното еднообразие, т. е. липсата на въображение. Следват нетолерантност (48%), липса на ред и дисциплина и различни пристрастености (41%), нечестност (39%). Едва на шесто място жените изтъкват изневярата, която две трети от всички мъже са посочили като причина за раздялата. 35% от мъжете не понасят постоянното мърморене, 26% назовават ревността. Това, че благодарение на своята космически ориентирана телесност и пропускливост жените са принципно по-здрави, показва изследване на Клаус Хурелман, учен по проблемите на здравеопазването от Билефелд, проведено с 2500 младежи и девойки. Той успява да докаже, че жените имат душевна «алармена система», която по правило ги прави по-жизнеспособни, здрави и приспособими от мъжете. Още в ранна възраст момичетата се научават да вземат под внимание сигналите на тялото си и да не ги изтласкват от съзнанието си с лека ръка – както постъпват момчетата – или да реагират агресивно спрямо тях.

Телесно-душевната деликатност при жените води до по-честа поява на психосоматични болести, което обаче днес се оценява положително, понеже въпросната «алармена система» ги опазва от по-големи здравословни проблеми.

Колкото до поведението спрямо околните, според изследването младежите три пъти по-често от момичетата са склон-

ни към насилие над хора и вандалски прояви. Интересно е и, че жените живеят средно седем години повече от мъжете. Тази тенденция се засилва. Изследователите го обясняват и с по-голямата ангажираност на жените (!). Те се научават да съчетават натоварванията в професията и личния живот и да създават баланс. На мъжете, които обичат да потискат проблемите, нерядко им липсват възможности за компенсация и други сфери за реализация на личността. Освен това те често са зависими от професионалния успех, т. е. от външни фактори.

Трябва да изхождаме от факта, че душата на жената поради тенденцията към земното е по-близо до живота, по-издържлива е и дори по-диференцирана в себе си, докато поради общо абстрактната тенденция душата на мъжа остава по-неструктурирана. Ако разгледаме архетиповете, в подсъзнанието на мъжа все още можем да видим спящия «глупав Адам», докато при жената «умната змия» дебне в душевните дълбини, изчаквайки сгодна ситуация, за да нападне. Оттук в митологията и приказките змията е и символ на земната мъдрост и хитрост, която естествено има и отровна страна. Историята на еволюцията ни разкрива тези основни факти.

Вследствие разделението на полове, станало в дълбоката древност, оплождането се извършва отвън. Чрез него обаче се освобождават и свързани с тялото сили, които сега дават възможност за по-висше «оплождане» чрез духа, на който дължим индивидуалното самостоятелно мислене. Едновременно с разделянето на полове и образуването на възпроизводителните органи се създава и мозъкът като орган за възприемане на духовността. Силата, чрез която човекът оформя в себе си мислещ мозък, е същата, с която в отдавнашни времена дуполовият човек се е самооплождал.

Следователно мисленето е придобито чрез пожертване на двойната полова природа и обособяване на еднородността. Създаването на противоположния пол спестява на индивида определена органична дейност, която дотогава е насочвал

към самия себе си, и освободената сила сега може да сублимира, съответно преобрази в по-висши продуктивни сили. Което е станало едностранно, ограничено в тялото, отново се допълва и чрез духа става човешки пълноценно.

Връзката на възпроизвеждането, т. е. на органичните продуктивни сили с по-висшите познавателни способности е много показателна. От древните азиатски, но и европейски култури – например определени монашески ордени – знаем, че в тях съществува стремеж за постигане на висши познавателни сили чрез преобразяване на сексуалната сила. Следователно размножителните сили и по-висшето имагинативно, визионерно мислене са свързани. Така че може да се наблюдава как еротичният елемент импулсира и стимулира художествено-продуктивното творчество – връзката между влюбването и лирическото творчество е всеизвестна. Но може да се наблюдава и точно обратното, особено в биографиите на хора на изкуството. Желанието за съединение с отделения пол, което в широк смисъл означава и съединение с духовността чрез познанието, се обозначава като «любов». Затова влечението към познание и еротичното влечение очевидно са взаимозависими. Те постоянно са изправени пред опасността от смесване или злоупотреба. По-висшето влечение към познание и «нисшето» еротично влечение са явления, съпътстващи дейността на душата в еднополово тяло.

Както вече видяхме, чувствената и духовната любов взаимно се обуславят. Едната се насочва повече навън, другата, духовната форма на мъдрост и познание – повече навътре. Следователно в телесно-душевното винаги има известна едностранчивост. Едва в по-висшите душевни сфери при мъжа и жената отново има «двуполовост».

Духът оплодява женската душа на мъжа и я прави «мъжко-женска», а на мъжката душа на жената въздейства по женски и я прави «женско-мъжка». В по-висш смисъл отново се създава цялост, в която въпреки различните нюанси половите разлики са премахнати. Равенство или равнозначност обаче

все още не означава еднородност.

След като при мъжката същност по-често наблюдаваме насоченост навън, към земното, а при жената – по-скоро интроспекция, съответно небесния елемент, можем да запитаме как тези тенденции влияят на половете.

Духовното в мъжа, неговите идеи се поддават по-лесно на диктата на осъществимостта и външната «природа, доминирана от желанията», което е характерно особено за изследователите, учените и артистите. Така че вечно мъжкото ни тегли «надолу», а вечно женското «нагоре». Духовното в жената съгласно същността ѝ е по-близко до интуитивното и небесното, у нея е заложен свещеническият или ясновидският елемент.

Как мъжкият дух оплодява женската душа на мъжа и може да доведе до «раждане», се наблюдава при творческите натури. Рилке например често говори за женската страна на душата си и как, веднъж оплодена от дадена идея, която бавно зрее в него, после се ражда произведение на изкуството. Каквото се извършва в тялото на жената, при него се извършва в «женската душа». «За мен е толкова естествено да *разбирам момичетата и жените*; най-дълбокото изживяване на твореца е женско – защото е свързано със зачатие и с раждане. Веднъж, говорейки за лицето на непознат, поетът Обстфелдер написа, че (когато мъжът заговорил) в него сякаш се появила *жена*. Струва ми се, че това е валидно за всеки поет, който заговорва...»¹³⁸

Следователно възприемането на женската сенчеста природа в мъжа е много важно. Рилке напълно осъзнава и двойствената си душевна природа, всички потиснати желания, травми, страхове и особености, които днес обявяваме за «неврози». От този елемент на напрежение, който невинаги трябва, съответно може да бъде успокоен, се раждат някои от неговите произведения.

Известният по онова време психиатър Емил фон Гебзелт иска да го «излекува» чрез психоанализа, с «голямо раз-

чистване». След известен размисъл Рилке му отговаря: «След най-сериозни разсъждения стигнах до извода, че не бива да си позволявам помощта на психоанализата, освен ако наистина реша да започна нов (евентуално непродуктивен) живот [...], така че, строго погледнато, не мога да желая никаква промяна, никакво вмешателство отвън, никакво облекчение. [...] Може би някои от споделените ми напоследък опасения са преувеличени; но доколкото се познавам, струва ми се сигурно, че ако прогоните дяволите ми, това ще уплаши малко, (да кажем) съвсем малко и моите ангели, а точно това – опитайте се да влезете в положението ми – в никакъв случай не бива да допускам.»¹³⁹

От друга страна, започвайки с големите социални и културни преломи на XIX и XX век, можем да посочим жени, които поради социални ограничения не са получили право да изживеят своята здравословна женственост, своето майчинство и своите насочени към конкретния живот «мъжки» волеви сили и поради това са развили насочена към тях самите «патологична фантазия», например чрез хистерии и други душевни болести, та по този начин да се опълчат несъзнателно срещу живото ненавистните обществени порядки. Защото именно тези форми на хистерично-невротични болести най-често са обусловени единствено от земните условия. Красно-речив пример за такъв «телесен протест» имаме в лицето на Берта Папенхайм (Анна О.), един от първите случаи на психоанализата. Историята на заболяването показва как поради условията на епохата, социалната безизходица и монотонния живот «мъжките» качества на жената се проявяват като болест. Осъзнаването на проблема с помощта на психоанализата и престоят в санаториум, комбиниран с художествено-творчески занимания, ѝ помагат постепенно да намери отново себе си и в крайна сметка да се реализира активно в социалния живот – по-конкретно във феминисткото движение. Едва собствените ѝ страдания я правят съпричастна на чуждите страдания и нейната ангажираност за подобряване социалния живот

на другите, т. е. погледът навън ѝ помага да оздравее. От този момент нататък животът ѝ е подчинен на общественополезната работа, «социалното майчинство», практическата доброволна дейност в служба на обществото

Без да изпадаме в схематизъм относно мъжката и женската същност, според мен си струва да вникнем по-дълбоко в нюансите на душевно-духовните процеси при мъжа и жената, за да разберем не само «какво», но и «как».

Въпросът за мъжката и женската същност ще се задълбочи още повече, ако се опитаме да го осъзнаем на фона на повтарящия се земен живот и съдбата. Нашата половост, както и обществените порядки ни предопределят и различна съдба. Какви са по-дълбоките причини да изберем женско тяло, което е по-пропускливо за душевното и по-меко само по себе си, или тяло на мъж, което е по-земно, по-плътно и затова първоначално «по-непропускливо» за духовното?

Различната телесна конструкция на двата пола води до различни душевни качества: Жената е по-скоро в състояние да развие у себе си същинските вътрешно-душевни качества, а именно емоционалността. У мъжа е заложено надмощие на интелектуалните¹⁴⁰ и насочените към външния материален свят, т. е. към обкръжението, душевни сили, които, както видяхме, не са непременно житейски практически. При него се наблюдава и поляризация на интелектуални и инстинктивни сили, което може да породи душевно противоречие. У жената е заложено по-затворено и единно, а също по-задълбочено душевно състояние. Поради това тя е в състояние да има по-дълбоки психични изживявания, които въздействат по-силно върху цялата физическа телесност. Резултатът, както знаем, е значително статистически по-големият брой психосоматични болести при жените. От тези по-дълбоки душевни сили в следващия земен живот може да се изгради по-плътна и силна тяло: мъжката конституция.

Поради това мъжът, който с душевната си конституция по-целенасочено обхваща външното, периферното и общото в

много отношения душевно е «по-обективен», по-рационален и отчасти и «по-повърхностен», което също е важно душевно качество. От тези проникващи по-малко в душевната организация сили в следващия земен живот възниква по-пропускливо женско тяло. Разбира се, има индивидуални отклонения, които обаче не можем да разгледаме по-подробно на това място.

Опитът сочи, че жената е способна да улови по-директно значението на душевни или духовни съдържания и интуитивно да оцени тяхната практическа стойност. Лекциите със спиритуална или общомедицинска насоченост се посещават предимно от жени. За мъжете с техните «замръзнали мозъци» тези неща често са откъснати от реалността глупости или окултни безсмислици. Мъжкият мозък е инструмент, който се затруднява с подвижни мисловни потоци и първо трябва да се подготви, за да се освободи от вътрешната скованост. Отричайки женската си страна, мъжът лесно може да се втвърди душевно и да забуксува на едно място. Следователно, когато говорим за сенчестата природа на половете, трябва да споменем за опасността мъжът лесно да се «заинати» за нещо, а жената да се разпилее или удави в емоции, ако не развие здравословната си мъжка страна на душата.

Възпитанието и културните влияния, разбира се, също играят немаловажна роля при евентуалните едностранчивости, изкривявания и затваряне в себе си.

Ако погледнем още веднъж конституционната сенчеста природа на нашата половост, ще ни стане ясно, че не сме «средни хора», а носим едностранчиви отпечатъци, в които съществено участие имат полярните космически сили, обозначени от нас като Луцифер и Ариман. Ако разгледаме телесността, от една страна, повече откъм физическите сили – лекота, мекост и космическа обвързаност, а от друга – откъм тежест, плътност, земна насоченост, ще разберем, че луциферическите сили владеят женската, а ариманическите – мъжката телесност. Както вече споменахме, тези едностранчивости

могат да се компенсират в духовното без задължителен отказ от прекрасните телесно-душевни нюанси и ликвидиране на различията. Това означава също, че едва силата на индивидуалния аз е в състояние да приведе в благотворна хармония някои наши душевни едностранчивости. Ако тази азова сила е отслабена при жената, неизбежно доминира луциферическият елемент на «бягство от Земята»¹⁴¹, което можем да видим и в природните светлинни и топлинни явления, които също имат тенденция да се отдалечават от Земята. Ето защо жената е склонна към визионерство и фантазиране и развива естествени ясновидски способности. Може би и това отчасти обяснява епидемичните прояви на хистерия при жените през XIX и началото на XX век.

Тези «мислени с корема» размити понятия и състояния, съответно предчувствия понякога са трудно разбираеми за мъжете, защото трезвото мислене често трудно може да се изолира от интуитивното чувстване. Обратното, поради посилната си земна връзка, която се обозначава като ариманическа, ако азът на мъжа е отслабен, винаги съществува опасност той да изгуби своята по-висша същност, а с това самия себе си, докато жената – благодарение на своята космическа обвързаност – рядко губи същността си. От тази гледна точка можем да анализираме съдбата на Фауст и Гретхен в Гьотевия *Фауст*. В екстремни ситуации женският и мъжкият елемент се поляризират в бягство от земята или прекалено силна свързаност с нея – материализъм.

Според моя опит мъжете по-често се поддават на земни страсти и зависимости, отколкото жените. Когато съзнанието на мъжа е пасивно и се вълнува само биологичната страна, винаги го грози опасност да се предаде вътрешно. Ето защо мъжът трябва да внимава особено много да не се отпусне – той пропада по-дълбоко от жената.

Сега стигаме до същинската проблематика на сенчестата природа на половете, която, ако не намери вътрешно или външно уравновесяване, може да доведе до големи проблеми

както за засегнатия, така също за социалното му обкръжение. Затова ще разгледаме по-подробно един пасаж от педагогическите лекции на Рудолф Щайнер, който хвърля светлина върху някои феномени от живота. Изисква се задълбочено познаване на хората, за да се разбере «разделението на полове», започнало в пубертета, и «грехопадението», с други думи, еднополовостта и загубата на детския рай. Именно от този момент нататък в душата на младия човек на преден план се проявява генералната сила да обича всичко, което го заобикаля.

Любовта между половете е само *един*, но много съществен нюанс от това. Едва чрез тази специфична любов може да се осъществи пълнотата на човешкото земно битие.

При женския пол съществуването се нюансира по начин, който въз основа на телесно-душевната конституция води до по-скоро извънземно, «небесно» мислене и чувстване. Комплексността, образността и моралните оценки, макар и понякога несъзнавани, играят доминираща роля. Всички тези неща, разбира се, понякога биват припокрити от «мъжкия» характер на нашата цивилизация. Но вече се чуват призови например за създаване на «женска медицина», която да преодолее станалата едностранчива техника и животоненавистните «антибиотични» методи.¹⁴²

По този повод Рудолф Щайнер казва: «Жените възприеха невероятно много мъжки черти и така потискат специфичната си женственост. Оттам и някои течения в днешното женско движение създават у мъжете впечатлението, че са програми и идеали, но по своята вътрешна субстанция, дори по своя тон всъщност не се различават от идеалите и програмите на мъжките движения. Е, различават се по това, че в единия случай се поставят искания в полза на жените, а в другия – на мъжете, но изобщо не се различават по вътрешната си субстанция.

При мъжа обаче това естествено интуитивно знание вече не е така ясно изразено. За него като начало светът се превръща в загадка, която трябва да се изследва. Като резултат от това особено в мъжките организации се наблюдават определе-

ни форми на мистицизъм. Жените са очаровани, щом пред тях застане тайнственият мълчаливец, чиято вътрешна «загадка» искат да разбулят и за когото предполагат, че е особено задълбочен. Тайнственото мълчание обаче често се оказва неразбиране и безпомощност по отношение на себе си и света, да добавим и голямото разочарование, когато се установи, че задълбочеността липсва – той просто няма какво да каже.

Така че ако изследваме спецификата и вида на любовта между мъжа и жената, можем да получим следните архетипни основи: «Любовта», нека цитираме още веднъж Рудолф Щайнер, «е нещо съвсем различно при мъжа и жената. При жената любовта изхожда изцяло от фантазията и винаги е свързана с формиране на образ. Жената никога не обича чисто и просто реалния мъж от живота – извинете ме, че го казвам, – а и мъжете днес изобщо не са такива, че жена със здравословна фантазия да ги обича. Тя винаги внася нещо повече в любовта си – идеал от онзи свят, който е небесен дар.

Мъжът пък обича с желание; любовта на мъжа преди всичко носи ясно изразен характер на желание. И тази разлика трябва да се прави както по-скоро в идеен, идеален, така и в реален смисъл. Висшият идеал може да съдържа и идеални желания [при мъжа]; инстинктивната чувственост [при жената] може да бъде продукт на фантазията. Но между мъжката и женската любов съществува тази радикална разлика. Женската любов е потопена във фантазия; мъжката любов е наситена с желание. Затова те образуват в живота нещо, което влиза в хармония.»¹⁴³

Това, разбира се, не означава, че жените нямат желания или мъжете нямат фантазия, а че изходната точка е решаваща за душевните и телесните реакции. Ако тази «природа» не бъде взета под внимание или се разглежда едностранчиво, в душевния живот настъпват атрофии, съответно силни разногласия.

Понякога такива полово специфични разлики се «доказват» чрез елементарни наблюдения.

Преди време учител от Швейцария ми разказа, че по време на екскурзия с класа му между 15–16-годишните момчета и момичета започнал бурен спор дали любовта е крайна или безкрайна. Веднага се оформили два лагера. Момчетата твърдели, че любовта свършва със смъртта, докато момичетата защитавали тезата, че е безкрайна и преминава границата на смъртта. Вечерта след екскурзията няколко ученици «изчезнали безследно». Загрижените родители най-после ги намерили в чакалнята на гарата все още разгорещено да спорят дали любовта е крайна или безкрайна.

Ако вземем архетипната основна структура за изходна точка на женската «фантазна природа», се появява въпросът дали истинската беда не идва от станалата твърде едностранчива умствена култура на мъжа с нейния материализъм и интелектуализъм, която все повече убива окриления от фантазията елемент и отрезвява целия живот. Тъй като и комплексната фантазна природа трябва да получи право да се «развихри» във всички житейски области – например облекло, бит, сферата на идеите, еротиката и пр.

Но ако тя не е вкоренена здраво в живота и следователно душевността се пренебрегва, жените често са подвластни на тенденцията да бягат от Земята. Тогава понякога се наблюдава едностранчива склонност към всевъзможни спиритуалистични тенденции, които се приемат безкритично. Небесната природа се препокрива и доминира едностранчивата сянка. Това става още по-лесно, когато жената отрича своята мъжко-душевна потенциалност или в партньора ѝ не се проявява противоположната здравословна земно-физическа натура.

От друга страна, вечното търсене на идеалния, свършения мъж в реалния мъж е нож с две остриета. Жената може да импулсира мъжа, ако познава неговата същинска, още не проявена висша природа или неговата духовна мисия и влага собствената си мъжка волева сила в негова полза, проявява издръжливост по време на кризи, подкрепя го, когато има опасност той да пропадне и го мотивира. Кой мъж например

би изтраял да живее 20 години и повече с пияница, хранейки надежда, че може да го превъзпита?

От друга страна, може да бъде негативно, ако жената не осъзнава тази «заложба», не приема моментната реалност и рисува във въображението си други картини, поради което изпада в опозиция спрямо реалността. Често съм ставал свидетел как критиката на жената е била принципно основателна, но все още «несъвършеният» мъж е бил в «кафеза на очакванията», все още недорасъл до нейния идеал. Така че жените са по-склонни да проявяват недоволство и да мърморят. Те би трябвало да си изяснят, че желание и реалност са две различни неща и че следва да помогнат на партньора си само с търпение. Защото човек може да се освободи от «свинята» в себе си единствено сам и натякванията не помагат, а водят до точно обратното, до съпротива и втвърдяване на отношенията. Има румънска приказка с многозначителното заглавие *Омагьосаната свиня*. Най-младата царска дъщеря трябва да се омъжи за свиня, която нощем (!) се превръща в красив принц. Ясно е, че тя предпочита него пред свинята денем. Подведена от магьосница, една нощ царкинята връзва глезените му с канап, за да го задържи в човешкия образ. На принца обаче му оставали само още три дни да живее като свиня, след което щял да се избави от магията от само себе си. А ето че сега трябва да напусне царската дъщеря, а тя да изпита много мъки и да премине през много изпитания, докато отново го намери.

Опитът показва, че няма смисъл да подтикваме и притискаме партньора си за неща, за които (все още) не е готов. Той може да бъде спасен от неговата едностранчивост, ако най-напред се откликне на желанията му и човек се откаже от прекалено високите идеали.

Природата на мъжа, както вече видяхме, е наситена с желание, насочена повече към земното и това е валидно дори за най-висшите му идеали. Желанието е индивидуален стремеж да живееш с оглед постигане на дадена цел.

Бихме могли да разгледаме по-задълбочено съзвучието

на тези два елемента в еротиката – фантазията и желанието, които взаимно се стимулират. Как да дадем воля на фантазията си, ако другият няма усет за нея, нито пък здравословна мъжка природа, и обратното? Нека всеки се замисли и прецени доколко това го засяга лично. Сенчестата природа на станалите едностранчиви желания при мъжа се проявява между другото като душевен инат, зависимости, пристрастености, комплекси, педантичност.

Показателни са резултатите от емпирично-медицински изследвания, от които се вижда, че женският пол има много по-ясно изразена склонност към бягство от Земята – анорексия, булимия, мания за отслабване и т. н., а мъжкият пол – към по-силна обвързаност със Земята – наркотици, секс, телевизия, компютри, коли, т. е. физически увлечения. Следователно подчинената на желанията природа съответства на здравословен заземяващ процес, а силата на фантазията – на здравословно избавление от прекомерно втвърдяващите тенденции. Половете може да се допълват, импулсират и уравновесяват в тези си стремежи. Но понеже носим мъжкия и женския елемент в себе си, всички ние можем да усъвършенстваме тези две природи, на фантазията и желанията, независимо от външните влияния – което, разбира се, става по-добре и по-бързо с помощта на другия пол, – и с това да хармонизираме вътрешните си противоположности.

Винаги когато фантазията и желанията сключат «брак» в душата, в нас се развива *артистът*, който – като творческа личност, вещ любовник, майстор готвач или изобщо бохем – трябва да обедини в себе си *двата* свята: идеал и действителност. Може би това е човекът на бъдещето, когото си представя и Рилке: «Някой ден (за което поне в северните страни вече проблясват и говорят сигурни признаци), някой ден ще се появи момичето, жената, чието име вече няма да означава само противоположност на мъжката същност, а ще бъде нещо само по себе си, при което става въпрос не за допълване и граници, а само за живот и съществуване – а именно: женският

човек.»¹⁴⁴

Но ако доминира едностранчивата сенчеста природа на мъжа и жената, имайки предвид грехопадението (слизането в материята) и разделението на полове, с право можем да говорим за «прапровинението» на жената и мъжа. Надхвърляйки границите на епохата си, Волфрам фон Ешенбах представя това в своя епос *Парсифал*. В лицето на наивния, щурмуващ света и следващ само своите интереси Парсифал майсторски е описана сенчестата природа на едностранчивата мъжка слепога, физическата сила и влечението, което се поставя над всичко душевно.

Точно обратното – «прапровинението» на жената спрямо мъжа виждаме в отношенията между Зигуне и Шионатуландер. Това е смъртоносният отказ от любовта на девойка, която заключва любовта в сърцето си от страх пред физическия ѝ израз и отказвайки да удовлетвори копнежа на любимия, му причинява дълбоки страдания. Идеалният образ на любовта, която се изживява още в небесния си аспект, може да доведе до отричане на здравословната сетивност. А в тази сетивност са противопоставени преждевременното и закъснялото¹⁴⁵. И двете могат да се превърнат в проблем. Бернд Лампе разглежда този конфликт по подобен начин. «Докато заради загубата на духовния свят младият мъж предусеща удовлетворението в реализирането на връзката си с дадена жена, жената се опитва да съхрани една все още съкровена близост до божествеността на сътворението, обусловена от свързаността ѝ с мировите изграждащи процеси на духовния свят, заложена в нейния организъм.»

Гръцката митология показва тази едностранчивост при мъжа и жената чрез образите на постоянно възбудения сатир, който преследва вечно бягащата от него нимфа.

Ще изложим някои важни психологическо-антроположки факти за по-задълбоченото разбиране на мъжката и женската същност.

От пубертета нататък все по-съзнателно се развива лю-

бовта към света. При женския пол, както вече споменахме, наблюдаваме по-интензивен живот в душевната сфера, още по-конкретна обвързаност с Космоса и по-подчергана душевна диференцираност, отколкото при мъжа. Следователно азът на жената се поглъща директно от душевните сили. Така се получава по-силно отъждествяване със собствената душа, т. е. и с чувствата, които се демонстрират по-непосредствено и правят жената емоционално по-стабилна, но и по-смела. По тези причини в пубертета, а понякога и по-късно е възможно да се проявят черти на характера, които имат нещо общо например с определени форми на суетност като мания за чистота, прекомерен стремеж към естетика. Често не е лесно да се намери пътят от силните чувства към трезвото мислене.

При момчетата и мъжете е обратното. Азът се дистанцира повече от душевната сфера и там може да се загнездят чувства на беззащитност, ранимост и дори тенденция към вътрешно отстъпление, но и душевно «притворство», когато става въпрос за показване пред света. Особено по време на пубертета момчетата изпитват дълбок душевен срам, който крият зад грубост и парадирание със сила. Мисля си, че в бъдеще трябва да проявяваме още по-голямо разбиране към крехката и ранима момчешка душа. Тази силна душевна идентификация при жените, от една страна, и сепарацията на чувствата при мъжкия пол, от друга, могат да породят едностранчивости, които да останат за цял живот, ако не се балансират с подходящо възпитание. Ако при жената не се развие мисловният елемент, има опасност да се стигне до живот, преливащ от чувства и емоции с последваща склонност към хистерия. При мъжа мисълта и чувството трябва да се сближат, за да се затвори вътрешната пукнатина между сърцето и главата, а с това и раната, възникнала след изваждане на «реброто», т. е. част от средата, от душевността. Иначе остава да доминира природата на главата, мисленето, което отблъсква всичко емоционално като «лигавщина» и създава враждебна на живота абстрактност, но и също клони към неврастенична хипохон-

дрия. При «висока» температура от 38 °С мъжът вече се чувства «тежко болен».

Мъжът и жената крият в себе си тайни, които се пораждават от самия еволюционен път на човека. Разделението на полове трябва да подтикне към критичен размисъл и воля за диференциране. Въпреки всички усилия да разберем другия пол, ние твърде често оставаме в плен на своята едностранчивост, освен ако за кратко бихме могли да се идентифицираме с другия пол. Днес границите понякога са размити. Но дали можем да схванем напълно вътрешната същност на даден човек, дори и когато вникнем дълбоко в него с нашите мисли и чувства? Мислим си, че в нейните или в неговите очи можем да съпреживеем душата, само че в блестящите ириса на очната ябълка в действителност виждаме само отражението на нашия образ. Осмелилите се да влязат изцяло в кожата на другия пол са наказани от боговете. Един от тях е слепият ясновидец Тирезий. Веднъж като млад пастир той вижда две съвкупяващи се змии, убива женската и в същия миг се превръща в жена. Седем години живее като жена и познава любовта на мъжа. След седемте години отново съзира двойка сношаващи се змии. Сега убива мъжката и отново се превръща в мъж. По това време Зевс и Хера се карат кой от двата пола получава по-голяма наслада от любовта и избират Тирезий за арбитър в спора. Отговорът му гласи: «Мъжът изпитва само една десета от насладата, а останалите девет десети изпитва жената, чиято душа се радва.» Хера се разгневява, задето е издал тайната, и го наказва със слепота. Зевс обаче го дарява с пророческа дарба!

Срещата и разправиите с другия пол в радост и тъга е мирова съдба и не може да бъде свободна от вина и изкупление. Днес между другото търсим отговор на въпроса как можем да излезем от специфичното само за вида, от свързаното с пола и да преминем към общочовешкото, индивидуалното и с право отричаме всяко типизиране. Способността за връзка в същинския смисъл на думата все по-често изисква наличие

на отделен, в известна степен сигурен и осъзнат аз. Едва при това условие могат да се срещнат двама равностойни, макар полово и душевно различни партньори – с всички трудности и кризи, произтичащи от това.

«Човешкият живот», казва Гьоте, «е толкова изпълнен със страдания и радости, че изобщо не може да се пресметне колко вина един към друг имат двама. Налице е безкрайна вина, която може да се изплати само във вечността. Може понякога да е неудобно, напълно го вярвам и това е правилно. Не сме ли венчани и за съвестта, от която често искаме да се отървем, понеже е много по-неудобна, отколкото може да бъде един мъж или една жена?»¹⁴⁶

СЯНКАТА НА НАРОДИТЕ

Говори се, че в ранната епоха на перестройката от осемдесетте години Горбачов веднъж казал на Рейгън: «Аз ще ви причиня нещо ужасно; ще ликвидирам вражеския ви образ.» И Горбачов наистина удържа обещанието си и ликвидира познатата на всички ни сянка. Сега се намираме в критична ситуация от историческо си развитие. Студената война приключи и импложията на сенчестите същности, които преди можехме да проектираме върху традиционния си враг, сега се намират в нас самите.¹⁴⁷

ДЖЕРЕМАЯ ЕЙБРАМС

Днес вече не е напълно естествено да се говори за душата на народа, камо ли за народностен дух, когато искаме да характеризираме връзките между народите.

Как в епохата на световната икономическа глобализация, мирогледната индивидуализация и преди всичко на «политическата коректност» бихме дръзнали да направим обобщена характеристика на даден народен характер? Раните от недалечното минало са дълбоки и все още не са зараснали. Всяко генерално твърдение за който и да било народ веднага замирисва на национализъм или още по-лошо: на расизъм. Дори само опитът за характеризирание и диференциране на народите и тяхната телесно-душевна конституция, техните особености най-често се приравнява с оценка или даже присъда. С това обаче се дава зелена улица на безкритично уеднаквяване и невъзможност за даване на преценка.

За нашата тема е важно да разберем каква роля играят различните народи в общия контекст, каква може да бъде тяхната душевно-духовна и политическа роля, но и къде се проявява тяхната сенчеста природа. Защото както всеки човек

има своя ангел и своя демон, така и всеки народ има своите духовни водачи – в християнството наречени «архангели» – и съответната негативна страна, която му придава типичен отпечатък. Та нали най-често ценим «типичното» у другите народи и едва когато се сблъскаме с него, с учудване откриваме собствените си предимства, но също и недостатъци и едностранчивости.

Настоящата глава е плод на въпроси и впечатления от срещите с отделни представители на някои народи и техния манталитет и навици, както и техните произведения на изкуството. Тук няма да представим диференцирана народопсихология, понеже вниманието ни ще бъде фокусирано върху наднационалния и надвременен аспект на «сянката».

При тази тема – особено като немци – би трябвало да проявим сдържаност, за да не ни заподозрат в надменност и шовинизъм. За съжаление обаче най-често става обратното. Поради неотдашните събития и произлизащата от тях трудност да се идентифицираме със своя народ и своето минало, често възникват чувства на малоценност, най-вече когато срещнем някой самоуверен и горд със страната си американец, французин или англичанин. Това усещане за «изкупителна жертва» обаче може и да се нормализира донякъде, ако се запознаем по-отблизо със сенките, наблюдавани при всеки друг народ на Земята.

Колкото по-надалеч поглеждаме отвъд повърхностната политика на днешния ден и изучаваме архетипните духовни качества, толкова повече интерес и разбиране проявяваме към светлите и тъмните страни на собствения си народ и другите народи. В това отношение *всички* нации имат свое «минало» по причини, посочени от историята.

При среща с представители на отделни народи например непрестанно откриваме, че между тях има хора, които в детайлите са, така да се каже, типични представители на своята общност, но и такива, които са съумели да надраснат характера на своя народ. Ето защо понякога се получава отчуждение

от собствения народ и въпросният човек сякаш губи корените си, което може да го превърне в гражданин на света, но и в «безотечественик». Именно различните изследвания върху народностния характер, неговите сенки и «сенчестото общество», негативната криминална енергия, която по диференциран начин «дреме» във всеки народ, а също наблюденията ми по време на по-продължителни пътувания ме вдъхновиха за тези размисли.

За престъпленията може да се съди по определени недъзи. И както една болест понякога дава информация за същността на съответния болен, така отклоненията от реда на едно общество и реакцията спрямо тях показват къде е раната, болното място, ахилесовата пета на даден народ. Несъвършенството е присъщо на всяко общество и признавайки своите неизбежни недъзи, то запазва човешката си същност.

Разликите и противоположностите правят живота многообразен. Ние често обичаме това, което ни е чуждо. Сходствата с други народи, които не осъзнаваме – с други думи, нашата сенчеста природа – ни объркват и понякога именно заради сходствата развиваме антипатия или дори омраза. От тази гледна точка е интересно да изследваме отношенията между немци и евреи, французи и белгийци, австрийци и швейцарци. Стара народна мъдрост гласи: Когато те разпознаят, или обикваш, или намразваш.

Често не осъзнаваме двойника на народа си, докато не отидем в чужбина и поставим под въпрос смятаното за напълно естествено. Така се случва например с американската анализаторка П. Бери, която през шестдесетте години на XX век следва в института «К. Г. Юнг» в Цюрих и по принуда болезнено изживява сблъсък между американската и европейската култура, включително и манталитета, мисловните образци, облеклото, нравите и др. Нейният прагматичен разум първоначално я докарва до отчаяние от редица европейски обичаи. Постепенно тя се отърсва от неосъзнатата си американска природа и започва да си задава въпроси, да размишля-

ва критично за неща, приемани дотогава като напълно естествени, и да култивира природно-инстинктивното във и извън себе си. Понеже по тази причина нищо повече не ѝ изглежда както преди, разбиращо се от само себе си, тя надраства постепенно полученото чрез възпитанието типично общото, което довежда до повишаване на самочувствието ѝ, без да изменя на индивидуалността си.

Такъв би трябвало да бъде и нашият стремеж: опознавайки чуждото, да култивираме обич и разбиране, надхвърлящи земното. Защото любов можем да формираме само ако се опитаме действително да вникнем в другите хора и в техните привички. За целта обаче е необходимо да ги посетим там, където живеят. Как например въздейства народностният дух в съответните географски и климатични условия, при съответната конституция? Трябва да се стараем, доколкото е възможно, да спазваме важното правило да характеризираме, а не да морализираме.

Не само географската среда, културните навици, историческото минало или, да речем, начинът на хранене придават облика на народите. Още по-дълбоко влияят импулси, които са свързани с народностния дух и слагат своя отпечатък включително върху езика, физиономията, болестните тенденции, уменията, музиката на даден народ. Ако човек е убеден в съществуването на тези сили, нараства и интересът към подробностите, характерни за дадена нация и нейната история.

Как въздейства например езиковият дух в различните области на Германия, на Север, в Средна или Южна Европа – в твърдия, свързан повече с нервно-сетивната система (мисловен) диалект на хамбургчанините, в по-скоро задушевно-напевния говор на рейнландците или в гърления, свързан с обмяната на веществата (волев) диалект на баварците? Колко различни са телесната конституция и звученето на гърления говор в Америка, където той седи дълбоко и здраво в ларинкса, за разлика от Азия, където тялото запазва младежката си лекота и говорът звучи ясно и непринудено? Както са различ-

ни функциите на ляво и дясно, горе и долу в собственото тяло, така и народите от Изток, Запад, Север и Юг имат конкретни задачи.

Характерното за даден народ обикновено ни се представя най-сполучливо под формата на хумористични истории или вицове. Ако е истински, а не ирония или цинизъм, хуморът – както ще видим по-късно – изпълнява важна задача. Той помага да осъзнаем скритото и без да обижда, по симпатичен, разтоварващ начин поднася огледалото пред лицето ни. Хуморът трябва да преувеличава, за да изясни.

Първия си урок по народопсихология получих преди много години по време на пътуване до Англия – под формата на история, която характеризира фундаменталната разлика между народите и тяхното отношение към действителността: Обединените нации обявили международен конкурс за написване на книга за слоновете. В зависимост от народността характер книгата получила различни заглавия:

- в Англия – *Практически указания за лов на слонове*
- в САЩ – *Как се прави бизнес със слон*
- във Франция – *Слонът и неговите любовни приключения*
- в СССР – *Карл Маркс, развитието на социализма и слоновете*
- в Норвегия – *Норвегия и норвежците*
- в Швеция – *Слонът и други 99 рецепти за типична шведска наденица*
- в Швейцария – *Как да поддържаме слона чист*
- в Германия – *Духът на слона, том I*

На новогодишно празненство в Швейцария разказах историята на един италианец и се извиних, задето бях забравил италианското заглавие. Той обаче заяви, че знае как би трябвало да гласи то: *Как да продадем слон, без да го притежаваме.*

Още от самия вид на хумора може да се развие обширна

народопсихология. Защо на англичаните се приписва прочутото сухо чувство за хумор, което помага дори в безизходни ситуации, а на немците – липса на чувство за хумор и на непосредственост? Хуморът означава и да надскочиш себе си и да можеш да се надсмееш над слабостите си. «Необходим е хумор, за да се приеме парадоксалното», отбелязва Дитер Шваниц. «Той е противоположното на фанатизма. Затова прочутото английско чувство за хумор е не само симпатична склонност към приумици, един, така да се каже, фолклорен куриоз, а по-скоро възпитава манталитет на демократи. [...] Ненапразно в Англия хуморът е измислен като вълнолом за морални виртуози и фанатици; ето защо липсата на чувство за хумор е типична както за антидемократичните фанатици, така и за немците.»¹⁴⁸ Ние обаче знаем, че всичко има две страни. Твърдоглавата сериозност без съмнение ще се оцени негативно, но не и истинската сериозност и надеждност, когато трябва да се преследват определени цели. Така и перфекционизмът съдържа позитивна сила, която обаче може да се превърне в мания, ако се наруши балансът. Виждаме, че търсенето на равновесие между крайностите е задача на всички съзнателни хора, но варира при различните народи. Мнозина вероятно изпитват нещо подобно в родината си или в чужбина. Човек се радва на едно, ядосва се на друго. Колко често в чужбина се възхищаваме на непринудената атмосфера по улиците, докато същевременно се ядосваме на занемарените влакове. Завърнали се у дома, изпитваме обратното.

Да разгледаме някои разлики от по-мощабен аспект и да започнем с географското диференциране на Запад (Англия и САЩ), средата, съответно Средна Европа и накрая Източна Европа и Далечния изток.

Ако изходим от определени душевни качества, формиращи по симптоматичен начин в различни периоди от развитието на човечеството, днес се намираме в епохата на така наречената «съзнателна душа». Това означава, че днес е необходимо азът да се научи да се изправя срещу света, «стъпил здраво на

земята», което възприемаме като склонност към индивидуализация и освобождаване от природно-инстинктивното начало. Всичко трябва да се постига чрез собственото познание. Що се отнася до Запада, който предвожда и поощрява това развитие с всичките му позитивни и негативни аспекти, там наследствеността и традицията вече нямат първостепенно значение.

Познати са и негативните страни на този процес – изолация и самотност, загуба на природните инстинкти и оттам отслабване на здравия човешки разум. Ние обаче знаем, че пътят води само напред, а не назад. Хора, натрупали горчив опит на Запад и стигнали до духовни познания, донякъде превъзхождат групово обвързаните с традициите жители на източните страни. Те разполагат с тези познания като със съзнателно придобита собственост и затова не се поддават толкова лесно на манипулациите на всяко обществено течение.

Западните народи, особено американците и англичаните развиват съзнателната си душа по-скоро инстинктивно, т. е. тя им е вродена. Оттам идва естествената способност на англосаксонците да развиват индивидуално-личното, стигайки до някои капризи, да защитават личната си сфера като светиня, сухия, трезв и прагматичен усет за това кое е осъществимо, накратко – практичността. Светът се схваща директно и без идеологически заобикалки, но същевременно с инстинкт за социалното, насрещното, към което се намира директен подход. Нека сравним срещите между хората в супермаркета, влака или самолета в Америка, Англия или Германия. В англосаксонските страни – независимо дали в учреждение, магазин, на автобусната спирка или при среща с полицаи – човек има чувството, че получава уважение като личност по непринуден начин и «с усмивка». Познавам възраженията и предразсъдъците, според които американците били повърхностни и наивни. За туриста, посещаващ страната само за няколко седмици, това няма никакво значение, защото в учреждение или в самолета човек не търси вечни приятелства, а любезни, услужливи хора. Най-високо се ценят любознателността и

контактността, а не както често се случва у нас, недоверието, незаинтересоваността и отрицателното отношение. В немски влак: «Знаете ли колко е часът?» Отговор: «Да, знам.»

Инстинктивното развитие на съзнателната душа поражда у западния човек известно чувство на превъзходство, усещане, че е нещо специално, което, разбира се, винаги крие риск от себичност. В политиката тези страни понякога се изживяват като «световни полицейски сили». Те се стремят да разпространят своята същност и начина си на живот по целия свят, какъвто днес е симптоматичният случай с американско-английската култура, езика, стоките и схващането ѝ за демокрация. Тази способност се наблюдава в дипломацията, третирането на другите народи, воденето на войни и в цялата история на колониализма, съответно империализма. Ненапрочно в един немски седмичник веднъж се появи заглавие с едри букви: *САЩ. Господарите на света.*¹⁴⁹

Американският стремеж да префункционира света в «McWorld» с «fast music», «fast computer», «fast food», тенденцията свободата да се бърка с демократизацията на пазарите, съответно да се разглежда не като идеал, а като полезен артикул и целта светът да се наводни с гигантска развлекателна индустрия, са на друга плоскост. От инстинктивното развитие на съзнателната душа, която застава срещу света обективно като отделно същество, по-лесно се култивира прагматичен усет за отделността, индивидуалността на дадено нещо. Един англичанин, с когото веднъж разисквах философски въпроси, остана учуден от Кант, който на повече от 400 страници иска да докаже, че човек всъщност не може да познае нищо – що за разхищение! Това до голяма степен предпазва англосаксонците от схематизъм, идеология и абстрактно теоретизиране. Оттам например английското право не е право на нормите, а право на прецедента. Следователно политическата мощ на западните народи почива на известен инстинкт за власт, а не на принципи. Във всеки случай хората там имат чувството, че винаги са от страната на доброто и искат да разпространят

собствените си възгледи за свобода и демокрация като блага вест в целия свят. В Англия главните обвързващи социални норми се създават не от държавата, а от обществените обичаи. Англичанинът обаче не желае да се различава от другите. Той може да бъде външно свободен, понеже вътрешно остава свързан с типичното, следователно се превръща в «типова индивидуалност», която защитава нещо свое, но не действа антисоциално.

Ако англосаксонците са по-скоро застъпници на «одухотворения инстинкт», включително и в политиката, романските народи – например французи и италианци – са изразители на рационално-интелектуалната, «декоративната» форма на съзнателната душа. Това понякога води до желанието да бъдеш харесван на всяка цена, когато се кове политика с помощта на отдавна отминалата «слава» и голяма роля играят държавническите елементи. Разумът като господар на живота – това е типичният маниер на французите, а ако се комбинира със старата «чест и слава», от това може да възникнат известна мания за самоизтъкване и интелектуално самомнение, но, разбира се, и любвеобилна грижа за миналото.

За разлика от тях при германците, както ще видим по-долу, господства тенденцията да игнорират пословичната британска «прагматичност» и заради абстрактно теоретизиране и самосъмнения да влизат в конфликт със земната реалност.

Пред строителите на Гьотеанума Рудолф Щайнер илюстрира тези фундаментални разлики в отношението към реалността с анекдот, като задава въпроса как постъпват различните народи, когато например искат да изследват дадено животно в Африка. Англичанинът отива там (както е направил прочутият Чарлс Дарвин с неговото околосветско пътешествие), за да изследва животното в естествената му жизнена среда. Французинът пренася животното от пустинята в зоологическата градина и го изследва в изкуствена, създадена от него самия среда. А как постъпва германецът? Той пет пари не дава за животното, за това как изглежда, а сяда в своя ка-

бинет и се отдава на размисъл. Следователно повече се интересува от това, което е в главата му. След като е размишлявал достатъчно дълго, германецът казва нещо, но то обикновено не отговаря на действителността.

Островното местоположение на Англия¹⁵⁰, подтикващо към изолация и индивидуализъм, обаче има и душевна сенчеста природа. Редом с душевни качества като усет за практическите и индивидуално-частните неща, уважението към другата личност, което отчасти е обуславяло успеха в колонията, съществуват и ясно изразени изначално консервативни, т. е. силно ориентирани към миналото елементи като паради, пароли и перуки. Аналогично: разкрепостените идеи в американските филми не бива да се бъркат с действителността в тази страна, където в обществото все още господстват силни пуритански импулси. Абсурдното чувство за «морал» проличава особено ясно, когато например се разнища живота на някой американски президент. Консерватизмът твърди, че това, което е добро, не бива да се променя. Поради това доброто – следователно и щастието – често се приравнява с ползата, а към него се прибавя и склонността към материализъм. На фона на такава диспозиция духовността почти задължително изгубва собствената си стойност. За най-важни се смятат успехът и практическата полза. Вместо обсъждания на определени идеи и възгледи, както става в Германия, тук има конфликти на интереси, които се виждат включително в политиката. «Англичанинът е реалист и това означава, че той робува на действителността, а не я преодолява. Оловнотежък и трезв, английският дух не може да се издигне над Земята.»¹⁵¹ Поради това той се стреми към световно господство, а не като руския дух към световно спасение. Заради привързаността към миналото обаче виждаме и силите, които, за щастие, възпрепятстват разделението на тези способности – старите рицарски добродетели на «*fair play*» и на джентълменството. Без пречките, които му поставят благородническите принципи, англичанинът вероятно би бил непоносим. Ако му ги отнемат

– така твърдят злите езици, – от него ще остане американецът. «Едностранчивият груб американизъм е англосаксонство без джентълменски идеал.»¹⁵²

Ако разгледаме това развитие в политиката, икономиката и екологията откъм духовната сенчеста страна – включвайки и по-нови явления като родената от прагматизма генна манипулация, – двойникът на това развитие е разрушение, смърт и болести. Всъщност целият свят – с проблемите на околната среда, разрушителната техника, социалния егоизъм и алчността – се бори срещу тези разрушително-болестни последици за човека и природата. Трябва обаче да се разбере, че това са и закономерни резултати от прекалено силната обвързаност с материалистическия мироглед и ориентираната само към печалби икономика. Последствието е политическа и икономическа власт на разпространяващия се по целия свят ариманично инспириран «американски начин на живот», който по своята същност *трябва* да бъде повърхностен. Но нека насочим поглед не само към американците и англичаните, а и към нас самите и непосредствените ни съседи.

Феноменологично-симптоматологично наблюдение върху специфичната душевност на европейските народи води до някои пояснителни заключения. Така например се вижда, че италианският елемент с неговата връзка със земеделието и изкуството развива ориентираната по-скоро навън сетивна душа дори по отношение на езика и жестовете. Френският народ, напротив, развива по-интелектуализираната разсъдъчна душа, която можем да изследваме особено по времето на «Просвещението». То дава на англичаните съзнателната душа, която има общо с конкретното схващане на действителността. И ние я виждаме в модерните естествени науки, индустриализацията и определени политически устройства (например разделение на властите и парламентаризъм).

При средноевропейските народи и особено при немците – тук имам предвид немскоезичния регион – е различно. Особеностите на средата са равновесие на противоположностите

и отвореност към всички посоки, което някои възприемат като «безхарактерност». Но тя е почти по необходимост лабилен посредник и следователно мост между Изток и Запад. Всъщност средата – както и човешкото сърце – не може да се затвори, а трябва да приема и уравновесява чуждото. Поради това се намира в процес на непрекъснато развитие между миналото, клонящото към закостеняване, и бъдещето – следователно преди същинската задача с произтичащите от нея съмнения и страхове.

Докато западните народи вечно са изправени пред опасността да се изолират от останалия свят¹⁵³ и да застинат в консерватизма, немскоговорещите народи, благодарение на дълготрайните, интензивни и отчасти трагични взаимоотношения с източните народи, особено със славянството, имат нещо, което трябва да продължи развитието си. Това е подготовката за женска световна култура, която е свързана със съзерцание, откровение, интуиция, красота и съхраняване на живота и в която духът въздейства на индивидуалния аз чрез интуицията. Колкото по-на Изток отиваме – в руската, китайската и индийската култура, толкова по-ясно виждаме този силен женски облик и тайната на нейната неунищожимост. Мъжка е волята за власт, издигането на идеята за правото над идеята за любовта, на действието над съзерцанието, на разума над чувството. Женската култура означава отдаденост, уважение, смиреност, търпение. Критиката и рационализмът са мъжки. Женското е синоним на интуиция, възприемчивост към инспирации, вяра. Мъжки са индивидуализирането, принципът на разделението, механиката, женски е принципът на целостта, органичността. «Мъжките» култури, «мъжките» епохи винаги имат кратка история, а «женските» – дълга. Прометеевите култури като западните, които предизвикват небето, неизменно носят в себе си и принципа на болестта и смъртта.

Само че тези бъдещи творчески сили на аза трябва да се възпитат *активно* и развият, т. е. култивират от съзнанието. Бъдещото душевно развитие при немците не е вроден ин-

стинкт, както при англичаните, а трябва да се формира постепенно като индивидуална азовост у всеки отделен човек чрез възпитание и самовъзпитание. За целта са необходими интелектуалност и активна творческа съзнателна дейност. Това е *бъдещият съзидателен* елемент, на който се крепи немският народностен дух. Ако тази заложба остане инстинкт, съответно неопределено масово изживяване, това може да вдъхне страх на света. «Англичанинът е нещо, а немецът може само да стане нещо», казва Рудолф Щайнер.

Ето как става ясно, че немецът никога не може да бъде «тип», а ако иска да стане немец в истинския смисъл, трябва да развие индивидуалната си мисловна дейност и интелекта. Нашите поети и мислители са показали това по забележителен начин на света. Способността светът да се осветли с мисли, да се превърне в поезия, музика, въобще в изкуство, често се приема от прагматиците като твърде теоретична непрактична илюзия, която не е напълно здраво стъпила на земята и може да се отплесне в мистични висини.

Именно способността на немците да не потъват изцяло в реалността, а понякога да могат да подирят убежище в мечти и идеали, е това, което светът критикува като «неискреност». Фактът, че немското съответствие на френската «Мариана», английския «Джон Бул» и американския «чичо Сам» е съвненият «Михел с нощната шапчица», още повече изтъква тази черта на характера. Михел – Михаел (Михаил) представлява едва ли не карикатура на архангела, управляващ мисловната сила в Космоса. Ако мисловната дейност не произтича от творческия индивид или дори се забранява, както в Третия райх, тази сила се превръща в съвнения Михел. Хайнрих Хайне е пророкувал това и го е изразил с поетична ирония.

На французите и на руснаците принадлежи земята,
на англичаните – морето,
ние обаче господстваме безспорно
в царството въздушно на мечтите.

Тука хегемония налагаме,
тука сме неразделими;
другите народи се развиват
върху равната земя.¹⁵⁴

Гьоте го е изразил по-прозаично: «Докато немците се мъчат с решаване на философски проблеми, англичаните с техния голям практически разум ни се надсмиват и завладяват света.»¹⁵⁵

С такова предразположение немецът винаги е стъпил с единия крак на земята, а с другия – в света на мечтите. Никой не е разбрал това по-добре от националсоциалистическата пропаганда. «Никой не е толкова аполитичен по природа [...] както немците. Докато тази съдържаност е искрена, срещу нея не може да се възрази особено, ако си припомним значимите музикални, поетични и философски постижения, които Германия дължи на тази политическа съдържаност. Дори и днес нормалният германец предпочита да има колкото е възможно по-малко общо с политиката. «Политика! Пфу! Ама че противно нещо!», казва той и предпочита да остави политиката на онези, които са си присвоили правото да се занимават с нея от негово име – на кайзери и фюрери».¹⁵⁵

Поради това немецът придобива и ясно изразена аполитичност. Ако погледнем към нашето минало – а и към моментната ситуация, – с малки изключения нямаме особени основания за гордост от политическите успехи. Не по-добре стоят нещата и с политическия инстинкт. За разлика от това обаче можем да посочим изтъкнати индивидуалности с огромен потенциал от творчески сили в изкуството, културата и техниката.

Ако прочетем анализи на немския народностен дух, критиката логично е отправена не срещу гениалните личности, а срещу немския *тип* и това, което той проваля навсякъде по света. Това не може да се компенсира с отделни способности. Няма друга голяма културна нация, която да дължи световно-

то си влияние толкова много на изключенията, които се различават не само от средното ниво, но и от националния тип, и няма друг народ, който да се отнася или да се е отнасял така престъпно към най-великите си духове като немския. Така например европейецът Гьоте казва: «Често съм изпитвал горчива болка при мисълта за немския народ, който е така достоен за почит в единичното и така мизерен в общото.»¹⁵⁷

Тази среда, сърцето на Европа, това междинно положение между небе и земя, идеал и действителност, тези «колебливи мисли» раждат сянката на германщината с всичките положителни и отрицателни белези: *съмнението*. Носителят на двойствеността, съмнението, има, разбира се, двойствено значение за развитието на човешкия аз.

Положителни са непрестанното поставяне под въпрос на установеното, способността нещата да се разглеждат винаги от различни страни, неуморното старание и търсене, а не застигане в самодоволство или догми. Бихме могли да го наречем и фаустовския стремеж на немците. Оттам философската мисъл, свързана с диалектиката и полярността, е особено развита в Германия. От моите семинари и лекции в английскоговорещите страни също мога да потвърдя тази специфична способност да се търсят противоречия чрез сравняване на текстове, нещата да се разглеждат първо от духовната, после от материалната и накрая от феноменологичната страна. Кристоф Линденберг казва: «Където немският слушател се възторгва от значими идеи, англосаксонецът сваля всичко в практическата област. Понеже всеки народ има своята специфична духовна мисия, можем да се запитаме каква е мисията на германците с това специфично предразположение? В Англия и Франция се правят значими открития, които повдигат важни въпроси. Такъв един въпрос например е свързан с развитието на видовете. За някои немски мислители това откритие се превръща в морален и философски проблем; за тях въпросът се свежда не до това да се констатират фактите, а да се разкрият смисълът и значението на тези факти за човешкия начин на живот. В

Англия и Франция се установяват човешките права. Немските мислители се стремят да обосноват мислите за свободата и да ги изпълнят със съдържание; за немския държавник задачата е реализиране на човешките права също в социалната и икономическата област.»¹⁵⁸ Така чрез живото мислене може да се създаде мост между различни гледни точки, които често са противоположни, но само отразяват две страни от действителността.

Карикатури на това «съмнение» са манията за критикуване, стигаща до дребнавост, също и самосъмнението, което можем да наблюдаваме дори и в политическите отношения в Германия, бесплодието на споровете, неотстъпчивостта и липсата на толерантност. Но това е вече другата страна на здравословното съмнение – *същинската* сянка, – а именно придържане към едностранчиви истини и идеологизиране, което противоречи на същността на немската натура. Така че в известен смисъл може да се говори за «трагично самоосъждане» на немците, когато се обръщат срещу своите собствени заложби и застават на позициите на някоя едностранчива истина. От този факт ясно се вижда и колко антигермански е например националсоциализмът. Формирането на това усещане не е просто, но е благодатно за познанието. Обратното също е правилно и само чрез едновременно оглеждане на различните страни – особено при оценката на хора – е възможно да се види действителността и да се примирят първоначално непреодолими противоположности. Благодарение на тази познавателна дейност в немскоговорещата област се изгражда бъдеща култура на аза, която все още е извънредно неустойчива и обременена с трудности по идентификацията, която обаче развива универсалния, а не личностно-народностния елемент.

Ако проникнем още по-дълбоко в тези характерни черти, съмнението, колебанието, раздвоеността – които са още по-ярко изразени в Русия, – борбата между идеал и действителност, която ни прави, съответно ни е правила и толкова податливи

на определени идеологии, в немската същност откриваме сенчеста природа, която може да се обозначи като *прастрах* и произтича от този несигурен душевен терен. По тази причина мнозина започват да работят срещу своя народностен дух, като се опитват да стабилизират, укрепят несигурната почва, и да организират и циментират всичко с немска акуратност и перфекционизъм, за да не стане нищо случайно и непредвидено. Тогава се развива «култура на леността. Тук е най-добрата сила на германците.»¹⁵⁹

От този прастрах пред случайното и непредвиденото произлизат и типичните немски методи за нормиране, склонността към схематизъм, и избуяващата, задушаваша всичко бюрокрация, която стабилизира целия живот и убива всяка здравословна спонтанност. Чужденците често ни критикуват, че у нас дори удоволствията са организирани. Вместо да се развиваме универсално, ние изпадаме в опасно частично специализиране и поради вътрешна слабост се смятаме за нещо особено. Заради тази черта на характера немците не са много-много обичани в чужбина.

Ако у индивидуалния аз не се култивира откритост и толерантност, той атрофира до перчене пред другите, национално самомнение и високомерие и съгласно същността си се разпада на две крайности: сантименталност и бруталност. При психологическите изследвания на бивши лекари от концентрационни лагери се наблюдават феномени на двойственост, съответно раздвоение. Двете страни на личността са изгубили връзката помежду си, т. е. с едната страна на аза денем се убиват евреи, а с другата вечер се ронят сълзи на сантиментална музика или ако домашният любимец се е разболял. Оттам се говори и за негативната страна на аза като «духовен паразит» или за «убиващ», съответно «концлагерски» аз.¹⁶⁰ Този «Джекил и Хайд манталитет» е описан майсторски от Себастиан Хафнер.¹⁶¹ Той обяснява и защо след «[...] екстрипацията на немския дух в полза на «немския рай»¹⁶² се е стигнало дотам, че един «пъхтящ любител на моркови» [Хафнер] и неговата

демонична свита са успели да обсебят властта и със своята омраза, властолюбие и циничен nihilизъм задълго да разрушат вътрешно и външно Германия.

В тази връзка нека още веднъж погледнем в огледалото, което поднася пред лицето ни един чужденец. «За разлика от Франция, Италия и Англия Германия всяка година праща в чужди страни огромни тълпи любознателни представители на дребната буржоазия, които с претенциозно и недодялано държане, социална неувереност, неподходящо облекло и други недостатъци стават за присмех пред местните жители. От тези единични случаи се ражда неблагоприятната и в обобщението си погрешна оценка за цяла една нация. Не по-малко злощастен е сортът хора, които първи посрещат чужденеца, стъпил на немска земя. Това е типът на троснатия фелдфебел, който след приключване на военната си служба заема цивилни длъжности. И то точно длъжностите, с които влиза в допир чужденецът! Троснатият служител се сблъсква с него в качеството си на митничар на границата, кондуктор във влака (въпреки че в последните години обслужването донякъде се подобри), началник-движение на гарата, полицай на улицата, деловодител в паспортен отдел, контролор в трамвая, портиер и чиновник.»¹⁶³ По тази причина именно в Германия трябва да се вземат спешни мерки за преодоляване, съответно недопускане на бюрократичния фанатизъм и равнодушието. Превръщането на човека в автомат, а държавата – в изправителен дом на дълга, който със законите си все повече прави духа аполитичен, а политиката – бездуховна, е една от сенчестите страни, които не бива да обременяват бъдещето.

Разбираемо е, че от тази вътрешна лабилност, политическата беззащитност – Англия е защитена от всички страни чрез морето – и от непрекъснатите усилия за себеразвитие се поражда специфична потребност за сигурност и отделяне. Така може да възникне впечатлението, че немският характер се разбира като отрицание на чуждото, а не като утвърждаване на собствената същност. Може би плод на тази несигур-

ност е и жаждата за компенсация чрез надменност, липса на чувство за хумор, грубост и претенциозност. Достатъчно е да огледаме навичките на нашите сънародници курортисти, които дори и след като са яли и пили цяла нощ, още в седем сутринта заемат местата под *своите* плажни чадъри и се отделят от света в *своите* подобни на крепости пясъчни замъци.

Именно сравнението с нашите германски съседи – англичаните, постоянно е провокирало мислители и поети. Веднъж Гьоте споделя пред Екерман мнението си за европейците, поспециално за британците и немците. Намирам неговите бележки по отношение на изразните средства и наблюденията за сполучливи и актуални до днес и искам да цитирам разговора от 12 март 1828 г., въпреки дължината на важните откъси.

«Впрочем нещата при нас, старите европейци, вървят повече или по-малко доста зле; нашите отношения са твърде изкуствени и сложни, нашата храна и начин на живот са се отдалечили от природата; нашето общуване е лишено от истинска обич и доброжелателство. Всеки е деликатен и любезен, но никой няма смелостта да прояви истинска сърдечност, така че почтеният човек с естествени убеждения и принципи изпада в доста неприятно положение. Човек често си пожелава да е роден на един от островите в Южно море като така наречен дивак, за да може да се радва на човешкото съществуване без привкус на фалш.»

[...]

«Това е нещо специално, – отговори Гьоте. – Дали се дължи на произхода, почвата, стремежа за свобода или здравословното възпитание – достатъчно! Изобщо англичаните, изглежда, са по-напред от мнозина други. Тук, във Ваймар, виждаме много малко от тях и навярно в никакъв случай най-добрите; но какви усърдни и хубави хора са те! И колкото и да са млади, дори седемнадесетгодишни, те не се чувстват чужди и объркани в тази немска чужбина; тяхното поведение и маниери в обществото са по-скоро толкова уверени и непринудени, все едно навсякъде са господари и светът им принад-

лежи. Това е, което се харесва на нашите жени и с което те опустошават сърцата на нашите глупавички момичета. Като немски глава на семейство, който милее за спокойствието на близките си, често изпитвам малък ужас, когато снаха ми каже, че скоро очаква посещение от някой нов островитянин. Винаги си представям сълзите, които ще рукнат при неговото заминаване. Те са опасни младежи, но тъкмо това, че са опасни, е тяхната добродетел.

– Аз обаче не бих искал да твърдя – отвърнах, – че нашите млади англичани във Ваймар са по-умни, по-духовити, по-образовани и по-сърдечни от нашите хора.

– Въпросът не е в това, драги мой – отговори Гьоте. – Въпросът не е и в произхода или богатството, а че имат куража да бъдат това, за което ги е предвидила природата. При тях нищо не е деформирано и измамно, в тях няма половинчатости и изкривявания, каквито и да са, те винаги са цялостни хора. А понякога и цялостни глупаци, признавам го от сърце, но това все пак е нещо и винаги има определена тежест по пътя на природата.

Щастието на личната свобода, самочувствието от английското име и значението му пред другите нации влияе добре още на децата, така че както в семейството, така и в учебните заведения те са третираны с много по-голямо уважение и се радват на далеч по-щастливо развитие, отколкото ние немците.

Достатъчно е само да погледна през прозореца нашия любим Ваймар, за да видя как стоят нещата при нас. Когато наскоро падна сняг и съседските деца поискаха да изпробват малките си шейни на улицата, веднага изникна полицаи и горките дечурлига избягаха колкото им сили държаха. Сега, когато пролетното слънце ги примамва да излязат навън и да си поиграят пред вратата, виждам, че са все притеснени и неуверени, сякаш се страхуват да не се появи някой полицейски началник. Никой хлапак няма право да плющи с камшика, да пее или да вика; веднага изниква полицаи, за да му забрани. У

нас всичко е насочено към ранно дресиране на милите младежи и изкореняване на всичко природно, всичко оригинално и буйно, така че накрая да не остане нищо освен еснафът.

Знаете, че почти не минава ден, без да ме посети някой минаващ през Ваймар непознат. Но ако кажа, че много се радвам на личното присъствие особено на млади немски учени от една определена североизточна област, трябва да излъжа. Късогледи, бледи, с хлътнал гръден кош, млади без младост, това е образът на повечето от тях, както ми се представят. И когато завържа разговор с тях, веднага забелязвам, че това, което радва такива като нас, им се струва незначително и тривиално, че са погълнати изцяло от идеята и само висшите проблеми на спекулацията са достойни за техния интерес. У тях няма и следа от здраво мислене и радост от сетивността, всяко младежко усещане и младежко удоволствие е изкоренено от тях, и то невъзвратно; понеже когато някой не е млад на двадесет години, как може да бъде млад, когато стане на четиридесет!

Гьоте въздъхна и замълча.

Аз мислех за щастливото време на предишното столетие, в което беше минала младостта на Гьоте; в душата ми нахлу летният въздух на Зезенхайм и си спомних стиха:

Следобед седяхме
като младежи в хладината.

– Ах! – въздъхна Гьоте. – Това наистина бяха хубави времена! Но да ги избием от главата си, за да не станат съвсем непоносими сивите мъгливи дни на настоящето.

– Необходимо е – казах – да дойде втори Спасител, за да ни избави от сериозността, неудобството и невероятния натиск на сегашните обстоятелства.

– Ако той дойде – отговори Гьоте, – хората ще го разпнат за втори път. В никакъв случай не се нуждаем от нещо толкова велико. Ако можеше немците по примера на англичаните да

се научат на по-малко философстване, а повече действие, на по-малко теория, а повече практика, това вече би ни донесло солидна доза спасение, без да се налага да чакаме величествената поява на втори Христос. Много може да се направи от долу, от народа, с помощта на училищата и дома, много може да се направи и от горе, с помощта на властниците и хората около тях.

Така например не мога да одобря, че от студентите – бъдещи държавни служители – се изискват толкова много теоретични познания, поради което младежите преждевременно се превръщат в духовни, както и в телесни развалини. Когато след това навлязат в практиката, те притежават невероятен запас от философски и запаметени познания, но изобщо не могат да ги приложат в ограничения обхват на професията си и затова се налага отново да ги забравят като безполезни. А това, от което най-много се нуждаят, им липсва: липсва им духовната и физическата енергия, която е абсолютно задължителна за стабилно представяне в практическата дейност.

Но нима и държавният служител не се нуждае от любезно и доброжелателно отношение в живота? И как може някой да изпитва и проявява доброжелателство към другите, ако сам не се чувства добре?

Само че всички хора се чувстват много зле! Една трета от прикованите за писалището учени и държавни служители са болнави и обзети от демона на хипохондрията. Тук е необходимо да се действа от горе, та поне бъдещите поколения да се запазят от подобно опропастване.

Нека да видим – добави усмихнато Гьоте – какво ще стане след един век с нас, немците, и дали тогава ще сме стигнали дотам да бъдем не абстрактни учени и философи, а хора.»¹⁶⁴

Ако на Запад – нека да си послужим с понятия от Гьотевата «Приказка» – има «сила, мощ, власт», в Средна Европа – «блясък, сияйност», съответно «явление», на Изток са «мъдростта» и «откровението», които трябва да постигнем чрез собствената си духовна дейност или които могат да ни бъдат

и отредени. Нещо бъдещо – т. е. още неродено – има в славянските народи, до които Средна Европа трябва да намери достъп заради собственото си духовно оцеляване. Това е елементът, който задълбочава интелектуалността до мистика, с други думи, не разделя душевното изживяване и интелектуалността, а прави човека повече ясновидец или поет, отколкото политик. В тази връзка е достатъчно да разгледаме любовта на руснаците към техните поети като Пастернак, Толстой, Достоевски или към философията на Соловьев. Ясновидският елемент е винаги налице – например в *Антихрист*, във *Великият инквизитор* на Достоевски, но и при Антон Чехов. Славянската култура се инспирира от горе, т. е. ще стане култура на откровението. След една лекция в Москва руската преводачка ми каза: «Ние също знаем всички тези неща, но по друг начин.» Това качествено различно съзнание се изразява в това, че руснакът възприема политиката като чужд и неотговарящ на характера му елемент. Той не е аполитичен като немец, той е «антиполитичен».

В своите мемоари съветският политолог Арбатов описва отблизо политическата кариера на съветските лидери, които е познавал лично – от Сталин през Брежнев до Елцин. Спомените за тези лидери с малки изключения се четат като увлекателни истории за разрушаване на здравето им и произтичащата от това «организирана безотговорност». Подобно се изказва и Р. Щайнер: «Когато руснакът трябва да прояви политическа активност от своя характер, предпочита да се разболе, понеже в средите на руската народност да станеш «политически активен» означава да се разболееш, да поемеш в себе си разрушителни сили. [...] Той може да бъде надвит от такива политици, каквито, да речем, бяха стоящите в дъното на тази военна катастрофа [Първата световна война]. Но те действат не като руснаци, а като нещо съвсем друго.»¹⁶⁵ Може би не е случайност, че като се сетим за повечето руски лидери, пред очите ни винаги изплуват образите на хора с тежки телесни и душевни заболявания.

Следователно сянката на славянските народи е изградена от очакванията за бъдещето и съдържа голяма търпимост и постоянство; може би както при дете, което все още е управлявано от горе и е способно на жестокост и същевременно на най-голяма отдаденост.

Как изглежда отношението на тези народи към техния двойник? И до днес виждаме силна връзка на славяните с религията. Също и разбирането на злото, антихриста в никоя друга страна не е така голямо, както в Русия. По-нататък можем да се запитаме и как чуждото, заплашителното чуждо се възприема от различните народи. По този въпрос има интересна характеристика: «Другият» за италианците винаги означава чуждият, за французите – варваринът, за британците – конкурентът, за немците – врагът, а за руснаците – еретикът.

Така че славянският дуализъм не може да се сравнява с немско-германския. Там в душата имаме разделение на Луцифер и Ариман, противоречие между светлина и мрак, от което се ражда нещо ново. Това е вътрешната борба между полярностите – това, което постоянно ни тласка към въображаема, фалшива мистика и отвлечени теории, т. е. към нереалното, безпочвеното, мъглявото, което обозначаваме като луциферическо; а това, което ни превръща в сухи еснафи, което ни залепя за Земята, е духът на тежестта: Ариман. Човечеството все още е obsesedeno от тази борба и се опитва да постигне баланс, целебен трети елемент, който да прозре тези въздействия на силите и да ги поддържа в равновесие.

За руснака сянката, съответно двойникът е нещо друго, нещо бъдещо. Това не е раздвоеният човек от Средна Европа, разкъсан между мечтателство и чист материализъм, а бъдещ втори, по-възвишен човек, който непрестанно се бори с нисшата природа на двойника в себе си и я превъзмогва. В известна степен това е сянката, която възниква чрез едно по-висше откровение.

Както Исус от Назарет като човек е поел духовността, Христос, и според Соловьев следователно притежава два во-

леви центъра, земен и космичен, или както можем да кажем с други думи: земно съзнание и висш аз, така въпреки целия хаос и дългото потисничество в миналото славянската култура има предпоставките да развие тази втора висша природа, която още отсега се намира в хората като зародиш. Така че е разбираемо защо Рудолф Щайнер говори за руснаците като за «Христов народ».

Може би ще се изясни защо толкова много противодействащи сили потискат, съответно са потискали тези импулси на бъдещето. Погледнато от този ъгъл, какво означават за Средна Европа диктатурите на Сталин и Хитлер? Също и в наши дни трябва да се зададе въпросът дали след падането на комунизма на Изток не възникват нови съпротиви. Тъй като духовните импулси се налагат трудно, има опасност целият Изток да се превърне в обект за експлоатация от страна на Запада, в «универсален магазин», в който хората деградират до консуматори и роби. Във всеки случай с помощта на духовно-научните факти може да се погледне по-надалеч от политическото ежедневие и да се проумее по-задълбочената мисия на Изтока. Всеки, който се запознае с руската природа, култура, литература и общува с руснаци, ще усети скритото вълшебство на вълнуващата женска същност на руския народ и ще почувства в сърцето си копнеж по Изтока.

Когато сравнявам пътуванията си в Америка с тези в Русия и Украйна, почти винаги изпитвам едно и също. От Америка се завръщам завладян от грандиозния ландшафт, от Изток – впечатлен от срещите с хората.

«О, ДВОЙНИКО! О, БЛЕДИ СПЪТНИКО!»¹⁶⁶

Има две явления, които спадат към най-странните в цялата история на културата: омразата към евреите и немците. Два народа, допринесли за духовното богатство на човечеството много повече от други и по категоричен начин определяли облика на човешката култура, са предмет на почти всеобща трайна омраза, макар че техните духовни или морални качества нито се отричат, нито могат да се отрекат. Това е нещо все-сем необикновено и не може да се обясни с няколко шаблонни думи. Причините със сигурност са много дълбоки, така че опитът да се разкрият не бива да останат на повърхността.¹⁶⁷

ВАЛТЕР ШУБАРТ

От досегашните по-скоро психологически наблюдения на сянката и двойника положително е станало ясно, че при външните противоположности, които се проявяват чрез антипатия, омраза и отхвърляне, винаги трябва да се вземат под внимание и вътрешните сходства, които като несъзнавани сенчести части водят до тези реакции.

Описахме това като вид парадокс. В определени отношения противниците най-често си приличат повече, отколкото някои приятели. От тази гледна точка е осветляващо – макар тук естествено да не се говори за противници в истинския смисъл на думата, – ако разгледаме вътрешния свързващ елемент между немци и евреи. Външни политическо-исторически прилики има достатъчно. Размишленията за това как в най-новата история тези два народа бяха свързани по злощастен начин, са много поучителни. Дали чрез преследванията и гоненията на евреите Германия подобно на *Уилям Уилсън* не се лиши от най-добрите си духовни елементи? Нека сравним

обществото и културно-интелектуалния живот в Германия днес и през 1933 г. С «напускането» на евреите, които са най-важните носители на културата, настъпва огромна загуба на духовна субстанция в изкуството, науката и културата – също и в бившия Съветски съюз.

Йорг фон Утман също засяга този аспект. «Упадъкът на немския интелектуалец от «шегобиец, който дразни и действа», до вярващ в догми проповедник, чийто интелект се отличава преди всичко с това, че може да се ползва и без помощта на здравия човешки разум, също е плод на националсоциалистическата расова хигиена.»¹⁶⁸

Но какво е това, което така свързва двата народа? Трескавият предприемчив дух, който предизвиква антипатията на другите, почитта пред напечатаното слово, която ги превръща в народи на книгата, на писатели, поети и мислители? Или е дълбоката вяра в абсолютното, съчетанието от нетактичност и чувствителност, надменност и чувство на малоценност, самомнение за богоизбраност и раболепие?

Едно е сигурно: От липсващото, разбитото национално чувство и отсъствието на затворен национален съюз у всеки от двата народа се развива не здравословно усещане за национална принадлежност, а фатална склонност да си приписва ролята на спасител на народите и да се смята за един вид избран народ. Според съвпадащи анализи¹⁶⁹ това постоянно търсене и домогване до народностна идентичност и вътрешното разцепление на мегаломанско съзнание за мисия и самоизяждащо се малодушие, колебанието между прекомерно самочувствие и дълбока угнетеност са някои от общите характерови черти на двата народа. Ето едно изказване на Томас Ман по въпроса: «Склонността към самокритика, която стига до самоотвърщане, до самопроклятие, е чисто немска и завинаги ще остане непонятно как един толкова предразположен към самопознание народ същевременно може да храни мисълта за световно господство.»¹⁷⁰

Народи, които вместо тесногърд национализъм и «им-

перска идея» са предопределени да формират по-обхвaten универсализъм, както подобава на немския и еврейския народ, извършват крайно тежко прегрешение срещу своята мисия, когато правят точно противоположното, и *трябва* да очакват дълбоки проблеми в света. Тази обща проблематика на двата народа е описана майсторски в анализа на тогавашна нацистка Германия от Себастиан Хафнер, който и днес не е загубил нищо от своята актуалност: «Германската империя от 1871 година не бе като великите сили на Запада резултат от дълъг и логичен исторически процес на развитие. След като в продължение на 1500 години се водеше борба за различни форми и различни цели, тя по-скоро представляваше внезапно, изненадващо отклонение. Погледнато исторически, Германската империя буди донякъде странно, двойко впечатление. В това отношение усилията на нейните основатели напомнят тези на днешните ционисти, които след двехилядна, единствена по рода си история, в която са съществували като бездържавна цивилизация и общност, отново искат да основат държава в Близкия изток. За немците е много характерно, че след развитието на самостоятелна култура, за разлика от западните си съседи, са се стремили не към национално единство и национална сплотеност, а винаги само към *универсалност*. И когато опитът им да съживят Свещената римска империя при германския народ не успя – подобно на евреите, – измести-ха центъра на тежестта на своето национално съществуване върху постигането на духовна универсалност, която, поради връзката си с целия свят, несъзнателно се превърна в национална особеност. Политическата база, върху която беше изграден духовният свят на немците, представляваше купчина непретенциозни държавици.

Най-малките от тях бяха най-големите по ниво на култура, например управляваното от Карл Аугуст херцогство Саксония-Ваймар-Ейзенах. И за да разберем какво достойнство и самоувереност придаде на немците онази политическа резигнация заедно с духовното световно господство, трябва

да си припомним невъзмутимото спокойствие и вътрешната дистанцираност, с които Гьоте застава срещу Наполеон, както един суверен посреща друг суверен. Тези малки безсилни държави насърчаваха големите постижения на немския дух – от които бруталният, бездуховен, антинемски, разбойнически «Трети райх» днес извежда правото да потъпка достойнството на всички тези високоцивилизовани малки страни.»¹⁷¹

Обратната страна на този медал на световното господство обаче е инстинктът за саморазрушение, съответно нагонът към смъртта, който особено ясно можахме да наблюдаваме в Третия райх. Та нали и немският народ – по различен начин от еврейския – бе отведен на заколение и отчасти пръснат в четирите посоки на света. Трябваше ли и там да има съответствия между немската и еврейската съдба? Гьоте го формулира така: «Немците трябва да се пръснат и пуснат корени по целия свят като евреите, за да развият доброто, което е заложено в тях, за благо и спасението на нациите.»¹⁷²

Отново трябва да запитаме дали на немския и еврейския народ изобщо е предопределено да създадат национална общност, или в народността им съдба е заложено да развият нещо като отделни личности, за да го предоставят на човечеството – мисия, която е благотворна само ако се надмogne всяко високомерие. Но ако националното чувство ескалира, както в националсоциализма или в ционизма, сенчестата страна надделява и довежда до негативни реакции на другите народи, както днес можем да видим в Израел. Немско-еврейското родство по избор, което намира израз например в съвпадението на паролите на Третия райх и основите на еврейската политика, в така наречените «Протоколи на мъдреците от Сион¹⁷³», от които Хитлер, по думите му, е научил много и които се четат като визия за Третия райх, се демонстрира и по следния гротескен начин. Веднъж Хитлер казва на Херман Раушнинг, председател на сената в Данциг: «Не сте ли забелязали, че евреинът във всичко е точната противоположност на немеца, но пък и му е толкова близък, както могат да бъдат

само двама братя? Не може да има два избрани народи. Ние сме божият народ. Нима това не казва всичко?»¹⁷⁴ След което Хитлер така се раздразва, че прекъсва разговора с разкривено лице, пукайки ставите на пръстите си.

Християнският принцип за напредъка в развитието на човечеството е принципът, който е свързан с индивидуалното развитие и оттам с духовното познание и универсалната любов. Всяко изпадане в плен на кръвно-национални възгледи и расови догми е надживяна степен в развитието на човечеството. Както видяхме, всеки народ има специфична мисия в развитието на духовните си качества. Първият народ, който в многообразието от природни божества е трябвало да развие познанието за единния Бог, монотеизма и свързания с него *Аз съм* принцип на Яхве, Йехова, е еврейският. Разбирането на този Бог не като външен образ, а да се схване с разума в глъбините на душата, е специфично еврейска мисия. Понятно е, че така се стъпява до крайност и човешкият егоизъм, понеже човек вижда духовното само в собствената си личност, а това поражда и известен народностен егоизъм и чувство за превъзходство. Можем да си представим, че чрез това фундаментално различие, подсилено и от специфичните нови способности и качества, у другите народи неминуемо възникват антипатия и отхвърляне. Това, от своя страна, обосновава омразата, обособяването, сплътеността, консервирането на старото и гетоизирането.

Така обаче в тялото на народа се поражда вид втвърдяваща тенденция, една от сенчестите страни на азовото развитие, съответно на егоистичния принцип. Азовото развитие, както трябва да се подготви специално в Средна Европа, е подготовка за приемане на Христовия принцип и с това се извисява над всички раси и кръвни връзки. Но ако изпадне пак в плен на реакционни национално-държавни възгледи, азът изгубва своята общочовешка задача и неминуемо пада по-ниско от аза на отделния човек в другите народи, които понастоящем имат други задачи в душевното развитие. Това изпадане в плен на шовинистичния елемент с право можем да окачествим като

най-голямото нещастие на XX век. Което така трагично се проявява за пръв път през Първата световна война – национално-държавният принцип ескалира неимоверно в Третия райх.

Двата народа, както еврейският, така и немският, които трябваше, съответно трябва да развият азовия принцип за приемане на общочовешкия аз на духовното разбиране на Христос и да го предоставят на цялото човечество, се разминават със задачата си, когато се капсуловат в националния си егоизъм и се изолират физически и духовно от другите народи. След по-горните размишления може да се каже с положителност, че както еврейският народ е приел *физическото* тяло на Христос, хората в немскоговорещите региони трябва да приемат интелектуално и прозрат духовното разбиране на Христос, както се опитва, съответно успява да направи например антропософията (духовното човекознание).

В това отношение Гьоте има право, когато говори за «разпръсване», понеже тези импулси могат да действат като духовен фермент – а не като църковна догма – всред другите народи, изхождайки не от аморфната маса, а само от свободата на аза в отделните личности. Това доказва немско-еврейското минало. Еврейската същност, развита благодарение на отделните евреи, действа като изключително фина активна субстанция в различните народи, особено в Средна Европа, което ѝ помага да играе водеща роля в почти всички жизнени области.

За немците «еврейската съдба» започва в известен смисъл през 1914 г., когато гневът и волята за унищожение се надигат организирано срещу подстрекателите към война.

Трябва да се запитаме как така тлеещото още преди това недоволство за толкова кратко време се превръща в открита омраза, която все още не е изчезнала навсякъде и подтиква някои народи и до днес да се държат с германския народ като «наблюдатели на правонарушителите»? Ние самите не изпитваме подобни негативни чувства към англичани, французи, италианци, американци или други. Защо се говори за «немска», а не за английска или дори руска опасност?

Дали другите нации не влагат в представите си за нас определен човешки образ? От друга страна, изглежда е разбираемо, че в лицето на евреите – най-често несъзнавано – все още виждаме потомците на убийците на Христос, на Юда – предателя, който подобно на *неможещия никога да умре*, Ахасвер от легендата, все още се скита из историята на човечеството в очакване на Спасителя.

Да се концентрираме отново върху съществуващата «омраза към немците». От неприязънта на другите лесно се ражда погрешна душевна реакция, а не въпросът за причината на антипатията. Тогава на последната често се отговаря с високомерие, с чувството, че си нещо по-добро, и мисълта, че си жертва на завист, както и с още по-голямо затваряне в себе си, усещане за неразбраност или прекомерно национално идентифициране. От специфичната задача на даден народ произтича също така и специфична отговорност. Срещу безцеремонното и може би дори безскрупулно загърбване на подчертано християнското общочовешко в полза на егоистично-национално, прометеевското, героичното или също срещу личното и националното високомерие, срещу незачитането на свободата чрез игнориране на душата в частичната човечност и във «фанатизма на самолюбието, а не на християнското универсално чувство» – срещу тях «е насочена омразата» към немците. Това е завоалирана омраза на Европа към самата себе си. Наследниците на готическите (християнските) идеали мразят (в лицето на немците) безцеремонния разрушител на тези идеали.»¹⁷⁵ С това се има предвид онзи тип човек, който използва развитието на своя аз и специфичните си способности не в полза на човешкото развитие, а срещу него и у когото все още има опасност да се надигнат непреобразените, нехристиянизирани тевтонски и нибелунгски сили и да го направят непредвидим. Да си припомним все още нехристиянския Зигфрид и да го сравним с християнския герой Парсифал – примери, сполучливо пресъздадени от Рихард Вагнер в неговите произведения.

Така че омразата и волята за унищожение на немците

спрямо евреите може да се разглежда от различни страни, да речем, от позицията на срама, че те самите произхождат от евреи, т. е. от «малоценна» раса, понеже това поражда чувство за малоценност, както е например при Хитлер и Хайдрих. Така Карл Маркс, който е евреин, прави от отричаната си еврейска принадлежност и от постоянното си безпаричие господстващ в целия свят злостен принцип: капитала и връзката на еврейството с материалното благополучие. «Парата е ревностният бог Израилев, пред когото не бива да се поставя никой друг бог. Парата унижава всички богове на човека и ги превръща в стока. [...] С това тя лиши целия свят, човечеството, както и природата от присъщата им ценност. Парата отчуждава човека от неговата мисия и битие и тази чужда нему същност го владее, той се прекланя пред нея. Богът на евреите се секуларизира, стана световен бог.»¹⁷⁶

Друг симптом е феноменът на завистта. Човек вижда в другия това, което всъщност би трябвало да постигне той самият и като Уилям Уилсън се опитва да унищожи своята персонифицирана гузна съвест. Човек не може да признае собствената си негативна душевна страна и я пренася върху друг, вражески образ.

Думата «националсоциализъм» е измислена от ранния ционист Мозес Хес, копнеещ за специфично еврейски социализъм, който по-късно Хитлер се опитва да осъществи с обратен знак. Запазени са следните бележки на шефа на Гестапо Рудолф Дилс: «Представата, че социализмът и национализмът са неразривно свързани и всъщност представляват двете страни на един и същ медал, произтича от една от най-важните концепции на социалистическото движение в редиците на ционизма.»¹⁷⁷ Гротескен факт от световната история е, че в началото, когато още не възнамеряват да изтребят евреите, а «само» да ги прогонят, националсоциалистите изпращат висши есесовски офицери в Палестина, за да се осведомят относно възможностите за приемане на немски евреи.

Докладът за това начинание, насочен и срещу англича-

ните в Близкия изток, така въодушевява Гьобелс, че той поръчва да изсекат паметна монета с Давидовата звезда върху едната страна и пречупения кръст върху другата! Във всеки случай националсоциализмът има всички основания да подкрепи енергично националния ционизъм, който се стреми към основаване на собствена държава, «та ежегодно да експедира определен брой немски евреи в Палестина или изобщо зад граница».¹⁷⁸ Случилото се по-късно е известно и е една от най-ужасните трагедии в световната история.

Проблемите за двойника обаче не могат да се разрешат чрез обвинения или потискане. Трябва първо да се потърси истината.

За еврейския народ е все още актуален въпросът дали изселването им в тяхната държава и последвалата изолация или асимилация от други народи е предпочитаното решение. Затова не бива да се разглежда само първото, но и желанието за асимилация на много евреи, когато други страни им предоставят гражданство.

Като потомци на хората, живели в това злощастно, немско време, ние само се опитваме, доколкото е възможно, да открием истината. Палачите са ни известни. Не са ли такива и множеството лицемери?

Високо цененият от мен немско-еврейски писател Якоб Васерман в своята малка автобиография¹⁷⁹ споделя преживяното в Германия по времето, когато, от една страна, описва типично еврейска съдба в *Евреите от Цирндорф*, а от друга – немската трагедия в *Каспар Хаузер – или леността на сърцето*. С това си създава врагове и в двата лагера, защото поставя пред немската общественост стария, но все още актуален въпрос, който трябва да зададе всеки евреин в Германия: «Защо удряте ръката, която свидетелства във ваша полза?»

Накрая нека още веднъж да се върнем към «мита за кръвта и земята», който в своята лишена от смисъл едностранчивост изигра, съответно все още играе толкова фатална роля както за немския, така и за еврейския народ.

Взаимоотношенията между конституцията на аза и ландшафта

Както всички истини, така и влиянието на почвата, ландшафта, географските дадености могат да се превърнат и в полуистини и карикатури.

От древната кабалистична мъдрост на еврейското дърво на живота знаем, че десетият последен Сефирот, «Малхут» – полето, царството, – има общо със силите на Земята и тяхното въздействие върху целия човек. Една от бъдещите задачи ще бъде все по-дълбокото вникване в тези сили и техните въздействия върху тялото и душата както на индивида, така и на целия народ. В края на краищата въпросът е как дух и материя действат съвместно или как можем да преодолеем пропастта, която се отваря между нашата душевност и външния свят. Например какво материално става в главата ни, когато мислим? Какво се случва в кръвта ни, когато спим, или в органите ни, когато изпитваме определени чувства?

Имагинативното мислене на духовната наука може да построи мост над тази пропаст. Така че спокойно можем да зададем въпроса: По кой физически мост народностният дух навлиза в отделните народи и им въздейства. Всеки, който се интересува от задълбочена народопсихология, може би ще открие в следното изказване някои потвърждения или ще почерпи импулси сам да наблюдава.

Ако искаме да разберем по-добре народите на италианския или испанския полуостров, трябва да проучим влиянията, които им се оказват от духовни сили особено чрез въздуха, т. е. дишането, и определят езика, темперамента, темпото на живот, навиците, танците, песните, храненето. Въздух, сангвинистичен темперамент, чувствителна душевност и известна лекота по отношение на битието – всичко това е взаимосвързано.

При французите имаме вече по-силно свързан със земята елемент – от течно-воднисто естество. По този мост народно-

стният дух навлиза в душите и телата. Който е стигнал в прочуванията си до медицинската литература и е прочел каква роля играят органът на течностите – черният дроб и сиренето – като пресечено мляко, както и виното за здравословното състояние на французите, може да разбере това. «Французите често поемат своя народностен характер с вината си, но и с останалото, което се намира в организма им като течен елемент.»¹⁸⁰

Ако отидем при жителите на британските острови, ще видим, че мостът на духа към хората е най-вече от твърдоматериално естество. Върху хората въздейства земната почва, както и отношението към храната, което сутрин им позволява да си подложат със солидна закуска: яйца и бекон. Рудолф Щайнер окачествява като «не само язвителна истина» факта, че – казано радикално – «когато англичанинът яде своя бифтек, архангелът му въздейства».¹⁸¹ Това не бива да се тълкува в шовинистичен смисъл и се отнася до човека само доколкото той принадлежи към общо народностно тяло.

В научно-популярната литература също има сведения в тази насока: «Останалият свят изцяло признава вкусовите качества на обилната английска закуска (в която влизат бекон, яйца, домати на грил, гъби, картофи, пушена херинга и др.). Френските майстор-готвачи мълчаливо поздравяват англичаните за техния ростбиф, който се предлага по цял свят.»¹⁸² Докато спагетите по своята същност излъчват нещо италиански-въздушно и приятно хаотично, картофите и гъбите, като обитатели на почвата, съдържат нещо тежко, глинесто-плътено. На това място няма да отрека, че в Англия има култура, която неутрализира земната тежест, освобождава душата и я прави по-въздушна: «напитката за дипломати» чай като азиатски антидот срещу прекалено силните земни тенденции за втвърдяване.

В Америка, както вече видяхме, са особено активни излъчваните от земната почва магнитни и електрически сили. При американците, особено от третото, четвъртото и след-

ващите поколения, е интересно да се изследват променената телесна конституция на лицето, китките и ходилата. Получават се форми, повлияни особено от гравитационните сили на Земята – по-едро телосложение, по-големи китки и ходила, по-силно изразена долна челюст. По мои наблюдения именно за Америка са особено характерни крайностите: прекалено дебели и прекалено слаби хора.

В Средна Европа, в немскоговорещите области пък има напълно различен елемент, чрез който предимно навлизат влиянията на народността дух. Това са температурните разлики. Собственият ми опит и разговорите с живеещи в тропиците немци сочат, че освен немската гора и хляба, на всички им липсва най-вече смяната на годишните времена, т. е. температурните разлики между вътре и вън в течение на годината. И свързаните с тях специфични душевни изживявания, миризми, игра на цветовете, природни настроения през пролетта и зимата.

Топлината обаче е полудуховна, полуфизическа. Нейният органичен еквивалент е сърцето, съответно душевността (Gemüt). Gemüt е една уникална дума и почти непреводима в немския език. Ако някой е в задушевна среда, води задушевен разговор, у него е налице равновесие между вън и вътре – и му става топло на душата. Въодушевление, идеализъм, спиритуализация на мислите и мистиката – всичко това е свързано с елемента топлина (огън).

Ако се погледна отстрани като лектор в чужбина, трябва да кажа, че по време на всички беседи несъзнателно се стремя да говоря колкото е възможно повече за значението на топлината в най-различните ѝ форми на проявление – като гореща баня само за краката, за цялото тяло с определени билки, като облекло, хранене, душевно настроение, като социална задача, съответно обвивка от топлина, като топлина през различните годишни времена с техните празници.

Имайки предвид, че американската сутрин най-често започва в седем часа с чаша студен портокалов сок, че заради

климатиците човек постоянно мръзне в колата, в ресторанта и къде ли не другаде дори лете, а в Азия е точно обратното – денят започва с топла супа, можем да оценим значението на топлината като носител на аза.

При руснаците пък има нещо своеобразно, което е свързано със светлината. Това обаче не е слънчевата светлина, която идва от Космоса, а светлината, която е погълната от земната почва и растенията и се излъчва нагоре. Светлина и просветление са сродни по същност. Растение и светлина (свет = светлина, цвят = цвете) в руския са сродни езиково. Никъде по света не съм срещал толкова хора с цветя, както в Русия, и никъде не съм виждал толкова сияйна светлина в горите, която сигурно има нещо общо с милионите белостволи брези. Изобщо отношението на руснака към земята е несравнимо. Докато в Америка се наблюдава ясно изразено бягство от земята – хората постоянно се преселват, – руснакът е здраво свързан с нея. Ако някой руснак се пресели или е принуден дори да емигрира, все едно растение се изтръгва от почвата. В миналото завърналият се руснак първо е целувал земята, преди да прегърне семейството си.

Светлината е най-духовният елемент, в който действат животворните сили. За благото на света тя трябва да се съчетае с топлината. Топлината е материалният израз на любовта, а светлината – на познанието. Два елемента, от които се нуждае човечеството.

Видяхме, че «руският човек» ще бъде този, който трябва да изгради тази висша светлина, Дух-себе, като противотежест на западния материалистичен импулс. На едностранчивия земно-студен нервен импулс трябва да се противопостави правилният космически-топъл кръвен импулс. Мъжката същност се нуждае от женското си съответствие, а то идва от Изток. По тази причина както националсоциализмът за Германия, така и болшеvizмът за Русия бяха чужд елемент, разрушаващ народността дух. За съжаление тамошните хора с присъщата им религиозна страст възприеха – и то в запла-

шителни размери – западния материализъм вместо духовния импулс.

Разбирането, а с него и мисията на отделните души на народите¹⁸³, на тяхното жизнено пространство и географски дадености е също предмет на едно изследване на Валтер Йоханес Щайн: «Всеки народ има своята тайна, която носи в себе си като темперамент. Съвсем различни по същност са меланхоличният руснак, меланхолично-сангвинистичният немец или флегматичният англичанин. За да развият това, тези народи се нуждаят от съответната геоложка основа. Тези взаимовръзки все още не са изследвани достатъчно. Но нека проучим въздействията на варовика, които са коренно различни от тези на гранита. Швабия, като част от Германия, има население, което напълно се различава от населението в останалата част на страната. Швабът е мудар, казват някои. Други твърдят, че е религиозен. Трети пък – че има чувство за уют и хумор. Всички тези характеристики са верни. Редица големи религиозни или мистични движения са възникнали в Швабия. Както и икономика, която се радва на високо признание».¹⁸⁴

ГЪОТЕ КАТО ПРОТОТИП НА МОДЕРНИЯ ЧОВЕК

Доколко мислите и духовните власти са реални сили, които действат във времето и в най-различни периоди се появяват отново в съответствие с тези епохи? [...] Още Гьоте, изхождайки от собствената си духовност, се чувства безсилен да изобрази тази голяма мистерия, понеже знае, бих казал, подсъзнателно, че ако се стреми към най-святото за душата, човек трябва да извади наяве и да постави пред душата най-дълбоките чувства от душевния живот. [...]

Какво е намерило своя израз навремето в душата на Гьоте? Това, че когато в по-новата култура душата се осъзнае правилно вътре в самата себе си, тази по-нова култура влага в нея нещо свещено, нещо величествено, което сигурно е чувствал Гьоте. Каквото не е било дадено на неговата епоха, за да се изобрази това свещено нещо, вече трябва да дойде.¹⁸⁵

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

Гьоте е не само виден поет и природоизпитател, но също превъзходен познавач на човешката душа и нейните дълбини. «Демоничното» у него и другите го пленява и същевременно отвращава, понеже предусеща силите, които се надигат от непознатите дълбини на душата и могат да повлияят положително или да разрушат живота на човека и човечеството.

Той притежава интуитивно познание за собствения си «демон», за висшия си аз, което му позволява да създава тъй прекрасните вечни произведения и да изрича универсални житейски мъдрости, така че цяла Европа – дори враждебни една на друга групи – го признава за универсална величина. Дали обаче е благословен от съдбата олимпиец, съумял образцово да свърже живот и творчество, без да изживява вътреш-

ни и външни кризи? Или само емоционалната му природа е тази, която се стреми към единство и хармония между него, неговия свят и времето?

Ако разгледаме обстойно живота му, ще видим, че и той – подобно на Рихард Вагнер, Ницше, Томас Ман и редица други известни личности – е дете на XIX век с всички душевни бездни, противоречия, съмнения и двойствености. Много биографии на Гьоте отразяват тази двойствена природа и се люшкат между безкритична почит и деликатно ровене из твърде човешката сфера, връзките му с жени, със сина, сестрата, секретаря му д-р Ример, а резултатите трудно могат да се приведат в хармония с творчеството му. Ако обаче вземем под внимание, че у всекиго съществуват две природи, вътрешен и външен човек, в лицето на Гьоте именно днес ще видим проявяващ разбиране спътник. Личните му душевни борби, отношението към смъртта, отчаянието, депресията, страхът и пр., схващането му за здравето и болестите на тялото, както и на душата, възгледите за терапията и т. н. са най-добре документирани и се приемат сериозно и от съвременната медицина.¹⁸⁶ Но кой е Гьотевият «демон», неговият инспириращ гений? При прочита на писмата и последните му разговори с Екерман (1823–32 г.) прави впечатление, че двамата често споделят мисли за «демоничното» и че той самият е наблюдавал въздействието на определени «непознати и тайнствени» сили върху себе си и други хора.

«– Демоничното – каза той [Гьоте] – е това, което не може да се разгадае чрез ум и разум. То не е в природата ми, но аз съм му подвластен.

– Наполеон – казах аз [Екерман], – изглежда, е бил демоничен.

– Абсолютно – отговори Гьоте, – и то във висша степен, така че почти никой друг не може да се сравнява с него. Също и починалият херцог [Карл Аугуст] беше демонична натура, дотолкова изпълнен с безгранична енергия и неспокойствие, че херцогството му беше твърде малко, а и най-голямото би

му било твърде малко. Демонични същества от такъв вид гърците причисляват към полубоговете.

– Демоничното не се ли проявява и в някои случаи? – попитах.

– Особено в тях – каза Гьоте, – и то във всички, които сме неспособни да разберем чрез ума и разума. Изобщо то се проявява по най-различни начини в цялата природа, и в невидимата, и във видимата. Някои създания са изцяло от демоничен вид, в други има части от него.

– А мефистофелското, няма ли и то демонични черти? – попитах.

– Не – каза Гьоте, – мефистофелското е твърде отрицателна същност; демоничното обаче изцяло се проявява като положителна активна сила.

Много се зарадвах на тези характеристики, благодарение на които сега ми стана по-ясно какво разбираше Гьоте под понятието демонично.»¹⁸⁷

Пред очите му застават исторически личности като Рафаело, Наполеон, лорд Байрон, Егмонт и други известни художници, хора на изкуството и държавници, и той възприема свръхсетивното влияние, «положителната творческа енергия» в тях като демонична сила. Пред Екерман Гьоте казва какви са движещите сили, които инспирират хората с идеи и ги подтикват към действия, определящи облика на столетия и хилядолетия.

«– Всяко творчество от *висш* вид, всяка висша способност, всяко откритие, всяка велика мисъл, която донася плодове и има последствия, не зависи от никого и е издигната над всяка земна власт. Подобни неща човек трябва да разглежда като неочаквани дарове свише, като Божии рожби, които трябва да приеме с радостна благодарност и да почита. Това е сродно с демоничното, което прави с него каквото пожелае и на което той съзнателно се отдава, докато вярва, че действа по собствена воля. В такива случаи човек често следва да се разглежда като оръдие на висше световно управление, като

съд, сметнат за достоен да приеме божествено влияние. Казвам това, като имам предвид колко често една-единствена мисъл променя облика на цели столетия и как отделни хора чрез това, което произлиза от тях, слагат отпечатък на епохата си, който остава разпознаваем и действа благотворно и в следващите поколения.»¹⁸⁸

На въпроса на Екерман, който би могъл да бъде наш: дали действителната сила, която наричаме демонична, се вместила в идеята за божественото, а именно дали «демоничното» има божествен или дяволски произход, той отговаря според съответстващото на тогавашното време познание:

– Мило дете – каза Гьоте, – та какво знаем ние за идеята за божественото и какво могат да кажат тесногръдите ни понятия за висшата същност! Дори подобно на турчин да я нарека със сто имена, пак няма да е достатъчно и няма да съм казал нищо подобаващо на безграничните ѝ свойства.»¹⁸⁹

У своя приятел и покровител херцог Карл Аугуст Гьоте наблюдава някои характерови черти, които в известна степен можем да приемем като архетипове на действащото отрицателно и положително демонично:

– инстинктивното, т. е. действащото извън всяка рационалност;

– магическото привличане, упражнявано от такива «обсебени» личности върху други хора, които чрез това могат дори да изгубят собствената си воля;

– благословената ръка срещу всички рационални основания, първоначалният успех, който избавя другите хора от здравословния скептицизъм и убеждава мигновено;

– баналната личност, която остава накрая, щом демоничното, което сякаш е парализирало другите, я напусне – така е при Хитлер, Сталин, Мао и мнозина други, които са били славославени навремето.

«– У починалия херцог беше в такава степен, че никой не можеше да му противоречи. Чрез своето спокойствие той упражняваше върху хората влияние, без да е необходимо да се

прави на добър и приятелски настроен. Всичко, което правех по негов съвет, ми се удаваше, така че в случаите, когато не ми достигаше ум и разум, трябваше само да го запитам как да постъпя и той го изричаше инстинктивно, а аз предварително бях сигурен в успеха.

Бих му пожелал да можеше да усвои моите идеи и висши стремежи, защото когато демоничният дух го напускаше и оставаше само човешкото, той не знаеше какво да прави със себе си и не беше никак добре.»¹⁹⁰

Разграничението, което Гьоте прави между себе си и херцога, показва интересни неща. От една страна, въодушевеният човек, който в съзвучие с инстинктивната си природа несъзнателно постъпва правилно, докато «демонът» действа инспириращо, а от друга – личните идеи и «възвишените възгледи», които човек дължи на собствената си духовна дейност и които не го напускат, а се свързват със съзнателния му аз.

В *Поезия и истина* Гьоте описва как още в най-ранна младост се опитва да се доближи до «свръхсетивното» и в «междинните пространства» на собствената си душа и света открива елементи, които са «невероятни и неразбираеми». Той вярва, че както в живата, така и в неживата природа вижда сили, които се проявяват в противоречия и не могат да се назоват с никое от познатите ни понятия.

«Не беше божествено, понеже изглеждаше неразумно, не беше човешко, понеже нямаше разум, нито дяволско, понеже беше благотворно, не и ангелско, понеже често демонстрираше злорадство. Приличаше на случайността, понеже нямаше последствия, приличаше на провидението, понеже показваше взаимовръзка. Всичко, което ни ограничава, за него изглеждаше пропускливо; то очевидно се разпореждаше произволно с необходимите елементи на нашето битие, свиваше времето и разтегляше пространството. Изглежда, че се чувстваше добре само в невъзможното, а възможното отблъскваше от себе си с презрение. Тази същност, която като че ли навлизаше във всички останали, отделяше ги, или свързваше, наричах демо-

нична, по примера на древните и онези, които бяха съзрели нещо подобно.»¹⁹¹

Следователно има ситуации, в които тази «демоничност» повече или по-малко овладява човек, без той да може да ѝ противопостави собствените си морални или интелектуални способности. Обикновеният аз сякаш е изключил и чуждата мощ, която го обсебва, не се поддава на човешката разсъдливост и контрол. За да стане изобщо възможна някаква корекция, тук трябва да действат висши, обективни сили на съдбата и историческото развитие – «самата вселена». При доста водачи на човечеството може да се види къде е трябвало да се намеси историята; същото обаче се вижда и в малките неща, когато хората, сякаш подтиквани от съзнание за «мисия», едва ли не маниакално се мъчат да извършат определени дела. Ослепели, невъзприемчиви за логичните възражения дори на най-добрите си приятели, те се провалят под действието на обективните световни и човешки закони, за да се вразумят отново. Като обаче най-често обвиняват «злия свят», който не е разбрал и не е подкрепил техните «добри импулси».

Гьоте е описал обстойно този процес и психическите предпоставки за него. За целта не са необходими човешки качества като особена интелигентност, добродетели или дори добросърдечие – напротив. Демоничното се нуждае от известна празнота.

«Тази демоничност обаче е най-ужасна, когато преобладаващо надделее у някого. През живота си имах възможност да наблюдавам много такива хора, отчасти отблизо, отчасти отдалеч. Те невинаги са най-прекрасните личности по дух или таланти, рядко притежават добросърдечие, но от тях се излъчва огромна сила и те упражняват невероятна власт над всички създания, дори над елементите – и кой може да каже докъде ще се простира такова въздействие? Обединените морални сили не съумяват да им се противопоставят; напразно разумната част в човека ги подозира като измамници или измамници, масата е привлечена от тях. Рядко или никога не срещат рав-

ностойни опоненти и не могат да бъдат победени от нищо, освен от самата вселена, с която са започнали борба...»¹⁹²

В тази връзка една от най-важните задачи на познанието в настоящето и бъдещето е да се създаде сигурна база за преценка там, където хората се лишават от своя аз за сметка на демонични въздействия, където те се увличат и попадат в плен на всевъзможни магии и накрая, както знаем от нашата история, остава само «баналността на злото».

Коя «демонична страна» действа положително чрез Гьоте, която той самият не осъзнава напълно, кое, както се потвърждава от много разговори, наблюдава донякъде скептично, когато става въпрос за неговата личност? Това води до въпроси, които Рудолф Щайнер във връзка с биографията на Гьоте формулира по следния начин: «Как така в човешкия живот изведнъж възникват мисли, сякаш извиращи от собственията душа, мисли, които са били там в отдавна отминали времена и сега се появяват отново?»¹⁹³ Този въпрос не може да получи отговор, без да се вземат под внимание идеите за реинкарнацията и кармата.

В този контекст е публикувано забележително съчинение, наречено «едно от най-значителните в немския духовен живот», книгата *Фауст и Мойсей* на германиста Конрад Бурдах. В нея най-детайлно се разясняват тесните връзки, възкресението на образа на Мойсей в литературния образ на Фауст. Гьоте, както знаем, се е занимавал интензивно с Близкия изток, Израел, със старозаветните образи, също и с Мойсей и дори се е идентифицирал с него. «По онова време взех от Нибелунгите толкова, колкото ми беше необходимо. Каквото и да означават те сега или в бъдеще за всеки друг, в този момент не мога да се занимавам с това. Между другото в случая със завръщащата се тетрадка пак се чувствам като трупа на Мойсей, за който се карат демоните.»¹⁹⁴

Тази поява на мойсеевски импулси в настоящето и вътрешното родство на Гьоте с Мойсей са забележителни, особено като имаме предвид неговите естественонаучни възгле-

ди. Без да навлизам в сложните и заплетени връзки между Фауст и Мойсей, ще представя някои размисли върху демона на двамата, като мистерия, която се разкрива от земен живот на земен живот.

Общото при тях е, че опирайки се на древни възгледи, създават нещо ново, включително в езиково отношение и в общочовешкото развитие. Именно този феномен кара изтъкнатия изследовател на Гьоте Херман Грим да прибегне към доверително сравнение: «Влиянието на Гьоте в духовния живот на Германия е като въздействието на мощно природно явление. Нашите залежи от каменни въглища разказват за времена с тропическа горещина, когато у нас са расли палми. [...] През огромни периоди от време на немската земя, която в днешното си състояние създава впечатление за вечна непроменливост, са били извършени капитални промени. Следователно можем да направим сравнение между влиянието на Гьоте върху духовната атмосфера на Германия и телурично събитие, което повишава нашата климатична температура с определени градуси. [...] Гьоте създаде нашия език и литература.¹⁹⁵»

Подобно на Мойсей, чиято задача е да свърже новообразуващите се интелектуални способности със старото ясновидство, Гьоте – чрез интензивно наблюдение и сравнение на външните предмети и явления в природата – съумява да открие духовните първообрази, от които се формират растението, животното и човекът, дори минералното царство. Придобитото от наблюденията на природата «ясновидство» може по този начин да се свърже съзнателно чрез творческото мислене с «най-светия център», аза.

«Когато човешката душа почувства, че чрез аза е вплетена в творчеството и живота на духовното, както народите някога са чувствали, че със същността си стоят в духовните световни сили, тогава тя усеща какво се е открило пред Мойсей първо чрез ясновидството и какво трябва да се вземе под внимание като основа на света, за която народите са получили импулса чрез Мойсей и която може да се разбере с разсъдъ-

ка, комбиниращ явленията в света, като единство, лежащо в основата на света.»¹⁹⁶ Това осъзнаване на единно действащия световен дух, от който не е отделен и човекът, пронизва и творчеството на Гьоте.

Както Мойсей е видял в горящия къпинов храст същността Яхве (Йехова), принципа *аз съм*, така Гьоте изживява изпълващата всичко божественост в природата, която се проявява чрез полярност и метаморфоза, и я описва научно. Откриването на *аз съм* чрез Мойсей по-късно довежда до приемане на Христовия импулс, който придава ново духовно съдържание на всяка индивидуална душа. Чрез Гьотевия светоглед душата отново може да събуди в себе си толкова много живот, че да създаде почвата за духовността на света.

Човек обаче може да почувства, че Мойсей и Гьоте са диаметрално противоположни в мисията си. От залязващото древно ясновидство, дадено на хората отвън, Мойсей развива вътрешната азова способност, индивидуалното азово изживяване. Гьоте тръгва от смътните мъртви мисли на естествената наука и развива ново духовно разглеждане на природата, като обръща поглед навън и с това отново стига до здравословно схващане за човека и света. Мойсей и Гьоте застават пред човечеството с това ново съзнание, което се опира на древни способности и ги обновява навътре и навън. Двата са основатели на нов интелектуално-мисловен мироглед, «който все още е напълно актуален и тепърва ще научи хората отново да привеждат житейската практика в хармония с природните условия».¹⁹⁷

Като могъща имагинация, свързваща двамата, пред очите ни се разкрива преминаването на Червено море. Мойсей съумява да преведе израилтяните така безопасно през Червено море, понеже в него по уникален начин се обединяват познанията на древното, станало упадъчно «египетско ясновидство», и на природните взаимовръзки, които се основават на наблюдението и мисленето. При египтяните древните природни инстинкти са в упадък, а новото предметно съзнание

още не е развито. По това време тяхното съзнание не е вече определящо и затова те са безпомощни, объркани и обречени на нещастие. Мойсей обаче, носителят на новото съзнание *аз съм*, можа да изпълни собственото си душевно съдържание с ясни мирови съдържания и така става практик в живота и спасител на своя народ.

Дали не можем да наблюдаваме подобно развитие на естествената наука от Гьотевото време насам? И тя е безпомощна пред живите природни явления, в много области е чужда на живота, разрушителна и сляпа, и с едностранчивия си светоглед само може да удави човечеството във вълните на хаоса, ако не дойде нов «Мойсей», който да разкрие духовните празакони на света и да отведе безопасно хората на другия бряг, т. е. в бъдещето. Това ново съзнание се проявява с Гьотеанизма и неговото по-нататъшно развитие в антропософската духовна наука.

«Чрез мисията на Мойсей човечеството е доведено дотам да може да осъзнае, че животворният, проникващ света миров дух най-ясно, най-човешки може да се почувства в *аз съм*, в най-съкровения център на човешката душа, но че това *аз съм* трябва да се изпълни със съдържание, което отново може да обхване света, така че горните думи *аз съм* да получат най-богатото съдържание.»¹⁹⁸ Гьоте стига само несъзнателно до връзка с индивидуалността на Мойсей, но ние можем да я усетим в неговите възгледи и произведения. Като сянка от преминал земен живот всички ние имаме в душата си духовни остатъци, които хората още са осъзнавали в древността, но са се изплъзнали от господството на душата – така наречените «мъртви откъслечи» (Щайнер), които дремят в подсъзнанието. Оттам може да се каже, че в човешката история имаме работа с три вида отчуждение: от божествения свят, от природата и днес все повече от собствения висш аз. С обичайните интелектуални възгледи обаче не можем да стигнем до тези по-дълбоки сили. Като индивидуални и колективни архетипове тези възгледи могат да образуват хранителната среда за разрушителни

влияния, например такива от магически вид, както се случва при фашизма, комунизма, националсоциализма, но, да речем, и в модерната реклама.

Съмнението и дисхармонията на днешния човек са израз на раздвоение, което се състои от забравената духовно-свръхсетивна същност на човека и изградения във времето външен разум, т. е. от «погрешния и истинския аз». В биографията на Гьоте ясно личи това раздвоение, в което вътрешното му същество се намира в постоянна борба с тогавашните културни дадености и поради това не може да избегне депресии, суицидни намерения, отстъпления и други трудности.

У Гьоте живеят две натури (както той самият казва); едната като възвишена голяма душа, чрез която в произведенията си той разкрива дълбоки тайни, сякаш изплуващи от потънал вътрешен свят, и другата, която го измъчва и изпълва с угриzenia на съвестта и му придава човешки, прекалено човешки облик. Същинската арена на борбата между тези две натури обаче е душевността, в която се осъзнава онази пропаст, раната на Амфортас. На друго място описахме това като сили на двойника и сянка на съдбата. И двете ясно изпъкват при Гьоте и го превръщат в човек от нашето столетие.

Дали е възможно тази рана да бъде излекувана? Да, ако човек се изпълни с ясно духовно познание. Тогава той може да стигне до всички скрити съдържания в своята душа и да се предпази от неосъзнатите, манипулиращи го влияния. В това отношение чрез своята «двойнствена природа» Гьоте се отличава като модерен човек, който цял живот се е борил да интегрира тези мъртви, забравени остатъци и е страдал.

Дали се е чувствал разбран той, самотният олимпиаец, който е седял на «вътрешен трон на изолацията» и чрез своето творчество е възвърнал душата и духа на мъртвата природа? Как ли е издържал на напрежението между вътрешната си същност и света? Екерман ни препредава някои изявления, които ни дават да разберем, че той не е искал да се срещне реално с увреденото, болното, царството на сенките, навярно

знаейки на какво равнище от «двойствената природа» би се разиграло такова едно изживяване.

«Светът е пълен с глупци и луди, така че не е необходимо да ги търсим в лудницата. Тук ми хрумва, че починалият велик херцог, който знаеше моята антипатия към лудниците, веднъж бе решил да ме изненада и с хитрост да ме заведе в една такава. Аз обаче своевременно надуших каква е работата и му казах, че не изпитвам ни най-малка потребност да видя и онези луди, които са затворени, понеже са ми достатъчни тези, които обикалят на свобода. Казах му: «Ваше височество, ако се налага, съм готов да ви последвам в ада, само не и в лудницата.»¹⁹⁹

ЗА ЕЖЕДНЕВНАТА ПСИХОЛОГИЯ НА ЗЛОТО

Не злото действие е същинският или първичният дефект на злото, а отказът изобщо да се признае неговото наличие.²⁰⁰

М. СКОТ ПЕК

Задачата ни в следващите редове ще бъде да разгледаме внимателно онова, което от края на XV век и с началото на развитието на съзнанието чрез естествената наука все по-ясно се забелязва в човешката душа като така наречено «зло», съответно сенчеста природа, и да извадим на дневна светлина някои от тези «паразити» на ежедневието. Неблагоприятните фактори от околната среда, възпитанието, наследствеността, също и наркотиците – при специфични «условия» – могат да допринесат за проявяване на латентните склонности и да доведат до злосторни прояви, дори престъпления. Който в дадени ситуации е изпитал действието на разрушителните сили и странните склонности в себе си, знае за какво става въпрос.

Деструктивните сили също имат духовна природа, но са в известна опозиция, т. е. в противоречие с конструктивните сили. Ако човек ги приеме, без да мисли и да прояви морална съвест, и ги остави да се проявяват безпрепятствено в комбинация с неговия егоизъм, в мислите и действията му те ще се превърнат в едностранчиви разрушителни карикатури на тези духовни импулси. Ето защо за всеки гениален престъпник е характерно изкривяване, съответно едностранчиво проявление на определено положително качество. Така например някои крадци са «гении на планирането», фалшификатори – «майстори на копирането», наркопласъори – превъзходни «търговци» и така нататък.

Следователно първоначалното предназначение на «злите» сили е не да провокират престъпни действия, а по-ско-

ро чрез пречки и едностранчивости да помогнат на човек да стигне до самостоятелно съзнание и индивидуални решения. Подобна е и ролята на силите на смъртта. И те не само умъртвяват хората и природата. Когато се унищожи материя, може да разцъфне нов живот и да се освободи духовна енергия. Едва съзнанието за крайността на битието събужда у човек силите, които намират творчески израз особено във философията, изкуството и науката. Защо трябва да е различно със «злото»? Ако се прозре тази връзка, може да се стигне до действия, които като морални, а оттам и «добри» дела биха служили на напредъка на човечеството. И поради това е необходимо да знаем малко повече за скритите сили на духа на времето, понеже тяхното действие трябва да се превърне в съдържание на съзнанието. Трябва да се научим да го разбираме с неговите прогресивни и възпрепятстващи развитието сили. Вече посочихме неколkokратно, че чувствата на раздвоеност и усещането за втора природа в нас са явления на епохата, които повече или по-малко ясно се появяват при мнозина съвременници. Някои външни влияния могат да доведат дори дотам, човек да си въобразява, че в него живеят няколко личности. Такива изживявания са свързани между другото с факта, че с душевната си същност ние все повече се отделяме от тялото, т. е. вече не сме неразривно свързани с него. Последниците са някои телесни и душевни едностранчивости.

Също и наркотиците, определени психически упражнения и дихателни техники могат да предизвикат относително бързо такива изживявания на отделяне от тялото; особено педагогиката трябва да го има предвид за в бъдеще, понеже такива феномени понякога се наблюдават още при децата – при възрастните някои неща се притъпяват под влияние на външния свят; те възникват например в екстремни ситуации на паника, при висока температура, но и по напълно естествен начин. Тогава детето споделя, да речем, следното: «Там забелязах едно същество, което ми каза да направя това и това», или вижда заплашителни явления, например тъмна фигура,

застанала до него.

За да разберем тези комплексни факти, нека разгледаме тематика от митологията и поезията, а именно образите на Едип и Фауст, които могат да хвърлят светлина върху културните условия в миналото и настоящето, и имат общо с променяния се в хода на човешката история двойник. Тук трябва да включим две основни жизнени опитности, които са определящи, от една страна, за отминалата гръцко-латинска епоха, а от друга – за съвременната епоха на съзнателната душа. За целта трябва да вземем под внимание душевните и културните влияния с техните важни въздействия на това, което на друго място обозначихме като «луциферическо» и «ариманическо». Първото доминира в гръцко-латинската епоха на изкуството, философията, красотата, храмовете и изживяванията, свързани с боговете. Проникната от ариманически дух е епохата, която с началото на откривателските експедиции, естествознанието, техниката, т. е. с отдалечаване на света от божественото става определяща за съзнанието и с това характеризира нашето време. Луциферическата същност, както видяхме, е свързана с определени чувства и емоционални изживявания, с по-скоро картинно съноподобно съзнание, а и с телесното съответствие на нашите чувства и емоции – дишането и топлата кръв. Ариманически оцветени са остротата на сетивното наблюдение, хладният структуриран интелект, съответно ясното мислене, което се опира на нервно-сетивно-мозъчната система. Днешният човек обаче носи в подсъзнанието си и луциферическа природа, което ще видим по-нататък.

Когато ни залива порой от чувства, страсти и емоции, от това страдат преди всичко дишането и кръвообращението. Можем да го обозначим като състояние на душевна потиснатост, стягане в гърдите, което се проявява и насън като кошмар и зависи от действащите в света луциферически сили. Можем да говорим за специфичен вид «задушаване», което се проявява особено като буца в гърлото или стягане в гърдите и се превръща във вид душевна асфикция в определени ситу-

ации, когато сме изправени пред нерешими проблеми или не сме в състояние да отговорим на въпрос по време на изпит, когато сме в безизходно положение и «сме загънали до гуша» или при семейни конфликти имаме чувството, че «ни души змия», което в най-лошия случай действително води до физически заболявания на гърлото, задух и дори увеличаване на щитовидната жлеза. Р. Щайнер нарича съмнението и страха вид «префинен кошмар» При всички видове дихателни нарушения, които затрудняват комуникацията ни с околния свят, трябва да имаме предвид този луциферически компонент.

Общо взето се установява, че древногръцката душевно-телесна конституция е така устроена, че душевно-духовната човешка същност не е здраво закотвена в тялото, а извън него е свързана със света. Ето защо изживяването на самия себе си е било и изживяване на света и обратното. Това «излизане извън себе си», това светоусещане по време на по-късната гръцка епоха, в която духовността вече почти не се изживява така непосредствено като преди и следователно големите загадки на съществуването не могат да се разбулят, води до все по-голяма вътрешна несигурност. Гърците са вярвали, че трябва да капитулират пред нерешените въпроси на живота, на които вече не могат да намерят отговор, и имагинативно обозначават това състояние на угнетеност от неразбирането на световните загадки като среща със загадъчния сфинкс, картинен израз за луциферическите сили, които идват отвън и се загнезждат в несъзнателните процеси на кръвообращението и дишането. Сфинксът има човешка глава, тяло на лъв и бик и криле на орел. Със своята древна космическа мъдрост животинската същност инспирира инстинктивното мислене. То става «луциферическо», т. е. все още не е свободно и индивидуално. Следователно сфинксът става олицетворение на съмнението и мъчителните въпроси, преди да се е развило самосъзнателното мислене. Този прелом от изживяване на мистично-мъгляв, загадъчно-заплашителен свят към точно, потвърдено от сетивния свят предметно мислене, способно да

разкрива тайните, е преходът от късното средновековие към започващата епоха на съзнателната душа, описан майсторски от Умберто Еко в романа му *В името на розата*.

Интересно е, че ад на староеврейски е «scheol», което приблизително означава «въпрос, на който няма отговор». Днешният човек, който живее в свят, пълен с въпроси, на които не може да намери отговори, в известна степен изживява ада на Земята. Още старите евреи са вярвали, че демоните са тези, които ни пречат да откриваме отговори и изпитват голямо удоволствие, когато въпросите остават завинаги без отговори. Поради това те изкушават хората да повдигат нови въпроси, служейки си с все по-рафинирани анализи, и се радват, когато те не успяват да ги решат и се отчайват.

Днес е останало малко от древногръцкия стремеж на човека да надмине себе си – черта на характера, която може би все още притежават Гьоте, Хьолдерлин или Ницше. Евентуално в някои заболявания като хистерията още можем да видим това душевно раздуване в едностранчива болестна форма, което като стара луциферическа изкушаваща сила се противопоставя на всяко трезво, структурирано и обективно мислене и не може да се отдели здравословно от околната среда. В тази връзка не е ли интересно, че Рудолф Щайнер обозначава алергията като «хистерия, която е станала органична», болест, при която също се касае за проблеми с отделянето от околната среда? Къде днес можем да срещнем хора, измъчвани и отчаяни от терзаещите ги въпроси? Най-много Луцифер да «ври и кипи» в кръвта като прекалено самолюбие, суетност и амбиция. Още преди у младежите да възникнат въпроси и стремеж за разплитане на житейските загадки, те вече са бетонирали прибързаните си рационални отговори.

В древногръцката култура обаче има момент, в който старите кръвни сили, а с тях и луциферическото господство бавно отслабват и човек започва да изгражда собствен разум. Така той е в състояние да реши и загадката на сфинкса. Този преход е представен в образа на Едип, който среща сфинкса.

След отговора на въпроса «Кое е това, което сутрин върви на четири крака, по обед на два и вечер на три?» – а именно човекът, който в ранината на живота си пълзи на четири крака, в апогея му е изправен на два крака, а в старостта се подпира на бастун, – сфинксът се сгромолясва заедно с всичките си мирови тайни в пропастта, т. е. в подсъзнателното, където като мощна сила дебне в душевните дълбини.

От този момент насетне действалите дотогава в кръвта, а с това и по-скоро групово ориентирани сили на съзнанието се преместват в нервната система на главата. Така човек душевно-интелектуално застава на краката си, но телесните му крака, които са били свързани със земните сили, трябва да пожертват жизнените си сили заради главата, заради самосъзнателното мислене. Едип е куцащият с «подутите» крака, които са прободени. Втвърдяването и отслабването на краката вследствие нарастващата интелектуализация не е само метафора, а физиологическа реалност. От това произтича и увеличаващото се значение на рефлексотерапията на стъпалата, баните за краката, ходенето и тичането като мерки срещу претоварване на главата.

Митът отразява душевното развитие на човечеството с неопровержима и спираща дъха точност. Поради това, че убива баща си и влиза в греховен брак със собствената си майка, от която има двама синове и две дъщери, Едип окончателно се освобождава от всички кръвни връзки и става безотечественик, но и е застигнат от проклятието на кръвта.

Въпросът на сфинкса за човека на бъдещето съдържа истината, че той трябва да се научи да стои на собствените си крака. Но интелектуалното съзнание ни служи само от сутрин до вечер, т. е. то е нашето дневно съзнание, което не се простира върху нощта. Тази тайна сфинксът отнася със себе си, потъвайки в нашето подсъзнание. Тя е древното духовно познание за света. Едип избожда собственоръчно очите си, след като неволното му престъпление е разкрито, и така извършва телесно това, което отдавна се е случило душевно. Дневното

съзнание губи духовното съзерцание, достъпа до загадките на света, понеже «нощните очи» ги няма вече. Тях човек трябва да «възроди» чрез силата на своето съзнание, а не с изкуствени методи като наркотици, изпадане в трансови състояния и съмнителни «посвещения», извличащи сили от неговото подсъзнание, кръв и физическите му органи. За целта ясната интелектуалност трябва да бъде трансформирана в духовна. Каквото по-рано е навлизло в душата отвън, по природно-инстинктивен начин, сега трябва да се развие отвътре със собствени сили, в противен случай човекът няма да е в унисон с епохата на съзнателната душа.

Както на прага на старата, залязваща епоха, опираща се на инстинктивните сили на кръвта Едип развива предметното индивидуално мислене, така като олицетворение на сегашната епоха виждаме съвременния, което обаче значи «обратния» Едип, стремящия се към мирово познание Фауст – «Ах, изучавах аз медицината и правото, но за съжаление и теологията...» – който достигнал края на абстрактно-обезкръвеното си интелектуално развитие, изпитва дълбок копнеж към мистичното, мирово познание и емоционалност. Но същевременно трябва да мине през кръчми, наркотици, срещи с вещици, любовни приключения, за да съзрее благодарение на личния си опит и да предостави своите способности на света и хората. Той трябва да изживее този свят в неговата духовност и красота, първоначално като заблуден, но стремящ се към познание човек, който накрая може да бъде спасен. Следователно Фауст иска да върне Луцифер в душата си. Като модерен човек той вътрешно среща един спътник, «ариманически сфинкс», който не му изглежда загадъчен и надут и не го притеснява отвън, а се оказва неговият действащ вътрешно-душевно двойник – самомнителният, безкръвен, коравосърдечен, безчувствен, подигравателен, извънредно интелектуален и изключителен интелектуалец и материалист Мефистофел.

Поради преобладаващия интелект душевността се втвърдява, изсъхва и изгубва жизнените си сили, които се превръ-

шат в мисловни трупове в главата. Затова тази сила, която се идентифицира и с дявола, има кози нозе, т. е. вроговяване. Това е ариманическият двойник, живеещ в душата на модерния западен човек. Той вече не може да се доближи до живите кръвни сили и тъй като дяволът иска да получи власт над тях, Фауст трябва да подпише договора със собствената си кръв.

Вдъхновената от мефистофелското начало мисловност днес наистина се характеризира с душевна пустота с всичките ѝ последици: физическа загуба на топлина като изсушаване, склерозизиране, втвърдявания в тялото, в трезво-сухия разум, но и намаляване на способността за въодушевление, както и прекалено ранно душевно остаряване, цинизъм и липса на интерес. Ние носим тези сили в себе си като втори човек, ариманически двойник, който между другото се проявява в естествената «принуда» да мислим материалистично и да се оплитаме в собствените си мисли, съответно да се «запленяваме» от тях. Можем да говорим за реален «двойник, изтъкан от предразсъдъци, който днес се намира във всеки човек. Ако се наблюдаваме от този ъгъл, положително ще се съгласим с това, понеже доминантното положение на този двойник най-често ни кара да изкажем преценка още преди изобщо да сме получили възприятие от предмет, събитие или човек. Но би трябвало да е обратното, защото иначе не можем да стигнем до правдива преценка. Когато сме влюбени и оплетени в собствените си предразсъдъци, гледни точки и предпочитани мнения, корективът, който произтича единствено от вярното възприятие и резултиращата от него представа, става все по труден. Тези факти би трябвало да се вземат под внимание особено в днешната педагогика. Ето защо за този, който иска да прозре по-дълбоките психологически проблеми на съвремението, Гьотевият *Фауст* също е «посветителска книга» за развиващата се съзнателна душа с всичките ѝ евентуални заблуди. Луциферическите мотиви, свързани с разрешаване на загадки или трудни задачи, и ариманическият мотив, свързан със запленяване, с омагьосване, се срещат и в много приказки

и легенди.

Модерният човек – за разлика от древния грък, който трябва да укрепи своята азова природа в конфронтация с външния свят и поради това постепенно губи разбирането за света – трябва отново да потърси душевна връзка с мъдростта на света. Това означава да надрасне себе си. Той не бива да се отдава безразсъдно на произлизащите от кръвта афекти и емоции, за да компенсира абстрактно-бездуховното мислене, а да се опита да спиритуализира самосъзнателното мислене, за да възобнови достъпа си до духовността на света. Предпоставката за здраво формиране на аза е ариманическо структуриране на мисленето, там тези сили са оправдани. Само не бива да изместваме процеса на умиране навън в света. В него по-скоро трябва да се научим отново да възприемаме природата на Луцифер, който е повелител на царството на мъдростта и красотата.

Чрез здравословна сетивност, артистично светоусещане и творчество, чрез разширяване на съзнанието, чрез отвореност и интерес към света, чрез «великодушие» и преодоляване на закостенели гледни точки, догми, инат, тесногърдие, злощастна еснафщина и диктатурата на посредствеността²⁰¹ мъртвото може да бъде съживено и двойникът в нас да получи здравословна противотежест. Днешният ни капсулован аз е и си остава част от всеобхватния миров аз и трябва да намери самостоятелно обратния път към него.

Това може да стане, ако самопознанието отново се превърне в познание на света. Това е правилният отговор на въпроса как да се преодолеят душевната смърт и разрушителното себеоковаване. Луцифер измъчва древните гърци с нерешими въпроси, днес ариманическите сили ни измъчват с прибързани отговори, евтини решения и предразсъдъци. Борбата срещу това мъчение на съвременieto трябва да започне още в ранна възраст чрез педагогиката. Подобно на Парсифал отново трябва да се научим да задаваме правилните въпроси за света и за съдбата и тогава ще можем да достигнем Граала,

т. е. познанието за духовния свят. Който е престанал да търси и пита, постепенно изгубва човешката си същност. Затова и древногръцките философи казват, че всяко познание започва с удивление и въпроси. По-дълбоките загадки можем да разбулим само с нов поглед в света, който ни позволява да осъзнаем духовния си произход. На староеврейски отговор се нарича «тешува», което приблизително означава «завръщане». Човек се завръща у дома като блудния син, променен и съзрял. Така че «баал тешува» – завърналият се – е ценен по-високо от самия първосвещеник и всички светци.²⁰²

От друга страна, днес има извънредно мощни влияния отвън, които предизвикват душевни изкривявания, ускоряват или забавят здравословното развитие, корумпират душевността на много хора и се опитват да пренасочат вътрешните копнежи към несъществени неща. Все по-дълбокото вникване в тези неща е специфична задача, спомагаща за разрешаване на загадката на «злото».

Докато в древните епохи противодействащите сили още са в равновесие или поне се възприемат като ясно разграничени «инстанции», днес цари все по-силно оплитане и смесване на тези едностранчиви импулси. Пораждат се отчасти маскирани чувства и цели, в които една предпоставка вече е основа на следващата. Тази ценностна система се саморазвива. Така например абстрактната интелектуалност изисква все по-рафинирана сексуалност. Разплитането на това кълбо е трудно. Съществува опасност свързването на две противоположни сили да ескалира в трети, засилващ злото елемент, както ще видим по-нататък.

Въпреки това е важно първо да разграничим съвестно отделните аспекти на «злото». За пример ще вземем симптоми от ежедневноста психологията на злото, с които се сблъскваме непрекъснато. Един от въпросите, които винаги можем да си зададем, е как се стига до отцепвания, егоизъм, завист, стремеж към власт, ревност и деструктивност в душевния живот. Те често развиват негативен автоматизъм, който не може

да се разбере по пътя на здравата логика, макар други части на дадена личност да са напълно «нормални» и достъпни. Защо дадена индивидуалност все повече атрофира до «служител в концентрационен лагер» и бива нападената от «духовни паразити»? Очевидно споменатите негативни сили могат да проникнат само в «дом», където стопанинът, т. е. азът вече не разполага с пълна власт.

Една от главните причини за този процес на обезценяване на аза се наблюдава във възпитанието и разнообразните негативни влияния от страна на цивилизацията, които съвсем рано заразяват и изкривяват детските души. Нашият съвременник вече не може да достигне безпрепятствено своята човешка пълноценност, т. е. своята интелектуална и душевно-морална зрялост. Това е достатъчно добре описано и в днешната психология. Можем да го наречем «осакатяване на обвивките», «непълна инкарнация», «фрагментиране на аза» или «застиване в младостта на човечеството». Подобни аспекти се срещат често. Ако на подрастващия не се даде възможност да се развие в живота, т. е. да съзрее, очевидно е, че части от личността му атрофират и той по-късно се опитва да навакса пропуснатото или, така да се каже, да го изтиска от организма си със съмнителни методи.

«Духовната наука трябва да даде импулса да разкрием същността, омагьосана в нашето тяло и в нашата съдба. Днешното възпитание далеч не се е доближило, камо ли стигнало дотам. Ние трябва да разберем, че импулсът трябва да се внедри в човека още в най-ранната му младост, за да го научи как да остарява. Хората днес не знаят как да остаряват. [...] Днес всеки си има гледна точка още на невръстна възраст. Хората изобщо не са наясно, че съществува пълна с очакване надежда, че животът крие тайни, които се разбулват полека-лека.»²⁰³

В предишните глави изложихме, че като символ на епохата на съзнателната душа, духовното познание отново трябва да инспирира културата, а не да влиза инстинктивно от задна-

та врата. Ако разгледаме в тази светлина някои симптоми на нашето време, ще установим, че чрез едностранчивите културни влияния и чрез възпитанието вече не се подготвя почвата за здравословно душевно-духовно развитие. Главата става твърде едностранчиво ариманическа, т. е. склерозира от гледни точки и дефиниции, и поради това остарява твърде рано. Обратно, животът на чувствата си остава пубертетски незрял и емоционално, съответно сантиментално раздут, т. е. луциферизиран. Така мисленето и чувстването вече губят връзка помежду си и дори се превръщат във «врагове».

В тялото и в съдбоносните събития и срещи обаче има «омагьосани» духовни импулси, които като «наследство» от духовния свят трябва да се освободят от «плен» и да се издигнат в съзнанието. Хората днес усещат как тези сили бушуват в тях и ги възприемат като неосъзнати копнежи. Но ако те не се развият съзнателно, човекът попада под властта на стария сфинкс и се опитва да ги извлече от тялото например с наркотици, което обогатява вътрешните му възприятия, обаче не води до разширяване на съзнанието. Тогава тези сили се превръщат в духовни карикатури и се използват за негативни импулси. Тук положително може да се каже още много, особено ако вземем под внимание жаждата за духовност и картинно изживяване, която се крие зад потреблението на телевизия или наркотици, но също и зад идеологиите на различни секти.

Такива луциферически и ариманически импулси могат да се наблюдават и в обществения живот, където хората получават незаслужена слава чрез титли, ордени, произход, външен вид или таланти и с това привличат събудените копнежи на «обожатели» и «фенове». Това индивидуално парадиране, зад което дебне баналността и което представлява нещо като изкуствена обвивка, е «луциферически продукт». От друга страна, благодарение на статистическото, а не индивидуално мислене се създава духовно нивелиране, което заличава всяка оригиналност и индивидуална дарба. Това води до душевно дирижиране на обществото и пораждаване на масови феномени

и стадно съзнание, което в *Книга на пророк Езекия* е обозначено като Гог и Магог.

Ако не се оплодява от духа, душевният живот се превръща в угар и подходяща хранителна среда за всевъзможни паразити. Тогава се развиват само фрагменти от личността, а остатъкът остава регресивен. Така например е възможно да срещнем издигнат в интелектуално отношение професор или мениджър, който обаче емоционално си е останал в пубертета. Душевните обвивки на мисленето, чувстването и волята, от които се нуждае азът в живота, остават недоразвити и са неспособни да се изявят нормално. Но в живота едва ли има нещо по-лошо от това човек да притежава сили, които не може да употребява или развива правилно. Тези неизползвани енергии често се освобождават в погрешна насока. Ако например във възрастта, когато детето се нуждае от стабилен авторитет, такъв отсъства, по-късно е възможно то да развие перверзна мания за авторитарност. Ако не намери своето съответствие, азът е принуден да потърси компенсация другаде. Ето защо личността не може да се отграничи успешно и остава в плен на външното, т. е. в своята малоценност търси изкуствени механизми за разгръщане на аза. Това могат да бъдат идеологии, в които хората се вкопчват, личности, предмети или други видове «котви» и «брони». Но понеже недоразвитият аз остава уязвим, в ситуации, които го поставят под съмнение, той е склонен към агресии или нарцистично отдръпване. Вътрешно може да се натрупа експлозив, който не се поддава на контрол, особено в случаите, когато външните бариери и задръжки падат или алкохолното ниво е твърде високо. В тази светлина можем да разгледаме младежките банди, някои милитаристични уклони, спортни прояви и други масови мероприятия.²⁰⁴

На езика на психологията бронираният в определени външни системи «още неизградил се човек» е този, който за разгръщане на своя аз се нуждае от цялостен мироглед, програми, мущровка, твърдост, прегледни обяснения за доброто и злото в света, приятели и врагове, за да запази от разпадане

фрагментите на своя аз. Той не понася дисонанси, състояния на безтегловност и неясни ситуации. Можем да си представим, че такъв тип човек е идеалният представител на определени «системи» и е способен да извърши съвместно всякакви пъклени дела, както се вижда например от биографиите на високопоставени националсоциалисти или политици. Чувството, че си чужд на самия себе си, което тревожи и в крайна сметка действа заплашително, може да се извади от вътрешността, да се пренесе върху външни вражески образи и да се атакува. Така например страхът собствената страна да не бъде наводнена от чужденци може да се изтълкува като «страх от чужденеца в собствената душевност, който се е насъбрал зад полуразрушен бент.»²⁰⁵

Фрагментирането на личността, а с него отслабването на аза си личи по това, че мисленето, чувстването и волята все повече се раздалечават, обособяват или в най-добрия случай – несвързани и отчасти противоположни – вегетират паралелно в една и съща личност. Отново имаме работа с нестабилна, слабохарактерна личност, която може да се превърне във входна врата за «злото» или демоничното.

Типичен пример за тези ежедневно проявяващи се механизми на разцепление е отдръпването на нашите чувства от емоционалната засегнатост и от нашите възприятия и представи. В медиите можем да регистрираме най-ужасните неща, без да се уплашим или отчаяме. Чувството като че ли се изключва, за да продължи отново да функционира в ежедневието като нормален аз с делничните грижи, вини и страхове. Така вътрешността на хората все повече се отцепва от външното, което често следва неконтролирания си самостоятелен ход. В днешно време едва ли не се очаква разрешение на съвременните ни проблеми, като се изхожда не от чувство на отговорност, визии за бъдещето и морална чувствителност, а от «безгрешни носители на спасение и от чудодейни машини с техния изкуствен интелект. По такъв начин вече изживяваме «злото» не непосредствено, а анонимно и маскирано като така

наречената «носеща благоденствие» наука и техника. От друга страна, този ариманизиран вариант си създава луциферическа грандомания, която вижда в техническия прогрес вид идеал за спасение на света, чрез който тъмната страна на деструктивността може да се прикрие с хуманитарни понятия.

Да разгледаме още веднъж две сили от собствената си душевност, които се проявяват както навътре, така и навън. Първата, завистта, изплува отвътре и поражда желание да се издигнем за сметка на другите, съответно непоносимост към това някой да стои по-високо или да е по-добър от нас. Втората, лъжата, се насочва към свързващата всички ни действителност и истина. Ние не се придържаме напълно към истината, а я променяме произволно, изопачаваме и манипулираме според субективната си гледна точка. И двата «паразита» с всичките си варианти играят особено важна роля в личния и обществения живот. Можем да си представим какво е ставало и се случва ежедневно, откакто завистта е навлязла в света благодарение на Каин. Същото важи и за лъжата, която ни е насадена в рая, когато «очите ни се отворят» и вместо да съзерцаваме божествения свят, се озоваваме в достъпен само за физическите сетива свят, който започваме да обработваме по свое усмотрение.

Двете сили отрано играят роля и в индивидуалното развитие, например завистта в ревността между братя и сестри. Често ни е трудно да приемем, че някой ни превъзхожда по щастие, успех, материални възможности и външност. Заразената ни с луциферически импулси душа изпитва желание да превъзхожда или поне да е равностойна на другия и не може да се примири, че той се радва на дарове, които не е спечелил с труд, а получил наготово. От все по-разпространяващото се изоставане на аза и неговата малоценност неминуемо се поражда завист, например и социална завист, понеже собственото самочувствие е разстроено. В тази връзка би трябвало да си отговорим съвсем съзнателно на въпросите: Защо съм такъв, какъвто съм, а не друг? И какво представлява това различие от

другите хора, защо те са такива, каквито са? Тогава ще съуме-ем постепенно да трансформираме чувството на завист. Едва истинският интерес към другия може да преодолее този проблем. Завистта е черта, свързана с най-силния егоизъм, който можем да си представим, т. е. с раздутия луциферически аз.

Една от характеристиките на отрицателните черти завист и лъжа е, че те могат да се маскират така, че първоначалната им тенденция да стане неоткриваема. Ако преборим или потиснем само външно скритите в нас предразположения към завист, които – като вродени слабости – са много силни у някои хора, те влизат от задната душевна врата, облечени в други одежди. Така например непреодоляната завист се превръща в критикарство и назидателство, т. е. веднага се виждат слабостите на другия човек и чрез критиката се омаловажават неговите качества. И човек се чувства по-добър, без да е допринесъл с нещо конкретно за това. Наблюдавайте само как бързо забелязвате сламката в окоето на другия, а не виждате гредата в собственото си око.

Лъжливостта е душевна слабост, която разкъсва всеобщата връзка на истината. Към това спада и своеволната и поради това погрешна преценка. Нарушеното отношение към света можем да наречем «ариманическо». И то може да носи маска и тогава се проявява като повърхностност и безкритичност, съответно снизхождение²⁰⁶ спрямо истината. Човек се задоволява с прибързани мнения и предразсъдъци и не желае да положи усилие, за да проникне в дълбочината. Колко ли предразсъдъци към света и другите хора всъщност има, които са измислени и в които човек се школува душевно?

Отново се сблъскваме с педагогическия проблем, че още от ранна възраст трябва да се възпитава любов към човека, света и истината, за да се признава стойността на другия и на света.

Според мен завистта, недоброжелателството и ревността са широко разпространени между хората и са сред главните причини за трудностите в социалното общуване. Наред с дру-

гото те са свързани с погрешно чувство за равенство. Равни можем да бъдем само в юридически, но не в икономически или духовен смисъл. И едва когато човек сам е нещо или има възможност да стане нещо, може да развие интерес към другите и да се радва на техните постижения.

Накрая ще разгледаме още една проблематика, която от пубертета се проявява архетипно навън и остава за цял живот, ако не бъде преобразена от по-висшите сили на аза. Става въпрос, от една страна, за насочената към самия себе си сила в прекомерната любов към себе си, вкопчването в собствената наслада, което генерално можем да обозначим като «еротика», а от друга – за насоченото навън властолюбие, стремежа за господство над другия. Тези сили също играят огромна роля в човешките отношения и трябва да се прозрат.

Видяхме, че старият сфинкс, луциферическият елемент в нашето подсъзнание започва да доминира, ако не преобразим прекаленото самолюбие в любов и не го насочим към красотата и загадъчността на света. Ако въпросите и загадките на този свят не се засегнат задълбочено още в младостта или ако младежът се сблъска с познавателен скептицизъм или дори цинизъм и освен това срещне учители, които ценят само собствения си нисш аз, у този младеж ще наблюдаваме точното копие на такова себично поведение или бунтаря, който е в непрестанна опозиция на такова едно възпитание. А и ако, както е очевидно в повечето училища, занятията отгоре на всичко са скучни, не апелират към младежката душа и следователно не предизвикват интерес към света, душата се обръща към собствената си сърцевина и търси в себе си това, което не получава отвън. Миналата година в американски ежедневник бе публикувана серия от шест статии за ситуацията в американските училища, като едно от заглавията беше: «United in boredom» – обединени в скуката. Така например от пубертета насетне ескалират отговарящата на възрастта «еротика», вкопчването в самия себе си, насладата от себевъзприятието и самочувствието. От този аспект можем да разгледаме

придобилата епидемични размери употреба на хашиш, която засилва тези тенденции. Този нарцистичен елемент на самолюбие, който естествено възниква в пубертета при раждането на индивидуалната душа, но трябва да бъде насочен правилно чрез възпитанието, днес ескалира до чист продукт на цивилизацията и намира външния си израз в удоволствието от самия себе си и в «наркотици, секс и рокендрол». «А когато децата не проявяват интерес към света, за какво да мислят тогава? За нищо друго освен за това, което става в тялото, сърцето, стомаха и белите им дробове, ако по скучен начин се говори за математика, история и др. Това може да се предотврати единствено чрез пренасочване на интереса на детето към света и това е невероятно важно. За преобладаващата еротика, изобщо за прекаленото внимание, отделено на еротиката при децата, докато са още в училищна възраст, винаги е виновно училището.»²⁰⁷

Тази непреодоляна напълно пубертетна тенденция на нарцистичното фиксиране върху самия себе си, «астралният стадий» в развитието на личността, може да продължи през целия живот като душевно разстройство на съзряването. Душата се обогатява чрез удоволствието от себе си и вниманието отвън, а азът – чрез отдаване навън и любов към света. Не навътре, а от пубертета насетне обърнато към света се проявява – впрочем ясно изразено в царството на животните – луциферическият стремеж за власт, нагонът за власт. Възниква неотслабваща потребност от самоиздигане, потискане на другите, за да може човек да се почувства велик, да наложи волята си на другите и да им внуши страх – порочно желание, което не допуска да се признае стойността на другия аз, както вече го видяхме при завистта.

Ако еротиката е прекомерна любов към самия себе си, нагонът за власт е проявена навън липса на любов. Този проблем с любовта е констатиран и от К. Г. Юнг. «Където цари любов, там няма воля за власт, а където властта има надмощие, там липсва любов. Едното е сянката на другото.»²⁰⁸

Естественият показател за раждането на душата в пубертета, която чрез определени демонстрации на власт трябва да си създаде поле за изява навън – достатъчно е да наблюдаваме младежите на тази възраст в училищния двор или в групите, където се практикуват ритуали на подчинение – и която е естествената си милова болка първоначално е най-близо до себе си, от пубертета нататък трябва да се трансформира чрез подходящи педагогически методи, иначе тези тенденции ще останат за цял живот. Вече посочихме опасността личността да си остане на астралната степен – т. е. животинската степен, което при животните се проявява като «борба за храна и надмощие» – и не може да продължи развитието на своя аз. Ако не бъде облагородена с Христовите импулси, т. е. преобразена в социална любов и интерес към другите, любовта към себе си в края на краищата се превръща в саморазрушителна себичност и егоизъм. Но ако прекалено едностранчивата насоченост навътре се обърне навън чрез подходящи педагогически въздействия, любовта към себе си се превръща в любов към света, а от едностранчиво обърнатия навън нагон за власт се формира вътрешна способност, която е една от основните човешки добродетели: самообладание, контрол и власт над себе си. Гьоте описва това качество на зрялото съзнание: «От мощта, която всички оковава, се освобождава човекът, който себе си преодолява.»

Интересно е, че модерната психоанализа се основава на тези две «астрални същности»: еротика, съответно сексуалност (Фройд) и нагон за власт (Адлер). Тази полярност в душевния ни живот произхожда още от древноиндийската култура. Там се говори за трите милови цели или земните «окови» – любов и сласт (кама), власт и успех (артха) и законния ред и моралните добродетели (дхарма), които чрез добро възпитание и културни влияния могат да облагородят двата антисоциални нагона – еротичния и агресивния.

За да избегнем недоразумения, бих желал да добавя, че не можем да метаморфозираме астралните тенденции към

еротика и нагон за власт от днес за утре, а трябва да знаем, че те винаги са налице като латентни, понякога дори явни енергии, макар понякога да се прикриват зад алтруистични понятия. Да се прозре взаимодействието им в нашата душа е колкото важно, толкова и трудно за избавлението на сянката също в съвместния живот с партньора. Така например във всяка еротика и сексуалност винаги има и частица от стремежа към власт, опасността от манипулация и желанието за доминиране, което може да ескалира до сексуална зависимост. Здравият аз обаче винаги може отново да уравни тези тенденции. Обратно, във всяко упражняване на власт се крие еротична тръпка и то може да се превърне дори в заместител на потиснатата или неизживяна еротика. Това, че от липсата на любов към другите и нездравословната любов към себе си може да произлезе такава склонност към упражняване на власт, е познато като така наречения «синдром на Клингзор». Имах възможност да го изследвам при някои ръководители и мениджъри.

При прекален стремеж към упражняване на власт винаги трябва да се отчита тази неизживяна еротична страна. Възможно е, разбира се, поради незадоволително самоутвърждение да възникне обратната тенденция към засилено самолюбие, едностранчиво изживяна сексуалност. В много професионални групи и социални взаимоотношения прекаленото самолюбие, съчетано с воля за власт и манипулиране, съответно нагон за унищожение се проявяват последователно спрямо даден конкурент. Този феномен вече го споменахме като изпадане в сантименталност и бруталност.

Полярността между власт и еротика обаче става фатална едва когато тези сили се преплитат и това доведе до ескалация на техния разрушителен потенциал – до наслада от унищожението на другия. Тъй като за еротиката е показателно именно, че макар в по-голямата си част човек да се насочва към самия себе си, тя в края на краищата има общо с любовта, а оттам и с живота. Ако тази сила се превърне в «любов», в наслада от

унищожението, тогава двете движещи сили на живота Ерос и Танатос (любов и смърт) встъпват в «ужасяващ брак». Тогава «нагонът за смърт» у човека се превръща в «дяволски нагон, нагон за отрицание и деструкция, за разрушаване на живата субстанция».²⁰⁹ Разрушението се нуждае от еротично-егоистичното ехо на наладата и се опиянява само от жестокостта.

За да потвърдя този факт, бих искал да дам пример с две екстремни съдби и да покажа докъде може да доведе смесването на власт и еротика – което ежедневно наблюдаваме и в дребните неща, – когато прояви истинската си природа. Имам предвид двама серийни убийци, за които дори официално се твърди, че са «обсебени от демони» и които след залавянето си странно защо демонстрират не разкаяние, а облекчение, за което са били избавени от автоматизма, който ги кара да убиват.

Единият е Джефри Дамър, убил по крайно жесток начин 17 младежи в Милуоки/САЩ, проявил канибализъм и през 1992 г. осъден на 957 години затвор. През 1994 г. по неизяснен начин е убит в затвора с железен прът.

Другият е «ангелът на смъртта» от Ростов на Дон, Андрей Чикатило, невзрачен човечец, който е измъчвал, осакатил и убил 53-ма души. През 1990 г. е заловен и по-късно екзекутиран. След като прочетох биографиите²¹⁰ на двамата, лично се осведомих в техните страни дали публикуваните, отчасти невероятни факти отговарят на истината. Да, отговарят!

Ще цитирам някои факти от техния живот и развитие, които имат общо с разгледаната тук проблематика. Особено показателно е погрешното развитие на Джефри Дамър, за което свидетелства неговият баща.

Джефри израства в поначало разстроено семейство. Майка му е взимала много лекарства по време на бременността си. Момчето отрано се затваря в себе си и проявява извратена склонност да събира и изследва всякакви трупове и особено кости. Дотолкова е завладян от неживата материя, че по-късно дори изкопава човешки трупове. Примамва в дома си хора, пребива ги до безсъзнание, умъртвява ги и им прави дисек-

ция. Баща му споделя, че от дванадесетата си година Джефри започва да развива особена форма на душевна празнота и безчувственост, съпроводена от абсолютна незаинтересованост от света. Поради липсата на внимание и нежност и невъзможността да ги получи, у него се проявява все по-силен стремеж да контролира и владее живота. Абсолютна власт обаче може да се упражнява само върху безжизненото, затова той лишава обектите си от живот, за да е сигурен в притежанието си и – буквално казано – да ги погълне, както желае. По този начин той превръща хората в чисти безжизнени предмети, за да е убеден, че може да ги контролира и задържи. Живненият му път е типичен за млад човек със силни комплекси за малоченност и чувство на самота – клоунско поведение в училище, употреба на наркотици, алкохол, кражби, хомосексуални експерименти, екхибиционизъм и порнография. Липсващата симпатия навсякъде се изтръгва чрез насилие.

Читателят положително се пита какви педагогически мерки е трябвало да бъдат взети по-рано, за да се насочат правилно тези едностранчиви склонности. Може би тогава «страстта» към мъртви животни и кости би родила надарен анатом, препаратор или ортопед. Но механизмът, тласкащ към убийства, поема своя ход след случка, преживявана и от Чекатило, която съчетава убиването, измъчването и кръвопролитие то със сексуална възбуда. И двамата убийци страдат от импотентност, съответно страх от провал. Връзката между рязане на живо месо, съответно мъчения и едновременна сексуална възбуда е позната като техника на черната магия. Може би в тази светлина бихме разбрали по-добре и някои инциденти в бивша Югославия или Сомалия. Интересно е между другото твърдението на бащата на Джефри Дамър, че през младежките му години много от отрицателните черти на сина му са били в латентно състояние и у него, но той е успял да ги облагороди чрез добро възпитание. Така например като юноша е бил пироман, но внимателната педагогическа помощ го е върнала в релсите. Става химик и в лабораторията може контролира-

но да се отдаде на пироманската си страст и да я използва за полезни цели.

Следователно пагубната връзка между сексуалност и умъртвяване е финалната последица от еротиката и властолюбие то, които са отключили и у двамата натрапливо-автоматична воля за убиване, за да си доставят по извратен начин това, което им е липсвало – симпатия и обич.

Сходно е описанието и на случая с Андрей Чикатило. «Докато се целува с едно момиче, изведнъж му става ясно, че тя не иска повече и се опитва да се отскубне от ръцете му. Той обаче не иска да я пусне и за миг се наслаждава на напрежението, породено от борбата ѝ с него и напразните ѝ опити да се освободи от мускулестите му ръце. След малко се отказва и я пуска, но преди това е усетил как еякулира в панталоните си. Това е единичен и незначителен, но достатъчен случай. В подсъзнанието на младежа се осъществява опасна връзка между сексуалната наслада с физическото насилие.»²¹¹

Вникването в такива тенденции на разрушителни автоматизми в човешкия душевен живот и в световните събития и създаването на реална представа за «техниката на злото» днес са част от здравословното развитие на съзнателната душа. Колкото и някои неща да са трагични за отделния човек и за цели групи хора, те все пак допринасят за повдигане на въпроси относно по-дълбоките причини на тези трагедии. Както видяхме, вече не е нужно да се примиряваме и да затъваме в «ада на липсващите отговори». Отговорите, които намираме не само за максимално лесно, удобно решение на проблемите, ни дават увереност, че поне ще можем да разбираме по-добре ужасните събития и така ще събудим в себе си нов вид «преданост», съответно благоговение към събитията в живота. Та нима във времето на пълно обезценяване няма и начин да разберем доброто именно чрез негативното и разрушителното, понеже изпитваме болка и страдание, и след това да го превърнем в позитивни дела?

РАБОТА ВЪРХУ ДУШАТА

Който иска само да запази живота, изпълнява своята биологична програма, но не изчерпва човешките си възможности. Важно е самоусъвършенстването. Даден аз обаче може да се издигне само дотолкова, че да пожертва част от себе си. Към самоусъвършенстването спада и саможертвата. Това, че всеки човек притежава достойнство, е хуманна, а оттам и полезна обществена фикция. Но извън това има още едно достойнство, което не може просто да се присъди на някого, а всеки трябва да си го спечели с пот на чело и сълзи в очите.²¹²

РЮДИГЕР САФРАНСКИ

В различните глави видяхме, че поради пропастта между вътрешния ни душевен свят и външните привички на цивилизацията с всичките ѝ дисхармонии и необозримост трудно може да се формира душевно силна, автономна, а с това и психически здрава личност. Една от основните черти на нашето динамично съвремие е например, че хората мислят прекалено бавно, т. е. съзнанието вече изостава от променящите се факти. Следователно вътрешната разпокъсаност става ежедневно изживяване. Опитът сочи, че чрез разрива и липсата на връзка между вътрешния и външния свят, което може да доведе до обедняване, съответно до пълна атрофия на душата, чувствата се насочват повече навътре към самите себе си. Така се поражда глад за сурогати като изкуствено създадени чувства, копнежи и картини, което, ако си послужим с римския израз, можем да наречем задоволяване чрез «хляб и зрелища». Това отваря широко вратите за манипулация на душевния живот. Грите душевни сили на човека – мислене, чувстване и воля – трудно се свързват помежду си и изпадат в объркване и дезориентираност.

Често собственото чувстване се бърка с обективното мислене, видяното по телевизията се признава за абсолютна истина, понеже сме го видели с очите си, мислите обикновено засядат в главата. Това личи по факта, че въпреки многото знание се прилага само малка част от него. Волевите импулси нерядко стават автоматични, насочвани предимно отвън и отделени от познавателния живот. Така например често съм наблюдавал как хората относително лесно възприемат с главата си спиритуални мисли и ги възпроизвеждат, но не са в състояние да почистят помещението, в което се води разговорът, или да изплакнат чашите за кафе. Центърът на човека, душевността като посредник между мисленето и волята, между аза и света, започва да се разпада.

Но тъй като и погрешното развитие има смисъл и противодействащите сили трябва да предизвикат появата на вътрешна сила и стремеж към познание, съответно самопознание, днес всичко зависи от волята за познание на отделния човек, т. е. доколко той притежава или ще придобие способност да включи своя аз като определящ елемент – с други думи, автономно – във всемира. Че този процес е застрашен от многобройни политически и обществени прегрешения, бе показано на различни места. Единствено азът, изхождайки от ясно и будно съзнание, е в състояние да преобрази света и самия себе си, да облагороди нисшето и от пасивното си състояние, т. е. «страдание», да достигне надмогваща страданието активност. Същинският стимул за тази самостоятелност открай време е «злото», антагонистичната сила, противодействието, което днес се среща във всички области на живота и буквално крещи за реформи и лечение. В случая обаче става въпрос не само за бързи резултати, а за стремеж и усилия, които не изключват заблудата и не бива да се парализират от собствени програми или догми. Колкото по-обширни познания за света и човека придружават нашите импулси и дела, в толкова по-голяма хармония сме с всемира. Фридрих В. Й. фон Шелинг нарича това «просветляване на волята», която се превръща в

любов към света и не изключва ясения разум.

По-нататък ще изложи някои мисли, които се явяват основните предпоставки за работата върху собствената ни сенчеста природа. Ще опиша само лични преживявания и наблюдения върху други хора или ще споделя познания, които ми изглеждат смислени и разбираеми. Ще избягвам общи морални апели. При това ще се ръководя от следния принцип: който иска да стигне до истината, не бива да се страхува от корекция на мнението си, защото то се превръща в истина едва когато направи целия човек «истински», т. е. го отведе до доброто.

Критерият «истина» прави по-добър човека, страдащ от последствията на «грехопадението» на сянката, на «злото», на отделянето. Самопознанието го учи да се ръководи все повече от себе си. Това «себе» обаче не му е предопределено! Така че тази форма на самопознание, съответно мирово познание в смисъла на Сократ има две важни функции. Тя е лекарство за душата и същевременно «мантическа», т. е. ясновидска, посочваща бъдещето.

Тя е лекарство, доколкото като «лекарство за душата» локализира непросветлените сили, несъответствията, противоречията и душевните рани и предлага терапия. Ясновидска, понеже може да вижда душевните дълбини и разпознава онези съдбовни ситуации, които душата си е причинила или ще си причини поради своята нагласа. Трябва да се предвидят и бъдещите развития на отделната личност и цялото човечество. Така индивидуалното душевно здраве става обществено-политическо дело.

На това място ще поставим един от най-важните въпроси в тази връзка, тъй като само положителен отговор е в състояние да мотивира хората да променят нещо в себе си, да се поправят и с това да оцелеят поне душевно: Трябва ли да капитулираме пред надмощието на разрушенията в културата и природата, всеобщата корупция, омразата, войните, понеже не можем да направим почти нищо срещу тях? Или има зачатък, който е в нас самите и може да обърне нещата към

по-добро, макар и едва в бъдещето?

Който знае нещо за реалността на по-висшите сили и същества, осъзнава, че въздействията на духа – в положителен, както и в отрицателен смисъл – не са от количествен, а от качествен вид. За да дадем само няколко примера, нека си припомним благотворните въздействия на Ганди, Солженицин, Песталоци, Франциск Асизски, но и отрицателните на Карл Маркс, Хитлер или Сталин. Човек трябва да стигне до убеждението, че работата върху него самия и с това променените чувства и мисли повлияват благоприятно и външния жизнен климат. Такива наченки се срещат и в политическите и психоаналитическите размисли на днешното време – например в анализа за деструкцията и насилието на Хорст Еберхард Рихтер.²¹³ Там се поставя въпросът за форма на надеждата, която трябва да е налице, за да се преобразят нещата в бъдеще. Рихтер се опира на двама «значими просветители» от XVIII, съответно XIX/XX век, Кант и Фройд, които в критични исторически ситуации по свой начин откриват вътрешните антагонисти на външните разрушителни и саморазрушителни нагони.

Насред зверствата на Френската революция Филип Имануел Кант излага тезата, че революцията може да завърши с неуспех и дори да причини ужасни беди, но «самото възторжено съпричастие» на чуждестранните очевидци демонстрира способност, която обещава на човешкия род бъдещо движение към по-добро. «Ентусиазираното съучастие в доброто» неизбежно води до констатацията, че в човешкия род е налице несломима сила за положителна промяна, която може да се разбира и като «вяра в човека».

През 1932 г., малко преди националсоциалистите да вземат властта, Фройд е запитан от Алберт Айнщайн как да се укрепят съпротивата срещу силите на омразата и отрицанието. Фройд посочва вътрешните положителни и животосъхраняващи импулси, «ерос» – силите на любовта, т. е. способността за човешки връзки и солидарност, като идващи отвътре сили за

самолечение и антагонисти на отрицанието («танатос»). Това, че има хора, култивирали тези сили и по времето на диктатура, както става в Третия райх, но и в някогашния СССР, е известно. Тези вътрешни способности се превръщат в позитивни зародиши за бъдещето.

Също и Рудолф Щайнер много пъти се изказва недвусмислено относно грижата за «вътрешния човек». Така например той най-категорично се обявява срещу постоянното важничене и външната показност, и посочва колко важна е истинската грижа за вътрешния живот. «Хората не знаят, а и изобщо не искат и да чуят, но е така: Когато един човек седи мирно и кротко в стаичката си и с истинска вътрешна сериозност, с цялата си всеотдайност чете например Евангелие на Йоан или някоя антропософска книга и изцяло съпреживява прочетеното, с това той върши много повече за доброто на света и хората, отколкото друг, който с антропософска показност си придава важност пред себе си и другите.»²¹⁴

Кои специални способности и морални качества обаче трябва да развием днес, за да отговорим на духа на времето и да разпознаем негативните сенки отвътре и отвън и да ги преобразим? Трябва да изходим от становището, че всеки от нас в много отношения е нездрав, т. е. загубил равновесие. Ако в ежедневието продължаваме да се сблъскваме с проявявана едва ли не автоматично симпатия или антипатия или с абстрактни представи, съответно предразсъдъци, няма да можем да обогатим познанията си и няма да получим шанс да се преобразим.

Неотстъпчивостта, както и фаталният превес на говоренето над слушането са често срещано явление за всеки от нас. Едва когато започнем да проявяваме засилен интерес и да си създаваме комплексна, многоцветна представа, а не скица или карикатура за човека срещу нас, ще съумеем да разберем другите. Както всяка картина, така и всеки човек има много «багри», които понякога изглеждат светли, друг път тъмни – темперамент, конституция, произход, копнежи, деформации.

Много ще ни помогне, ако се научим да разглеждаме другия – както, разбира се, и себе си – като дуалност, като човека, който е в действителност и който отчасти остава скрит. Същевременно и като човека, който е формиран от света и който първоначално застава пред нас като «фасада». Все едно е дали го наричаме централния и периферния, вътрешния и външния човек или индивидуалността и личността. Пред нас първоначално застава обремененият с много свойства «фасаден човек». По-горе видяхме, че днес «двойникът на предразсъдъците» реагира веднага и изкривява нашите представи. За да си създадем пълен образ за другия, е необходимо да преодолеем симпатията и антипатията, както и да добавим факторите време и търпение, за да изгладим някои неща и да видим по-ясно сянката.

Ако искаме да разберем по-добре «окраската» на даден човек, понякога е целесъобразно да си изясним кога и къде е роден, в каква среда е отраснал и кое е причина за неговите копнежи и рани, които прикриват вътрешния човек. Тази трезва преценка без предразсъдъци е първият съществен ключ към другия.

Едва когато се научим да отличаваме външния от вътрешния човек, действията аз от създадения от обстоятелствата, отчасти неосъзнат външен човек у другите, но и у себе си, можем да развием правилен усет за индивидуалността. Трудността се състои главно в това, че влизаме в конфликт с тези двама човека, понеже твърде много се идентифицираме с външно повлияния, «фалшивия аз», понеже още не сме се научили да разпознаваме и отграничаваме истинския аз. Кой от нас не би желал да бъде разпознат като такъв, какъвто е в действителност, и отграничен от фасадния човек с неговия пол, титла, професия, националност и др.?

Колкото по-малко външният човек съответства на вътрешния и колкото по-трудно ни е да разпознаем и външния човек, а с това и неговата сянка, и да му повлияем, толкова по-лесно се пораждат срам, комплекси за малоценност, житейски

лъжи и илюзии. Човек остава раним и страда, понеже не се е научил да работи върху себе си, изхождайки от вътрешните си импулси и да създава нещо ново в себе си. Защото само това дава основата за истинско самосъзнание и самочувствие. Когато се научим да отличаваме външния сенчест човек от истинския си азов човек и проумеем, че не е нужно просто да се приемем с недостатъците си, а можем да се променим, преобразим и дори издигнем, тогава ставаме критични. Това е «къпане в кръвта на дракона», което ни прави по-неуязвими за атаките срещу собствения ни двойник – макар и понякога оправдани, – въпреки че в нас най-често остава едно «слабо място».

Възможно е да приемем справедливата критика от другите, без да я свържем със себе си, и да не реагираме веднага обидено. Ако се отнася към себе си сериозно, но не се превъзнася, човек се научава и да преглъща някои неща, които му сервират другите хора и животът. Защото висшият смисъл на ударите на съдбата, конфликтите, страданието, болестите и истинското самопознание е да се премахнат остарялото, пречещото, ненужното, противодействащото и човек да е в състояние да задвижи отново всичко, което го парализира. В случая може да ни е от голяма полза противодействието от страна на друг човек, защото в него той отразява онова, което все още не осъзнаваме, но непрекъснато ни пречи. Понякога наистина печелим повече от това, което ни е причинено, отколкото от това, с което ни помагат. Защото последното невинаги стимулира вътрешната ни активност.

Ако някой бръкне в моя отворена рана, добре е да си изясня, че много рядко той е причинителят, а по-скоро от незнание е засегнал вече налична рана. Според моя опит ясното разграничаване на първичното по-раншно нараняване от по-късното вторично нараняване, което най-често става несъзнателно, е от изключително голямо значение. Това би спестило много страдание, понеже би прекратило проекцията върху «невинния причинител». При «жертвата» се предполага из-

живяване на все по-независим от външните обстоятелства аз, който не се идентифицира напълно с грешката или раната, а вярва в душевните си сили за самолечение. За «извършителя» от най-голямо значение е отчитането на точния момент, разбирателството и любовта. Който наранява с меч на критиката, същевременно трябва да има подръка и лекарство, т. е. воля да помогне. При всяка среща между хора обаче е валиден неотменният закон, че ако развитието е желано, човек не се стреми да бъде идеален от самото начало. Много по-важна е волята за самопознание. Ако тя липсва, не може да се извърши никаква съществена промяна. Това винаги е знак, че истинският аз още не се е научил да се отграничава от «нисшия» аз и съетността му пречи да признае грешките си.

Да си представим конкретна ситуация. Двама или повече души живеят в една общност и след еуфоричната фаза наяве излизат, съответно се виждат «по-трезво» отрицателните страни. Как партньорите да общуват по-нататък? Обикновено «любов», както вече видяхме, е желанието да виждаме другия идеален, без грешки и недостатъци, заради нас самите. Така че отначало «любовта» е преди всичко «самолюбие». Но ето, че сега всяко тъмно петно означава разпрavia и изисква по-дълбоко разбиране. Знаем обаче и друго: за да постигнем нещо в живота, не бива да се боим да показваме на другия неговите слабости – дори и когато те имат общо с нас самите. Често избягваме тази крачка, понеже се страхуваме, че заради критиката, т. е. нараняването, ще изгубим «любовта» на другия. Манията за перфекционизъм и страхът от загуба на обич вървят ръка за ръка. Добре е първо да осъзнаем недостатъците на насрещния и същевременно се запитаме защо точно тези черти от характера ни дразнят. След като сме си изяснили също, че не сме отговорни за сянката на другия и че само той може да я преработи, а ние изпълняваме само ролята на огледало, която не бива да приемаме лично, тогава може да ни помогне способност, свързана много тясно с дистанцирането и излекуването – «чувството за хумор». Партньорство, в кое-

то липсва чувство за хумор, е осъдено на провал. Как протича типичната ситуация с дефицит на хумор? Понеже сянката най-често не се съзнава и съществува като част от нас самите, човек се стряска, когато отрицателното неочаквано излезе наяве. Струва му се, че губи от стойността си – така му нашепва суетата. Воден от потребността винаги да изглежда свършен, той отрича, засяга се, затваря се в себе си, чувства се неразбран и най-често преминава към контраатака. При това обикновено изискваме от другия най-много това, което липсва на нас самите.

Когато не се дистанцираме разумно от «греховната» си природа и имаме комплекс за малоценност, няма и следа от хумор. Но той, както вече споменахме, е лекарство срещу скритото ежедневно лицемерие и самонадценяване. С негова помощ ни се спестява неудобството от нашите слабости и деликатно ни се посочват неща, които си признаваме неохотно. Смехът разкъсва оковите, освобождават се енергии, което ни позволява да реагираме безобидно. Липсата на хумор означава, че имаме твърде слаба връзка с твърде човешката сянка и искаме да запазим илюзията, че сме идеални, за да скрием раните си. Така че хуморът има важната задача да поднесе огледало пред нашето лицемерие и фалшиво себеизтъкване.

Трябва да знаем, че почти всеки човек, чиято сянка се разкрива, реагира с контранападки, обвинения или извинения, с агресивност, понякога и с обида, макар че се визира не «той», а само част от неговото същество. Такова поведение обаче провокира и нашата негативна същност и ние най-често реагираме с оправдания, защита и контранападки. Нищо чудно: когато събудя спящо куче, то се зъби и ръмжи. Дума дума отваря и затова такива стълкновения «подхранват демоните». Погрешните думи са като фитил в наситен захарен разтвор – образуват кристализационен център, върху който се наслоява и залепва все повече материал. Този материал броди из света и може да нанесе големи вреди със слухове и изопачени факти. Всеки добавя и «щипка» язвителност и всъщност няма никак-

во значение дали нещата отговарят на истината – главното е, че човек се разтоварва от собствената си сянка. Тези бродещи сили не могат да се победят, понеже се хранят от само себе си. Можем само да се стараем да ги дестабилизираме чрез ясни мисли, преодоляване на страха си от увреждане на реномето, силата на фактите, овладяване на собствената суетност и ранимост, а понякога и чрез мълчание. Това означава «да изтощим демоните от глад». Със сигурност е трудно да получиш незаслужена плесница, без да отвърнеш. Но дългосрочно това е по-доброто решение, понеже мислите за отмъщение, които понякога преследват човек седмици и месеци наред и пораждат отрицателни чувства, го превръщат във входна порта за демонични енергии. Знаем, че омразата обвързва по-силно от любовта.

От недостатъците си, с които най-често се борим, на първо място ще изтъкнем суетата. Обикновено твърде малко осъзнаваме зад какви маски се крие тя и колко тясно е свързана с нашата сенчеста природа, която винаги иска да превъзхожда и да е добра. Определена форма на «скромност» също може да бъде суетна. Суетността е луциферическа черта на характера, която неизменно отдава повече значение на илюзията, отколкото на реалността. Тя в крайна сметка е свойството да се подчертават прекомерно собствените предимства и с това да се внушава чувство на превъзходство. В екстремни случаи суетният човек винаги се стреми да прехвърли вината на друг. Това свързва суетността с тенденцията да се обезценява другият (Алфред Адлер), за да се повиши собствената цена. При проява на тази характерова черта понякога се наблюдава също, че такива хора възприемат признанието на чуждата ценност като лична обида и реагират отрицателно, изхождайки от дълбоко вкоренената си вътрешна слабост.

Суетата и здравословното чувство за общност трудно се съчетават, а тъй като суетата често е свързана с болезнено честолюбие, за самозащита трябва да се сервира и житейски лъжи. Тогава светът се оценява по това дали човек по-

лучава внимание и има съответната полза. Ако поради силен комплекс за малоценност суетността се проявява предимно като самозащита, човек започва да се държи някак детински и много трудно се развива вътрешно, понеже трябва да влага цялата си енергия, за да поддържа фалшивата си личност и да проектира своите недостатъци върху външния свят. Тогава например се наблюдава как такива хора от слабост стават цинични, високомерни и нападателни без външен повод и не признават никого освен себе си. Това води до непрекъснато търсене на изкупителни жертви.

Същинската злост се проявява, когато хората не искат да си признаят, че и те са «грешници». Съзнанието за собствената слабост е най-добрата закрила срещу «злото». Понякога е трагично и същевременно комично да се наблюдава как хората пренасят собствените си слабости и дефицити върху околните. Така, да речем, бащи, които на младини са водили особено разгулен живот, често са особено строги към децата си и ги подозират във всевъзможни прегрешения. Бивши криминални престъпници са най-безмилостните и подозрителни полицаи. Тъй като суетността е забита у всеки от нас като луциферически «шип», не бива да я забравяме нито за миг. Очевидно е и друго: че суетата, прекалената амбиция и лъжливостта са успешните противници на развитието на отделния човек и социалния живот. Редица трудности между хората, дори и добре маскирани, имат общо с тези три сестри.

Вече изложихме, че винаги става въпрос за двама души в нас и в другите – настоящия и този, който подлежи на развитие. Така че когато усвояваме знания и убеждения, съответно идеи, те трябва да променят и нашия вътрешен човек. В епохата на навлизания във всички житейски области интелектуализъм всяко знание за света, дори духовното, е застрашено от това да заседне в главата. С други думи, то лесно става интелектуална, съответно естетическа потребност, която залепя душата като етикет върху сенчестата си природа и чрез това си въобразява, че е по-добре поставена. Във време на духовна

жажда, но и на безкритичност и слабоволие трябва да обърнем внимание на тази опасност. Напредък – обикновено много по-малък, отколкото си мислим – ще постигнем само ако редом с интелектуалното обогатяване се наблюдаваме вътрешно и добием смелост за малки «морални» подобрения.

На това място бих искал да приведа пример, който още веднъж показва ясно разликата между *сензацията* и *вътрешния* път. Рудолф Щайнер насочи вниманието ми към неудобството и усилието за постигане на вътрешно преобразяване.

«Искам да ви кажа нещо: Ако се наметна с мантия на магьосник и изискам от хората най-абсурдни неща, които да упражняват – например да се качат посред нощ в планината и да направят някаква шуротия, – повярвайте ми, те ще го направят! Тогава всички ще ме последват! Но чрез дългогодишни усилия най-сетне да се надвие една-единствена слабост на характера, една-единствена лоша привычка – това е толкова безинтересно, нали? Хората не вярват, че една-единствена промяна в тяхното същество – да речем, суетен човек да си признае своята суетност и се засрами от нея, – издига духовно много повече от слушане на стотици лекции и научаване наизуст на всички цикли; че това означава много повече от изнасяне на лекции.»²¹⁶

Именно когато започва да се занимава със спиритуални съдържания, т. е. става търсеща личност и се учи да не превръща личното в свръхлично, с други думи, насочва вниманието предимно към себе си, човек лесно става жертва на самозаблуждения и към суетността скоро се прибавя неискреност. Поради това трябва да сме особено внимателни, в противен случай тези сили от подсъзнателната сенчеста природа ще доминират в душевния живот и ще се маскират като «напредък».

Но ако желаем да се развиваме вътрешно, трябва да се съобразяваме със закон, свързан с нашата воля, която днес е извънредно слабо развита у мнозина и затова трябва да се култивира специално. Психологически факт е, че здравословната

воля се формира само чрез постоянно общуване със света и неговите изисквания, т. е. ангажира сетивата и тялото.

Трябва да се научим да приемаме живота така, както той застава насреща ни. Ако приемем, че сме дирижирани само отвън и сме непроменливи същества и винаги искаме събитията да са други, а не такива, каквито се изправят пред нас, или ако все сме недоволни от фактите на битието, с това блокираме нашите волеви сили и влизаме в противоречие със света. Едва след като се научим как да преобърнем това отношение и престанем да се приемаме такива, каквито сме в момента, а започнем да разглеждаме събитията, които ни застигат, като предизвикателство и «поведем битка» с тях, едва тогава нашата воля ще може да се развива и ние ще формираме истинско чувство на преданост и приемане на идващите отвън събития, и здравословен порив за дела. Защото от всяка ситуация и от всеки човек можем да научим нещо. Лично на мен често ми се е случвало да получа «ключовата реплика» за познанията и дори за живота си от човек, който ми е несимпатичен. Колкото по-независими ставаме от външното признание и колкото по-интензивно проявяваме вътрешнодушевна активност, толкова по-самоуверени – а и по-внимателни – ще ставаме в живота. Жалко е, че крехките зародиши на промяната и новото почти не се забелязват от околните и така човек автоматично се приизява до онова, което е бил вчера.

Внимателният читател ще се запита: Какво трябва да направя първо, за да започна да опознавам и преобразявам сенчестата си природа, която се намесва в живота ми и ми носи мъка, страдание и най-различни конфликти? Отговорът е ясен. Трябва да се опитам да избистря замъгления си от неосъзнати мнения, чувства и представи поглед, за да може той да разпознае вярното отражение на нещо, според което да преценявам и действам. Как да се опознае светът, ако го гледаме винаги през замъглени очила?

Следователно за всички събития в живота трябва да се научим да се въздържаеме от предразсъдъци, антипатии и при-

бързани симпатии, тъй като те до едно са плод на «незнание» и само замъгляват действителността. Това е модерна форма на «аскетизъм на мненията», който обаче не ни прави безкритични! Такива обучения водят началото си от древните идеи, които Буда е проповядвал през VI век преди Христа и е нарекол «осемстепенна пътека». Който иска да извърви пътя до определена, в случая вътрешна цел, задължително трябва да започне с първата крачка, т. е. с първото упражнение. А какви са безусловните душевни предпоставки за такъв път?

Те се базират на знанието, че в сетивния свят нямаше да има страдание, мъка и сянка, ако ние като хора сме чисти, неизписани страници и можем да изживяваме събитията в света «на чисто». Ние обаче носим в себе си «наследство», което е плод на лични грешки, пропуски, страсти и на първородния грях, за което първоначално нищо не знаем. То влияе на нашето съществуване от страната на подсъзнанието. От това «незнание» произтичат всички конфликти, «жаждата за живот и съществуване», желанията и страстите. Можем да наречем това и нашата сянка, която несъзнателно ни подтиква към мисли и действия и «замърсява» събитията чрез личните ни намерения, а това води до по-нататъшни проблеми. Според Буда тази сбирщина от субективни желания и мнения е «вътрешният мисловен орган», с който заставаме в света. Тя може да се възприеме и като отчуждаване от света и като лично, но несъзнателно внасяне на душевно покварена субстанция. След като разберем, че най-голямата беда произлиза от «незнанието», можем постепенно да ставаме все по-независими от действащите подсъзнателно сили, а с това и все по-безпристрастни и да потеглим към нови брегове.

Защото, за да преминем през река, да навлезем в нова страна и да продължим да крачим по-нататък, първо трябва да отхвърлим стария товар. Това може да стане, ако без предварителни интерпретации, въздържайки се от любимите си мнения, симпатии или антипатии, се постараяме да се оставим на въздействието на нещата каквито са, т. е. вярно огледало на

външния свят. Оттук следва да произлезе «правилното мнение», съответно правдивата представа за нещата, процесите в света и естествено за другите хора. Колко трудна е още тази първа стъпка, е в състояние да разбере този, който веднъж или повече пъти се е опитал да я направи.

Наистина можем да изживеем реалността на «двойника на предразсъдъците» в нас, който надига мощен глас, когато не му позволяват да изкаже своите мнения и коментари. В душата възниква истинска болка, понеже цялата суетност на «собствените предпочитания» трябва да замлъкне. Но това – и това е хубав момент – заговарят фактите на живота. Колкото по-внимателно наблюдаваме само тяхната поява, без да ги оценяваме, толкова по-често ставаме свидетели как след известно време нещата произнасят своята оценка – и *тя* е истинска и неза мъглена.

Приятно е и да не блокираме мисленето си предварително с всякакви мнения и непрекъснато да изпитваме потребност да коригираме действителността, което наистина води до определен вид нервност. Слабостта, която първоначално усещаме, задето се въздържа да изкажем мнението си, не след дълго се превръща в чувство на спокойствие и овладяност, както и в съзнанието, че в миналото сме допринесли съществено за твърде много конфликти поради «незнание». Така ще бъдем готови винаги да се изправяме лице в лице с различните задачи в живота, без да отричаме или омаловажаваме своите недостатъци.

Да преработим, да превърнем в друго негативните сили в себе си и при това да не се отдръпнем от живота и неговите конфликти, за да станем най-после «безгрешни» – в *Огледален човек* Франц Верфел нарича това «волево да ги понесем, разберем и преобразим».

ТАМАЛ

Не съм избраник божи аз, затова заключавам,
каквото слаб ме прави и погрешно ме насочва.

АБАТЪТ

И кучето на двора, което връзва се с верига,
по-кратко то не става, а още по-хапливо.

ТАМАЛ

Със слабостите мои не мога да се разделя,
освен да се унищожа, за да ги избегна.

АБАТЪТ

Така избягвани, те стават тлъсти и големи,
и даже след смъртта от тях не можеш се отвърна.

ТАМАЛ

А може ли да има друго някакво спасение?

АБАТЪТ

Не да ги избягваш, сине, а да ги *преобразяваш!*

ТАМАЛ

Ти на живота словото пред мене произнасяш –
ти, когото никога не съм видял храната да предъвква!
Ти, който нощем неподвижно
във скута свой като мъртвец се взираш?!

АБАТЪТ

Дори възвишеният, който света познал е,
издигайки се и сбогувайки се с него,
да види трябва, преди нагоре той да се отправи,
лежащия труп пред палата, който се разлага.²¹⁷

Живеем в края на това хилядолетие, във време, в което лъжите и престъпленията, извършени спрямо хората и човечеството стават все по-очевидни. Това засяга отделни държавни лидери, както и противоположните идеологии на комунизма и националсоциализма. Това, което редица инте-

лектуалци по-рано окачествяваха като «детски болести» на комунизма, чиито идеи уж били човеколюбиви, едва благодарение на по-новите проучвания, например *Черната книга на комунизма*, показва истинското си зловещо лице с 80 милиона убити, които като «кървави метеори» станаха жертва на една идеология в небето на световния комунизъм.²¹⁸ И едва днес се правят първите сравнения между ужасяващите системи на Хитлер и Сталин, без някой да бъде заподозрян, че омаловажава престъпленията на едната за сметка на другата.

Какъв дух се крие зад опита за железен контрол навътре, зад непрекъснатата «гражданска война за душите», в която комунизмът по нищо не отстъпва на националсоциализма?

Макар двете «основни ракови заболявания» да са до голяма степен ликвидирани, последиците в поведението на хората далеч не са отстранени. Затова накрая още веднъж ще подчертаем дебело, че чрез непрекъснатата грижа за душата трябва да се стараем да противопоставим на все по-изтощителните външни сили нещо отвътре и така да се учим да отличаваме същественото от несъщественото, въпреки че това става все по-трудно.

Ние опознахме двете тенденции в нашите души като луциферически и ариманически сили. Азът трябва да полага усилия да ги поддържа в здравословно равновесие. В сферата на душата това изглежда така: трябва да осъзнаваме все по-ясно, че много неща, които ни възмушават в света и у другите, са в собствената ни вътрешност, която проектираме навън. Днес можем да наблюдаваме добре при себе си и околните прекален интерес към собствената личност, егоизъм, влюбеност в себе си, вътрешно «възпламеняване». За да уравнисим тази едностранчива луциферическа тенденция, трябва да активираме силите на вътрешната дистанция и трезвост в нас и с «ариманическо хладнокръвие» (Щайнер) да се научим да разглеждаме собствената си вътрешност обективно, така да се каже, с «естественонаучни методи».

От друга страна, трябва да се стараем все повече да

влагаме в бездушния трезв външен свят субективен интерес, внимание и всеотдайност – не фантастични илюзии, – за да изпълним мъртвото със собствената си душевна сила. А след като се научим да проявяваме интерес и към най-незначителните неща, ще съумеем да се преборим и с приемащата епидемични размери скука.

Това може да обхване всички области на живота – история, анатомия, финанси, съобщения, телекомуникации или каквото и да било друго. Ариманизираният технически външен свят трябва да се одушеви отново с луциферически ентузиазъм. Едва тогава ще се премахне опасната едностранчивост и нездравословно обособяване. Тогава може би ще се почувстваме като руския лекар и писател Антон Чехов, който на забележката на свой колега, че на този свят няма вече нищо интересно, за което да си струва да се пише, отговаря: Дайте ми един пепелник и аз ще ви напиша увлекателна история за него.»²¹⁹

БЕЛЕЖКИ

1. Дантон към Жули: В: Георг Бюхнер: «Произведения и писма», Събр.съч.: «Смъртта на Дантон», 2-ро действие, «Стая», Висбаден 1958, стр. 45.
2. Р. Щайнер: 2.11.1910, Събр. съч. 115
3. Волфрам фон Ешенбах: «Парсифал и Титурел». Рицарски стихове, преведени и обяснени от Карл Симрок, Щутгарт 1883, стр. 4.
4. Списание «Свят», 08.10.1994
5. Понякога тези крайни промени се проявят около 19-та година. Изследователите на човешката възраст говорят за «първи лунен възел» – времето, в което у младия човек навлизат силни азиви импулси и той иска да влее в света идеалите отпреди раждането си.
6. Мотивите са познати от биографиите на така наречените «терористи».
7. Срв. бел. 2.
8. «tiufel» представката «tiu» означава «две».
9. Йохан Волфганг Гьоте: Събр. съч. според епохите на неговото творчество, Мюнхен 1986, том 6, стр. 565.
10. Модерна парафраза и продължение на Гьотевия прочут стих от «Фауст» «Две души», намиращ се в трактата за «Степният вълк» при Херман Хесе, изд. Франкфурт/Майн 1981.
11. Агрипа от Нетесхайм: «Магически произведения», Драйах 1988.
12. Вж. Р. Щайнер «Теософия». Бел. пр.
13. Разхлабване на трите душевни сили: мислене, чувстваване, воля. Вж. бел. 12.
14. Роберт Бли: «Тъмните страни на човешката същност», Мюнхен 1993.
15. Фридрих Ницше: «Гъй рече Заратустра. Книга за всички и никого», Събр. съч., том 6, Щутгарт 1964.
16. Зъл дух (гном) от немския фолклор. – Бел. пр.
17. Рудолф Щайнер: 2.11.1910, Събр. съч. 115.
18. Мъдростта на брахманите. Фрагменти от поучително стихотворение в превод на Фридрих Рюкерт, 6 тома, Лайпциг 1836/39.
19. Ернст Биндел: «Духовните основи на числата», Щутгарт 1980; Вилхелм Хьорнер: Време и ритъм, 1978.
20. Георги Арбатов: «Системата. Един живот в центъра на съветската политика», Франкфурт/М, 1993
21. Рудолф Щайнер: 15.01.1917 Събр. съч. 174. «Карма на неистината», изд. Даскалов.
22. Така във втората част на «Фауст», 2. Акт, «Мрачна галерия», Гьоте нарича тайнствената основа на нещата. Йохан Волфганг Гьоте: Събр. съч. според епохите на неговото творчество, Мюнхен 1997, том 18/1, стр. 155: Вж. също бел. 158, «Разговори с Екерман», 2-а част, 10 януари 1830, стр. 348.
23. К. Г. Юнг: «Спомени, мечти, мисли, записани и издадени от Аниела Яфе», Олген. 1971. Всички други цитати от Юнг са от това произведение. Също и главата «Зигмунд Фройд», стр. 151.

24. Пак там, глава «Зигмунд Фройд», стр. 151.
25. Пак там.
26. конкретистично: насочено само към материалните неща.
27. Вж. бел. 22.
28. Рудолф Щайнер, Събр. съч. 149, стр. 649. Иронично подреждане на трите пречки при намиране на истината: дамите Наивност, Илюзия и Способност за различаване.
29. Братя Грим: «Детски приказки. Духът в бутилката», Гьотинген 1856.
30. Ерхард Фуке: «Забравената душевност», Щутгарт 1995.
31. Съорен Киркегор, Събр. съч., превод от датски Емануел Хирш, Гютерслох 1981.
32. Рудолф Щайнер 14.08.21, Събр. съч. 206.
33. Хайнрих фон Клайст, «Произведения, малки повести», стр. 781, «Пияницата и берлинските камбани». Анекдот, Мюнхен 1966.
34. Вж. бел. 12.
35. «Андрю Вакс и Клаус Легеви в разговор за злото», превод от английски Георг Шмидт, Франкфурт/М. 1985.
36. Рюдигер Сафрански: «Злото или драмата на свободата», Мюнхен/Виена 1997.
37. Е. Т. А. Хофман: «Еликсирите на дявола», Франкфурт 1986.
38. От гръцки *topos* – едно.
39. Вж. Р. Щайнер, Събр. съч. 110, лекция 2 от 12.04.1909 г., за спасяването и издигането в духовния свят на елементарните духове, чрез познанието за духовната същност, моралните чувства и изживявания на хората. Бел. пр.
40. Рудолф Щайнер, 07.10.1917, Събр. съч. 177.
41. Екард Клесман: Е. Т. А. Хофман. «Биография», Щутгарт 1988.
42. Вж. бел. 34.
43. Пак там.
44. Пак там.
45. Срв. стр. 16.
46. Роберт Л. Стивънсон: «Д-р Джекил и мистър Хайд», Мюнхен 1992.
47. Пак там.
48. Норберт Кол: «Култура и корупция. Естетическо поведение и морално съзнание в «Портретът на Дориян Грей», Франкфурт/М. 1985.
49. Мери Шели: «Франкенщайн или модерният Прометей», Мюнхен 1994.
50. Ула Бекевич: «Ангелите са черни и бели», Франкфурт/М 1994.
51. Йорг фон Утман: «Двойнико, ти, бледолики спътнико. За патологията на немско-еврейските отношения», Мюнхен 1984.
52. Стефан Веховски: «Сенчесто общество. Криминален манталитет в Европа, предговор от Християн фон Кроков», Мюнхен 1994.
53. Вж. бел. 39
54. Християн Моргенщерн: «Произведения и писма», том 1: Лирика 1887-1905, Щутгарт 1988. Стихотворението носи заглавието «Наранявания.»
55. К. Г. Юнг в едно интервю с Джон Фрийман, 1959.

56. Рудолф Щайнер: «Пробуждането на душите», 4. картина, Събр. съч. 14.
57. К. Г. Юнг: Събрани произведения, том 9/1: Архитиповете и колективно-то подсъзнание, 8. издание, Дюселдорф 1992.
58. Фридрих Ницше: Събр. съч. в 12 тома, том 6, «Тъй рече Заратустра. Книга за всички и никого», 2. част, «Детето с огледалото», Щутгарт 1964.
59. Рудолф Щайнер: «Изпитанието на душата», том 5, Събр. съч. 14.
60. Рудолф Щайнер: «Пазачът на прага», 3-а картина, Събр. съч. 14.
61. К. Г. Юнг: «Събрани произведения», том 13: американско издание, § 335: «Философското дърво».
62. Конрад Фердинанд Майер: «Събрани стихотворения», Цюрих.
63. Йохан Волфганг Гьоте: «Събрани произведения според епохите на неговото творчество», Мюнхен, том 16, «От моя живот. Поезия и истина», 3 част, 11 том, Мюнхен 1985, стр. 532.
64. Пак там.
65. К. Г. Юнг: «Събрани произведения», том 17. «За развитието на личността», 6 издание, Дюселдорф 1988.
66. Едгар Алън По, «Събрани разкази», Хамбург 1962.
67. Пак там.
68. Пак там.
69. Пак там.
70. Пак там.
71. Пак там.
72. Рудолф Щайнер: 27.03.1913, Събр. съч. 145.
73. Пак там.
74. М. Оленвайдер: «Обяснения към разказите на Е. А. По», Холфелд 1978.
75. Себастиан Хафнер: «Германия: Джекил и Хайд», Берлин 1997.
76. Вили Хелпах: «Геофизика. Човешката душа под влиянието на времето, климата, почвата и ландшафта», Щутгарт 1977.
77. «»Китайски истории за духове и любов», немски подбор от Марин Бубер, Цюрих 1992.
78. Елизабет Велендорф: «Всичко може да се види и по друг начин», Щутгарт 1997.
79. Да създава имагинации, картини. Бел. пр.
80. Аксел Мунте: «Легенда за Сан Микеле», Мюнхен 1995.
81. Роналд К. Зигел: «Халюцинации-експедиция в друга действителност», Франкфурт/М, 1995.
82. Рудолф Щайнер: 16.11.1917, Събр. съч. 178.
83. Иван Илич: «Отчуждаване от здравето: медицинско възмездие», Райнбек 1975.
84. Рудолф Щайнер: 21.02.1912, Събр. съч. 34.
85. Лин Пейър: «Медицина и култура», Ню Йорк 1988.
86. Пак там.
87. Пак там. (немски: «Западна Германия: промъквачите се влияния на романтизма.»)

88. Джордж Ритзър: «Макдонализирането на обществото», Франкфурт/Майн 1995.
89. Рудолф Щайнер: 16.11.1917, Събр. съч. 187.
90. Кириакос С. Маркидес: «Магът от Строволос – Обаятелният свят на един духовен лечител», Мюнхен 1988.
91. Пак там, стр. 40-41 и Йоханес Майер: «Филип Хенри лорд Станхоуп. Противникът на Каспар Хаузер», Щутгарт 1988, стр. 108 и стр. 593.
92. Новият Завет, «Послание на св. ап. Павел до Римляни», 17–23, превод на Емил Бок, Щутгарт 1983.
93. Български синодален превод: «... а в такъв случай не аз вече върша това, а грехът, който живее в мене. Аз зная, че в мене, сиреч в плътта ми, не живее доброто; защото желание за добро има у мене, но да го върша не намирам сили. Защото не доброто, което искам, правя, а злото, което не искам, него върша. А щом върша това, що не искам, не аз го върша вече, а грехът, който живее в мене. И тъй, намирам у себе си такъв закон, че кога искам да върша доброто, злото стои до мене. Защото с вътрешния си човек намирам услада в закона Божий, но в членовете си виждам друг закон, който воюва против закона на моя ум и ме прави пленник на греховния закон, що е в членовете ми.» «Послание на св. ап. Павел до Римляни», 7:17–23
94. Рудолф Щайнер: 11.11.23, Събр. съч. 230.
95. Алфред Риби: «Какво да правим с нашите комплекси? За демоните на модерния човек», глава «Злото», Мюнхен 1989.
96. Уилям Уинк: «Unmasking the powers. The invisible forces that determine human existence», Philadelphia 1988, превод от автора.
97. Карстен Колпе и Вилхелм Шмидт-Бигеман: «Злото. Историческа феноменология на необяснимото», Франкфурт/Майн 1993.
98. Хартмут Хойерман: «Медийна култура и митовете. Регресивни тенденции в прогреса на съвременността», глава «Завръщането на Сатаната», Райнбек 1994.
99. Уве Волф: «Падналият ангел. За демоните на живота», Фрайбург 1995; Алфред Риби: «Какво да правим с нашите комплекси? За демоните на модерния човек», Мюнхен 1989; Уилям Уинк: «Unmasking the powers. The invisible forces that determine human existence», Philadelphia 1988.
100. Тилман Мозер: «Демонични фигури – Завръщането на Третия райх в психотерапията», Франкфурт/Майн 1996.
101. Пак там.
102. (Синодалният превод: «... нищо, което влиза в човека отвън, не може да го оскверни; но което излиза от него, то осквернява човека. [...] Нима не разбирате, че нищо, което влиза в човека отвън, не може да го оскверни? Защото не в сърцето му то влиза, а в корема, и излиза навън, чрез което се очисти всяка храна. Още рече: което излиза от човека, то осквернява човека. Защото отвътре, от сърцето човешко, излизат зли помисли, прелюбодеяния, блудства, убийства, кражби, користолюбие (обиди), лукавства, коварство,

разпътство, лукаво око, богохулство, гордост, безумство. Всичко това зло отвътре излиза и осквернява човека.»

103. Новият Завет, «Евангелието на Марко», 7,15-23, превод Емил Бок, Щутгарт 1983.

104. Рудолф Щайнер: 04.06.1908, Събр. съч.С 102.

105. Джон Макартър: «Битката на лъжите. Как САЩ продадоха войната в Залива», Мюнхен 1993.

106. Юнг Чанг: «Диви лебеди. Историята на едно семейство», Мюнхен 1994.

107. Хайнц Лейман: «Мобинг – психотерор на работното място и как да се защитим», Райнбек 1993.

108. Антоний Велики: «Пустинна звезда». Подбор, превод и представяне от Ханс Ханакам, Фрайбург, 1989.

109. Макс Вебер: Събрани съчинения, том 1, част 17: «Политиката като професия», изд. от Волфганг Момзен, Тюбинген 1992.

110. Улрих Боймер: «Ние искаме само твоята душа: Рок-сцена и окултизъм. Даги – факти – основания», Вупертал 1990.

111. Уилям Уинк: «Unmasking the powers. The invisible forces that determine human existence», Филадельфия 1988, превод от автора.

112. Еберхард Йекел: «Господството на Хитлер. Осъществяване на един мироглед», Щутгарт 1988; «Хитлеровият мироглед. Скица на едно господство», Щутгарт 1991; 1936, Щутгарт 1998; Джон Толанд: «Адолф Хитлер», Бергиш-Гладбах 1994; Х. Шван: «Какво остана от Хитлер. 50 години след вземането на властта», Франкфурт/Майн 1983.

113. «Der Spiegel» 5, 1964.

114. «Der Spiegel» 14, 1995.

115. Пак там.

116. Ото Щрасер: «Хитлер и аз», Констанца 1948, цитат според М. Щайнерт: «Хитлер», Мюнхен 1953.

117. Аугуст Кубичек: «Адолф Хитлер – Моят приятел от младостта», Грац 1953.

118. Пак там. Й. Толанд, бел. 104.

119. Й. Толанд, бел. 104.

120. Томас Майер: «Немци и евреи: Два народа на човечеството», в Людвиг Тибен: «Загадката на еврейството», Базел 1991.

121. Найра Гелашвили: «Грузия, Рай в развалини», Берлин 1993. От: Феликс фон Шулц (издател), «Знаци на времето», Дорнах 1996.

122. Антониус Велики, бел. 100.

123. Пак там..

124. Ита Вегман: «На приятелите»; Статии и новини от 1925-27 година, Арлесхаим 1986.

125. Карл Хайер: «Същност и воля на националсоциализма и съдбата на немския народ», Базел 1991; Йоахим Кьолер: «Вагнеровият Хитлер. Пророкът и неговият изпълнител», Мюнхен 1997, Гвидо Кноп: «Хитлер. Една рав-

- носметка», Мюнхен 1997, «Помагачите на Хитлер», Мюнхен 1996; Джон Толанд: «Адолф Хитлер», 2 тома, Бергиш Гладбах 1994.
126. Рудолф Щайнер: 27.08.1920 за 150-тия рожден ден на Хегел, Събр. съч. 199.
127. Рудолф Щайнер, лекция от 20.09.1924 година, Събр. съч. 346.
128. Рудолф Щайнер, лекция от 25.01.1910 година, Събр. съч. 118.
129. Джон Толанд: «Адолф Хитлер», том 2, Бергиш-Гладбах 1994.
130. Райнер Мария Рилке: «Писма». Писмо 29 от 12.08.1904 за Франц Ксавер Капус, Висбаден 1950.
131. Рудолф Щайнер: 18.04.1909, Събр. съч. 110.
132. Александър Митчерлих: «Недействителността на нашите градове. Подстрекаване към размирици», глава «Градът и нервността», Франкфурт/Майн 1970.
133. Рудолф Щайнер: «Философия на свободата», Събр. съч. 4.
134. Райнер Мария Рилке: «Писма». Писмо 9 от 17.08.1901 на Емануел фон Бодман, Висбаден 1950.
135. «Die Welt», 13.11.1997.
136. Райнер Мария Рилке: «Писма». Писмо 24 от 14.05.1904 за Франц Ксавер Капус, Висбаден 1950.
137. Роберт Бли: «Големият чувал, който мъкнем подире си», от Й. Абрамс и Ц. Цвайг (издател): «Сенчестата страна на душата», Мюнхен 1997.
138. Райнер Мария Рилке: «Писма». Писмо 31 от 20.11.1904, на едно младо момиче (Еми Хиршберг), Висбаден 1950.
139. Райнер Мария Рилке: «Писма от 1907 – 1914»: Писмо 74 от 24.01.1912 за Емил Барон фон Гесбател, Лайпциг 1933.
140. Да не се бъркат с интелигентността. Интелект (от латински – intellectus – познание, разбиране) е термин, с който се определя човешката способност за разсъждаване, анализ и синтез на информация. Най-общо в разговорния език под интелект се разбира способността на човек да мисли, да възприема и осъзнава дадена информация, както и да си служи с нея. Терминът е централно понятие във философията на ума и гносеологията. Бел. пр.
141. Както се проявява при анорексията. Бел. пр.
142. между «мъжка» и «женска» медицина, в Х. Е. Рихтер: «Шансът на съвестта. Спомени и асоциации», Хамбург 1986.
143. Рудолф Щайнер, 04.01.1922, Събр. съч. 303.
144. Райнер Мария Рилке: «Писма». Писмо 24 от 14.05.1904 за Франц Ксавер Капус, Висбаден 1950.
145. небесният аспект на любовта и все още ограничаването на изживяванията само в сетивното. Бел. пр.
146. «Писма на Гюте до съпругата му». Изд. от Х. Г. Греф, том 1, 1792-1807, Франкфурт/Майн 1989.
147. Йеремия Абрамс (изд.): «The Shadow in America», Novato, Събр. съч., 1994, превод от издателя.
148. Дитрих Шванитц: «Тевтонски хумор» в «Der Spiegel» 36/1997.

149. Пак там.
150. Астролози говорят за Сатурн, господарят на смъртта, на индивидуализирането на скелета, далака (английски: «spleen»).
151. Валтер Шубарт: «Европа и душата на Изтока», Пфулинген 1979.
152. Пак там., глава: «Англосаксонците».
153. «САЩ или са капитан на отбора или седят нацупени на пейката, те не са Team-Player». Разговор на П. Кенеди в «Der Spiegel», брой 36/1997.
154. Хайнрих Хайне, «Германия, Зимна приказка», глава 7. Исторически-критични, Събр. съч., том 4. стр. 106, Дюселдорф, Хамбург 1985.
155. Йохан Волфганг Гьоте: «Събрани произведения според епохите на неговото творчество», Мюнхен, том 19; Йохан Петер Екерман – «Разговори с Гьоте в последните години от живота му», част 2, 1.09.1829, стр. 335, Мюнхен 1986.
156. Себастиан Хафнер, бел. 70.
157. «Разговори с Гьоте», Събрани в 5 тома, издадени от Флориан барон фон Биедерман, том 2, Лайпциг 1909-11, разговор от 13.12.1813 с историка Хайнрих Луден. Подобно също и с канцлера Ф. фон Мюлер на 14.12.1808: «Германия не е нищо, но всеки отделен немец е нещо много...»
158. Кристоф Линденберт: «Рудолф Щайнер. Биография», том 1, 1861-1914, Щутгарт 1997.
159. Валтер Шубарт, вж. бел. 145.
160. Р. Д. Лифтон: «Карцет-лекари и двойствеността». В: Й. Абрамс и К. Цвайг (издател): «Сенчестата страна на душата», Мюнхен 1997.
161. Себастиан Хафнер, вж. бел. 70.
162. Фридрих Ницше, «Несвоевременни размишления», Съб. съч., том 2, Щутгарт 1964, стр. 3. Цялото изречение гласи: «Тази лудост (че победата през 1871 г. беше също победа на немската култура над Франция) е изключително покваряваща: не защото е една лудост, защото съществуват благодатни заблуждения, но понеже е в състояние да превърне нашата победа в пълен провал: екстирпацията на немския дух в полза на немския райх.»
163. Вж. бел. 145.
164. Йохан Волфганг Гьоте, вж. бел. 149, 3. част, 12.03.1828, стр. 617-22, Мюнхен 1986.
165. Рудолф Щайнер: 08.12.1918, Събр. съч. 186.
166. Хайнрих Хайне, «Книга на песните», «Завръщането ХХ», исторически-критични събрани съчинения на произведенията, том 1/1, стр. 231 Дюселдорфско издание, Хамбург 1975.
167. Валтер Шубарт, вж. бел. 145, глава: «Омразата към немците като културен въпрос на Запада».
168. Йорг фон Утман, вж. бел. 47.
169. Пак там.
170. Пак там..
171. Вж. бел. 70

172. «Разговори с Гьоте», Събрани в 5 тома, издадени от Флориан барон фон Биедерман, том 2, Лайпциг 1909-11, разговор с канцлера Ф. фон Мюлер на 14.12.1808. подобно в едно писмо 1808 от Вилхелм фон Хумболд до своята съпруга: «Той (Гьоте) твърди, че той няма да се грижи за друго, а ще следва само своя път и настоява, че най-добрият съвет, който може да се даде на някого, е да се разпръснат немците също както евреите по целия свят, понеже само навън те са поносими.». В положителен смисъл: «Дневник на Гьоте» от 15.03.1808: «Немците няма да пропаднат, както и евреите, понеже имат много индивидуалности.»
173. Според Рудолф Щайнер «Протоколи на мъдреците от Сион» не са исторически документ, а фалшификация, но казаното вътре е характерно за Третия райх и ционизма. Бел. пр.
174. Херман Раушнинг: «Разговори с Хитлер», Цюрих 1940; При така наречените «Протоколи на мъдреците от Цион» става въпрос за фалшификати, «Der Spiegel», 19/1998, S. 196.
175. Вж. бел. 145.
176. Карл Маркс: «За еврейския въпрос», цитирано според Йорг фон Утман, вж. бел. 47.
177. Пак там..
178. Срв. Филип Бурин: «Хитлер и евреите. Решението за геноцид», Франкфурт/Майн, стр.38 и Йорг фон Утман, вж. бел. 47.
179. Якоб Васерман: «Моят път като немец и евреин», Мюнхен 1921.
180. Рудолф Щайнер: 02.05.1918, Събр. съч. 174а.
181. Пак там..
182. Антони Миал: «Англичаните – общо взето», Франкфурт/Майн 1997.
183. В антропософията духът на даден народ е архангел, вж. Р. Щайнер, Събр. съч. 121, издателство Даскалов. Бел. пр.
184. Валтер Йоханес Щайн, цитирано според Томас Майер: «Д. Н. Дунлоп. Една картина на времето и живота», Базел 1996.
185. Рудолф Щайнер: 30.08.1912, Събр. съч. 138.
186. П. Й. Мьобиус: «За паталогичното при Гьоте», Мюнхен, 1898; Франц Нагер: «Лечителят-поет Гьоте и медицината», Цюрих и Мюнхен 1990.
187. Йохан Волфганг Гьоте, вж. бел. 149, 2. част, 2. март 1831, стр. 424.
188. Пак там, 3. част 11.03.1828, стр. 611.
189. Пак там, 2. част, 08.03.1831, стр.428.
190. Пак там., 2 част, 08.03.1831, стр.427.
191. Йохан Волфганг Гьоте: «Събрани произведения според епохите на неговото творчество», Мюнхен, том 16: «От моя живот. Поезия и истина», 4. част, книга 20, Мюнхен 1985.
192. Пак там, стр. 822.
193. Рудолф Щайнер: 30.08.1912, Събр. съч. 138.
194. «Писмо от Гьоте до Шубарт» от 21.08.1819, цитирано според Конрад Бурдах: Фауст и Мойсей. Съобщения от събранията на царската пруска ака-

демия на науките, 1912.

195. Херман Грим: «Гьотеви лекции», Щутгарт/Берлин 1903.

196. Рудолф Щайнер: 09.03.1911, Събр. съч. 60.

197. Пак там.

198. Пак там.

199. Йохан Волфганг Гьоте: бел. 149, 3. част, 17.03.1830, стр. 656.

200. М. Скот Пек: «Болестта на злото». В: Й. Абрамс и К. Цвайг (издател): «Сенчестата страна на душата», Мюнхен 1997.

201. Ханс Магнус Енценсбергер: «Посредственост и лудост», Франкфурт/Майн 1988.

202. Фридрих Шайреб: «Кабала в сънищата на човека», Мюнхен 1994.

203. Рудолф Щайнер: 02.05.1918, Събр. съч. 174а.

204. Сравни Вилхелм Хайтмайер: «Дясно-екстремистични групи при младежите. Емпирични резултати и обяснения в едно изследване за политическа социализация», Вайнхайм 1992, 4. издание; Хайтмайер В./Колман Б.: «Насилие. Сенчестата страна на индивидуализирането при младежи от различни среди», Вайнхайм 1996.

205. Г. Айзенберг/Р. Гронемайер: «Младост и насилие. Новият конфликт между поколенията или разпадането на цивилното общество», Райнбек 1993.

206. Рудолф Щайнер: 04.02.1919, Събр. съч. 193.

207. Рудолф Щайнер: 21.06.1922, Събр. съч. 302а.

208. Йереми Адамс (издател): «Сенчестата страна на душата», Мюнхен 1997.

209. Гюнтер Битнер: «Да помислим за смъртта заради живота», Франкфурт/Майн 1995.

210. Петер Конради: «Смъртоносният ангел от Ростов. Психологически портрет на руския масов убиец», Бергиш Гладбах 1992; Р. Й. Дворжак? Л. Холева: «Кой е Джефри Дамер? Шокиращият портрет на убиецът от Мива-укее», Бергиш Гладбах 1992; Лионел Дамер: «Моят е един убиец. История на един баша», Франкфурт/Майн 1995.

211. вж. бел. 203

212. вж. бел. 33

213. Хорст Еберхард Рихтер: «Който не иска да страда, трябва да мрази. За епидемията на насилието», Хамбург 1993.

214. Аделхайд Петерсън: «Рудолф Щайнер за изнасянето на лекции и работата в клоновете». В Е. Бетле, К. Верл (изд.): «Спомени за Рудолф Щайнер», Щутгарт 1979.

215. вж. бел. 73.

216. вж. бел. 207, «Дорнах през годините 1914/15».

217. Франц Верфел: Събрани произведения, том 1, Драми, «Огледалния човек – магична трилогия». 1. част, «Огледало», Франкфурт/Майн 1959.

218. Courtois, S./Paczkowski, A./Panne, J. L./Werth, N.: «Черната книга на комунизма. Подтикване, престъпления и терор», Мюнхен 1998.

219. Цента Маурина: «Руски писатели, Чехов», Меминген 1968.

Професор д-р мед. Олаф Кооб (1943), дейност като училищен лекар във Фрайбург и Ванне-Айкел Германия; международна лекторска и семинарна дейност, свързана с антропософията; дългогодишна практика в специализираната клиника за болни с наркотична зависимост в Салем-Оберстенвайлер; изследователска работа върху социалните причини за употреба на наркотици и последващите заболявания; международен консултант

по въпросите на наркотиците; преподавател по медицина във Висшето специално училище и арт терапия в Отерсберг/Бремен; лекарски кабинет в Берлин; лекар в Лечебно-педагогически терапевтикум в Берлин.

Публикации:

Познание и лечение

Антропософски гледни точки за душевно-духовна хигиена

Ако органите можеха да говорят

Основи на телесно-душевното здраве

Наркотична консултация

Педагогическо-терапевтични съвети

Болната кожа

Огледало на душата – граница към света. Терапия и профилактика

Наранената душевност

Възпитание и лечение на нервност, хиперактивност и дефицит на вниманието в ранна детска възраст. Салутогенетични аспекти на съвременната ситуация

Тъмната страна на душата

Пътища за излизане от депресията

Азът и неговият двойник

За психологията на сянката

Пълнотата на нощта

За тайните на сънуването

Стрес и скука

Търсене на смисъла на живота